מסע המושבות הראשון

תאור המסע של משלחת "חובבי ציון" בראשות הרב מוהליבר

לארץ ישראל בשנת תר"ן (1890)

אחיעזר ארקין

בהוצאת ציוני דרך מרכז סיור ולימוד מזכרת בתיה

תשע"ט 2019

כל הזכויות שמורות לציוני דרך מרכז סיור ולימוד מזכרת בתיה

אין לשכפל, להעתיק או לצלם כל חלק שהוא מן החומר שבחוברת, אלא באישור מציוני דרך מרכז סיור ולימוד מזכרת בתיה

תוכן העניינים

פתח דבר	3
הרקע והתארגנות המשלחת למסע	5
ההפלגה לארץ ישראל	8
הגעה לחופי הארץ	10
הביקור בירושלים וחברון	11
הביקור במושבות	15
מזכרת בתיה	15
גדרה	16
חרבת דוראן	17
ואדי חנין (נחלת ראובן)	17
ראשון לציון	18
פתח תקוה	18
יהוד	19
זכרון יעקב	19
מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה	20
סיקור המסע בפני חברי מנוחה ונחלה	22
סיכום	23
רשימת הנספחים	24

פתח דבר

בכתרים שונים הוכתר הרב שמואל מוהליבר בחייו ואחרי מותו, הבולט מכולם הוא כתר הנחשוניות, וזאת הודות להיותו ראשון בתחומי עשייה שונים שהטביעו חותמם על העם היהודי.[2] בין השאר, יצא הרב מוהליבר בשנת תר״ן (1890) בראש משלחת של ׳חובבי ציון׳, ל**מסע המושבות הראשון** בארץ ישראל.

אחרי הרב מוהליבר יצאו למסעות דומים גם הרצל ומשלחתו וכן המשלחת של הרב קוק והרב זוננפלד, אך שר ההיסטוריה בחר להפנות את אלומת האור למסעות מאוחרים אלה ולהשאיר את פועלו האדיר של הרב מוהליבר ואת תרומתו המכרעת לחידוש היישוב היהודי בארץ ישראל, כולל מסעו החלוצי הזה, בקרן זווית.

המשלחת של ׳חובבי ציון׳ שבראשה עמד הרב מוהליבר, מנתה כעשרים וחמישה נציגים. משך מסעה - מעת עזיבתה את נמל אודסה ועד שיבתה אליו - ארך מעל חודשיים ובשהותם בארץ, כחודש ימים, הם תרו אותה לאורכה ולרוחבה. לצורך השוואה, המשלחת שבראשה עמד הרצל שמונה שנים מאוחר יותר, בשנת תרנ״ט (1898), מנתה חמישה נציגים בלבד ומשך ביקורה בארץ ארך פחות משבוע ימים. מספר המקומות שבהם ביקר הרצל ומשלחתו היה מצומצם: מקווה ישראל, ראשון לציון, ואדי חנין, רחובות וירושלים.[3] המסע למושבות הגליל בראשות הרב קוק והרב זוננפלד נערך בשנת תרע״ד (1913), כעשרים ושלוש שנים לאחר מסע ׳חובבי ציון׳. השתתפו בו עשרה נציגים והוא ארך קרוב לחודש ימים.

המטרות של כל אחד משלושת המסעות הללו היו שונות וחשובות ושלושתם הביאו לתוצאות ברוכות. דא עקא, שהמסע הראשון מכולם, זה שבלט בהיקפו, במשכו ובעומק חקירתו את הארץ, דווקא הוא לא קיבל סיקור הולם בדפי ההיסטוריה ובספרי הלימוד, על אף שבזמנו, זכה לתהודה רבה.

קובץ זה מבקש לתקן את המעוות ולהאיר במקצת את קורות מסע המושבות הראשון של ׳חובבי ציון׳ בראשות הרב מוהליבר. הקובץ כולל סקירה קצרה של המסע, ההכנות לקראתו וההתכתבויות שקדמו לו, וכן סיקורו בעיתונות בת הזמן. חיים אליעזר מושקאט, אשר הצטרף למשלחת כנציג ׳חובבי ציון׳ בוורשה, הותיר אחריו יומן מסע מרתק בשם ׳על הרי ישראל׳, המעניק נקודת מבט אותנטית, ופרוטוקול אספה של אנשי המשלחת עם נציגי היישוב הישן בוועד הכללי בירושלים, שרשם חיים מיכל מיכלין, משלים את התמונה.

חותם את הקובץ מאמרו המעמיק של הרב מוהליבר, ׳מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה׳, אותו כתב באנייה בלב ים במהלך ההפלגה חזרה לאודסה. בחלקו הראשון זהו מאמר תורני-הלכתי הדן במקורות לשורשי מצוות יישוב ארץ ישראל ומרכיביה, בחלקו השני סוקר הרב מוהליבר את מצב המושבות הראשונות בארץ ואת מצבה של ירושלים, ומעלה רעיונות ועצות מעשיות לביסוס והרחבת היישוב היהודי בארץ. את מאמרו חותם הרב מוהליבר במילים מלאות חזון:

---

[2] על הרב מוהליבר ראו בהרחבה: יוסף שלמון, ״הרב שמואל מוהליבר – רבם של חובבי ציון״, בתוך: ״**אם תעירו ואם תעוררו: אורתודוקסיה במצרי הלאומיות**״, הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס״ו (2006) עמ׳ 161-131 (להלן: אם תעירו ואם תעוררו) ובאתר מוזיאון הרב מוהליבר https://museum-mohaliver.org.il/

[3] ראו **כתבי בנימין זאב הרצל** (תרגם ר׳ בנימין), כרך ג, תל אביב תש״ך, עמ׳ 178.

שכל אחד האוהב שערי ציון וירושלים באמת לא יסתפק במחשבה בלבד אבל יעשה ויפעל בגופו ובממונו, אז יצליח ה' לנו בכל מפעלנו, והארץ החרבה והשוממה תהפך לגן ה' והעיר הבזויה והשפלה תהיה לכבוד ולתפארת אמן.[4]

קרוב ל-150 שנה חלפו מאז מסע המושבות הראשון, ובמהלכן חווה העם היהודי שואה ותקומה. אשרי דורנו שזכה לחיות במדינת ישראל ולראות את הארץ ובבניינה ובשגשוגה ולחזות במימושה של משאלת הלב וראיית הנולד של הרב מוהליבר.

[4] ההדגשה במקור. ראו בנספח מס' 28

מסע המושבות הראשון של משלחת 'חובבי ציון'

הרקע למסע

תמורות שחלו ביבשת אירופה בשלהי המאה התשע-עשרה נתנו את אותותיהן בעם היהודי והחלו להניע אט אט את גלגלי חידוש היישוב היהודי בארץ ישראל לאחר אלפיים שנות גלות. בעקבות הפרעות 'סופות בנגב' תרמ"א-תרמ"ב (1881–1882) ברוסיה, מאות אלפי יהודים היגרו מאירופה לעבר אמריקה; אחוז קטן מהם שם פעמיו לארץ ישראל.

האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל באותה תקופה מנתה כעשרים וחמישה אלף יהודים בלבד, שהתרכזו בעיקר בארבע ערי הקודש: צפת, ירושלים, טבריה וחברון. מתי מעט היהודים שהיגרו בעקבות הפוגרומים לארץ הקודש, הקימו בה מושבות חקלאיות ראשונות כדוגמת: ראשון לציון, ראש פינה, זיכרון יעקב, יסוד המעלה וגדרה. עלייה זו כונתה מאוחר יותר 'העלייה הראשונה'. היא הכפילה את היישוב היהודי הישן בארץ ישראל והייתה כאמור צעד ראשון במה שהפך מאוחר יותר לנחשולי עלייה גדולים.

העשור הראשון לקיומן של המושבות בארץ היה מלווה בקשיים רבים ובמשברים גדולים אשר כמעט והביאו להתמוטטותן. המשבר הראשון, 'פולמוס בני גדרה', התרחש בשנת תרמ"ח (1888) לאחר שנפוצה השמועה שהבילויים בגדרה מחללים שבת. [המשבר הגיע לידי כך שהיו שהציעו להעניש את בני גדרה ואף לגרשם מהארץ]. המשבר השני, 'פולמוס השמיטה', התרחש בשנת תרמ"ט (1889), על רקע מחלוקת בשאלת שמירת השמיטה בארץ ישראל. הרב מוהליבר ורבנים נוספים, תמכו בהיתר למכירת אדמת ארץ ישראל לנוכרים, במטרה לאפשר בתנאים מסוימים את המשך עבודת האדמה ולמנוע את התמוטטות המושבות שנשענו על החקלאות. לעומתם, רבני היישוב האשכנזי הישן בירושלים צידדו בשמירת השמיטה והתנגדו להיתר, בטענה שיהודים היושבים בארץ מחויבים לקיים את המצוות התלויות בארץ, ובמיוחד את השמיטה שבשל ביטולה גלינו מארצנו.

משברים אלה פערו תהום עמוקה בין אנשי היישוב הישן לאנשי היישוב החדש; בין 'חובבי ציון' ברוסיה לבין הבילויים מייסדי גדרה; בין מייסדי מזכרת בתיה לבין פקידי הברון; ובין הברון רוטשילד והרב שמואל מוהליבר

התארגנות המשלחת למסע

באספה הכללית של 'חובבי ציון' שהתקיימה בווילנה בשלהי שנת השמיטה תרמ"ט, בחודש אב, נטלו חלק כחמישים נציגים של אגודות 'חובבי ציון' ברחבי רוסיה. האספה דנה במשברים אשר פקדו את המושבות הראשונות בארץ ובין היתר התקבלה ההחלטה:

> לשלוח איש עתי [=שליח] לראות ולתור את הקולוניות [=המושבות], לחקור אחרי מחסורי בני המושבות ולהתוודע כמה נחוץ למלא את צרכיהם ההכרחיים ולהעמיד את המושבות בבת

אחת על בסיס נאמן כדי להפטר מתמוך בידם עוד כל הימים, וגם לכתוב לאנשים נאמנים המוחזקים ליודעים ומביני דבר, להודיע להנהגה את מצב הקולוניות בפרט.[5]

ראשי האגודות החשובות ברוסיה פנו אל הרב מוהליבר בבקשה שימלא תפקיד זה וייסע מטעם 'חובבי ציון' לארץ ישראל, "לראות ולתור את הקולוניות". באותה עת עמד הרב מוהליבר בראש תנועת 'חיבת ציון', לאחר שיהודה ליב פינסקר פרש מהנהגתה. במכתבו לר' שמואל יוסף (רש"י) פין, ראש אגודת 'חובבי ציון' בווילנה מג' באלול תרמ"ט (30 באוגוסט 1889), מסביר הרב מוהליבר את הקושי שלו לקבל עליו את המשימה ואת מחויבותו לקבל לכך את הסכמת נכבדי העיר ביאליסטוק "יען כי כבר לא הייתי בבית בקיץ זה יותר משני חודשים, לא אוכל ליסוע עוד הפעם על משך שני חודשים מבלעדי קבלת רשות".[6] כעבור שלושה ימים הוא כתב מכתב נוסף לרש"י פין (ו' באלול תרמ"ט; 2 בספטמבר 1889) ובו הוא מדווח כי "תמול היתה אספה מגבירי ונכבדי עירנו בביתי בדבר נסיעתי לארץ הקודש אבל לדאבון נפשי כולם לא הסכימו לזה מטעמים שונים ועל כן נתבטלה נסיעתי לעת עתה...".[7]

ממכתבים אלה מצטיירת תמונת עיסוקיו הרבים של הרב מוהליבר, שבנוסף על כהונתו כרב קהילת ביאליסטוק, נאלץ להיעדר מביתו פעמים רבות בשל מסעותיו הרבים ברחבי אירופה, למציאת תורמים ולעשיית נפשות לחיזוק היישוב היהודי בארץ ישראל. לנוכח תנאי הדרך והתחבורה באותם ימים, ארך כל מסע כזה שבועות ארוכים והרב מוהליבר חש כי אינו יכול לנטוש את קהילתו ללא קבלת רשותם.

זמן קצר לאחר מכן החל אברהם גרינברג, ראש אגודת 'חובבי ציון' באודסה, לארגן משלחת שתבקר בארץ ישראל בחודשי האביב, שכן "למעלה ממחצית השנה נועדה להתארגנות". אברהם גרינברג פנה בשנית אל הרב מוהליבר בבקשה להצטרף למשלחת, ומכיוון שמועד היציאה נדחה בחצי שנה, נאות הפעם הרב מוהליבר להזמנה ללא היסוס:

> למשיבת נפש הייתה לי בשורת רום כבודו, כי בימי אביב הבא עלינו לטובה ייסע רום כבודו עם עוד אחדים מנכבדי עמנו לארץ הקודש ויבקשו גם אותי להלוות עליהם בנסיעה זו. בכל ליבי ונפשי הנני מוכן בלי נדר לנסוע איתם ביחד, וכמוהו אקווה כי נסיעתי זאת תביא תועלת רב להעניין הקדוש הזה בפרט ולכל עניני ארץ הקודש בכלל.[8]

הידיעה על המשלחת המתארגנת לצאת לביקור בארץ ישראל הצמיחה כנפיים ורבים וטובים ביקשו להצטרף אליה, עד כי עלתה מחשבה לשכור אנייה מיוחדת לצורך ההפלגה. כך עולה ממכתבו של משה לייב לילנבלום אל רש"י בווילנה, מיום כ"ד באלול תרמ"ט (20 בספטמבר 1889):

> הגאון מביאליסטוק [=הרב מוהליבר] הבטיח להגביר גרינבערג כי ילווה אותם במסעם זה, והגביר גרינבערג נכון לאסוף אליו עוד גבירים למסעו זה ולשכור לתכלית זו אוניה מיוחדת, שיהיו בה מאכלים כשרים וכל מיני הַרְוָחוֹת. מובן כי אם יתחברו כשלושים או ארבעים

---

[5] ראו תעודה 1356- פרוטוקול וילנה סעיף י, בתוך **כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל**, ליקט וערך לראשונה אלתר דוריאנוב [ההדירה שלומית לסקוב], תל אביב תשמ"ב (להלן: 'כתבים').

[6] שם, תעודה 1365. ראו נספח מס' 1.

[7] שם, תעודה 1368. ראו נספח מס' 2

[8] שם, תעודה 1381, ראו נספח מס' 5 מתאריך ט"ו באלול תרמ"ט; 13 בספטמבר 1889.

עשירים גדולים (כאשר יקווה ה׳ גרינבערג) למסע לארץ הקודש יוכלו להביא ברכה רבה לעניין היישוב, אם בייסוד בתי חרושת המעשה או הפרחת המסחר או למקנת קרקע.[9]

אברהם גרינברג ריכז באודסה את רשימת הנרשמים למסע שמספרם הגיע לכארבעים.[10] חליפת המכתבים בינו לבין הרב מוהליבר בעניין המסע, בעניין ההרשמה אליו ומועד ההפלגה, הייתה ערה ונעשתה בתדירות גבוהה. בט״ו באדר, שושן פורים תר״ן (7 במארס 1890) כתב לו הרב מוהליבר, ״לפי דעתי גם אם לא יסעו רק כעשרה אנשים נכבדים די לנו ולא נעכב הנסיעה חלילה כי הכרחית, כנ״ל״.[11] במכתבים נוספים ביקש לדעת ״אם ימצאו גם נשים על הספינה, כי אישה כבודה אחת רוצה ג״כ ליסע איתם אם ימצאו ג״כ איזה נשים על הספינה״.[12] הוא התעניין לדעת ״אם צריכים ליקח מבית בגדים חמים וגם כרים וכסתות, כי הד״ר חאזאנוביץ אמר שהלילות קרים מאוד באה״ק [=בארץ הקודש] וצריכים לקחת בגדים חמים כנ״ל. כבר שאלתי את פי הגביר הנכבד מוהר״א גרינבערג הנ״ל אם תסענה גם נשים על הספינה. נא להשיב לי על זה״.[13]

ועידת אודסה

במהלך ההתארגנות למסע נתקבלה בשורה משמחת, לפיה תנועת ׳חיבת ציון׳ קיבלה אישור רשמי מהממשלה הרוסית לתמוך באיכרים ובבעלי מלאכה בארץ ישראל. עד לקבלת אישור זה, פעילות ׳חיבת ציון׳ נעשתה בחשאי והייתה כרוכה בקשיים רבים. משהתקבל האישור היה צורך לכנס את כל נציגי אגודות ׳חובבי ציון׳ לאספת ייסוד ׳החברה לעזרת יהודים איכרים ובעלי מלאכה בארץ ישראל ובסוריה׳. בתחילה עלתה המחשבה לקיים את האספה הכללית בוורשה בחול המועד פסח. <u>מתשובתו של הרב מוהליבר, שהקפיד מאוד שלא לאכול מחוץ לביתו בפסח, עולה כי מצוות יישוב ארץ ישראל כה חשובה בעיניו, עד שהיא דוחה את מנהגו זה:</u>

... הנסיעה מחוץ לביתי בחג הפסח כבדה מאוד, כי מיום היותי לרב זה יותר מארבעים שנה, לא אכלתי בפסח חוץ לביתי אף אכילת ארעי, על כן עם גודל המצווה לעשות טובת הישוב לארץ הקודש, אשר שקול אצלנו ככל המצוות יחד, כמבואר בספרי, יהיה נדחה מפני מנהגי הנ״ל, על כל פנים לא אוכל להתאכסן בבית האכסניה של כל השנה, רק בבית איש נכבד אשר ידעתיו לוותיק וירא ה׳.[14]

בסופו של דבר נדחתה האספה לתחילת אייר (ג-ו באייר תר״ן; 11–14 באפריל 1890) ומיקומה הועבר לאודסה, ומכאן שמה: ׳ועידת אודסה׳. באספה השתתפו 162 נציגים של אגודות ׳חובבי ציון׳ מקהילות שונות ברחבי אירופה. ההחלטה לקיימה דווקא במועד זה ולהעבירה לאודסה, הייתה מתוך רצון לסמוך אותה למועד צאת המשלחת מנמל אודסה למסע בארץ ישראל. בהתאם לסעיף 8 לפרוטוקול האספה, נבחרו מתוך אנשי המשלחת לארץ ישראל חמישה אנשים ובתוכם גם הרב מוהליבר ואברהם גרינברג, שעליהם הוטלו, בין השאר, המטלות הבאות: ״להביא ידיעות פנימיות מכל הנוגע לישוב הארץ ולמסור הכל בכתב מבואר ומפורש לראשי הועד למען ידעו את אשר להם לעשות לטובת בני עמנו״.[15]

---

[9] שם, תעודה 1387. ראו נספח מס׳ 6.
[10] שם, תעודות 1414, 1451.
[11] שם, תעודה 1475. ראו נספח מס׳ 9.
[12] אצ״מ - ארכיון הציוני המרכזי 129/11 מכ״ו באדר תר״ן. ראו נספח מס׳ 13.
[13] אצ״מ - ארכיון הציוני המרכזי 129/11 מב׳ בניסן תר״ן. ראו נספח מס׳ 14.
[14] כתבים, תעודה 1495. ראו נספח מס׳ 11.י
[15] **הצפירה**, גיליון 89 יב באייר תר״ן (2.5.1890)

במוצש״ק ו׳ באייר תר״ן (14 באפריל 1890) התקיימו הבחירות לוועד החברה ולמחרת הצטלמו חברי הוועד וצירי האגודות יחד עם הרב מוהליבר. כל 56 המצטלמים חבשו כובעים ״לכבוד הה״ג מהרש״מ מביאליסטאק ולכבוד קדושת היהדות ולאות זיכרון לימים רבים״.[16]

ועידת אודסה

ההפלגה לארץ ישראל

על אף ההתלהבות הניכרת לקראת המסע, שבשיאה הגיעה לארבעים נרשמים - ככל שהתקרב מועד ההפלגה כך הלכה והצטמקה רשימת הנוסעים, ואף אברהם גרינברג עצמו, אשר ארגן את המסע מתחילתו ונבחר באסיפת אודסה לאחד מחמשת השליחים האחראים על איסוף המידע – ביטל את נסיעתו. דבר שעורר את תשומת לבו של הכתב בן דוד בעיתון ׳המליץ׳.[17] בסופו של דבר, המשלחת לא כללה אף נציג מאודסה, מעוזם של ׳חובבי ציון׳ המשכילים.

המשלחת יצאה ביום שישי, י״ט באייר תר״ן (9 במאי 1890) מנמל אודסה לחופי הים השחור. היא מנתה שישה-עשר איש[18], בתוכם שתי נשים – אחותו של הרב מוהליבר ואשתו של האדון

[16] שם, סימון המספרים על האישים בתמונה זו נעשה מיד לאחר צילומה, ועל פי סדר חשיבותם. מנהיג התנועה, הרב מוהליבר, במרכז (1), משמאלו פינסקר (2) ומימינו אברהם גרינברג (3).

[17] **המליץ**, גיליון 100 כח באייר תר״ן (18.5.1890) ראו נספח מס׳ 15

[18] רשימת המשתתפים שיצאו למסע כפי שפורט בכתבים תעודה 1440 הערה 3 : ״הרב מוהליבר (׳הגאב״ד מביאליסטאק׳) אליו הצטרפו אימבר (אין זה המשורר. פרטים עליו אינם ידועים), י״א בן טובים, י׳ ברוידה, א׳ דודסון, זוסמן, (כנראה מיכאל זוסמן, אשר לדברי דרויאנוב היה אחר כך מנהל ׳הבנק הרוסי לסחר חוץ׳ ושימש כגבאי באחד מבתי הכנסת באודיסה), זקש (אם

יאקאבסאן ממוסקבה[19] - אליהם הצטרפו בארץ ישראל אנשים נוספים. לנוכח הצטמקות הקבוצה לא נשכרה אנייה מיוחדת להפלגה, כפי שעלה במחשבה תחילה.

כאלפיים איש הגיעו ללוות את חברי המשלחת אל הנמל, ובלבם תפילה שמשימתם תצליח בידם. בין המלווים היה מנחם אוסישקין, אשר תיאר את הרושם שהותיר עליו המעמד, ובעיקר את הברכה האישית הנרגשת שקיבל מהרב מוהליבר:

> אנחנו כֻּלנו לוינו אותם אל האניה, ואנכי לעולם לא אשכח את פרצופו המזהיר של הרב הגדול הזקן הזה כשישב על מכסה האניה ודמעות זולגות מעיניו וקורא מתוך חדוה פנימית 'אני נוסע לארץ ישראל' – את כל אחד ואחד מהנפרדים ברך בלחיצת יד ובברכה מיוחדת, ועל ראשי שם את ידיו ובהתלהבות מיוחדה קרא: 'הנני מברך אותך להשאר תקיף בדעתך, להתיישב ולעבוד ברוחך בארצנו'. ברגש-קדש עזבתי את האניה – ולעולם לא אשכח את הברכה הזאת.[20]

<u>חניה בקונסנטינופול</u>

בדרכה ליפו עגנה האנייה בכמה תחנות - קונסטנטינופול, איזמיר, אלכסנדריה ופורט סעיד. חברי המשלחת ניצלו את השהות בנמלים השונים לביקור בקהילות היהודיות באותן ערים ובדיקת מצבן החומרי והרוחני. הם התקבלו בכבוד רב בכולן, כך למשל בקונסטנטינופול, זכו לאירוח אצל הרב משה הלוי, ה'חכם באשי' של כלל היהודים באימפריה העות'מאנית, כפי שמתאר חיים אליעזר מושקאט ביומן המסע:

> החכם באשי קבל אותנו בכבוד גדול, ויושט לשלום ידו לכל איש מאתנו, ויתן לנו לשבת מסביב לו על הכסאות הלקוחים עמדתם לכל צדי כותלי ההיכל (בלי כל שולחן עומד עליהם) וישוחח אתנו (בלשון עברית) כשעה ומחצה בענוה יתרה הנובעת מאהבת עמו ובני אמונתו אשר כל איש מאתנו לא ישכח את הראיון הגדול והנשגב הזה בכל ימי צבאו.

הרב משה הלוי החכם באשי

> את הגאון מהרש"מ נ"י [=מורנו הרב שמואל מוהליבר נרו יאיר] השתעשע גם בדברי תורה, ולבקשתו נתן לנו לראות את אותות הכבוד ועדיי התפארת שכבדתהו בהם ממשלת תורגמא [=טורקיה], ואשר מרוקם ורשום עליהם בשפת הארץ כי אותות הכבוד האלה נתנו 'לאיש אשר המלך חפץ ביקרו'.

לפני הפרדנו מעליו הגישו לפנינו קאפפע ומיני מגדנות כמנהג המקום, ויפטור אותנו בשלום באהבה ובחבה יתירה, וגם נתן בידנו מכתבי מליצה לאנשים רמי המעלה להמצא לנו תמיד בהדרשם לחפצנו, ואחרי שמסרנו עפ"י בקשתו על יד אחד מסופריו העומדים תמיד על משמרתם בחדר עבודתם רשימה משמותינו, עזבנו את ביתו הנאוה והלכנו לראות את העיר

שלמה יהודה – היה זה סוחר עשיר בדווינסק, חובב ציון ואחר כך ציוני. הייתה לו אדמה בארץ ישראל), ד"ר י' חזנוביץ', ו' טיומקין, אליהו זאב לוין אפשטיין (חבר 'בני משה' והאגודה הוורשאית 'מנוחה ונחלה' שקנתה כמחצית האדמה של רחובות. מטעמה יצא לוין אפשטיין לנהל את המושבה. אחר כך נשלח לארצות הברית לנהל שם את הסניף של 'כרמל'), חיים אליעזר מושקט (פרסם רשמי מסע בשם 'על הרי ירושלים' ב'חבצלת' החל בגיליון 31 מ-30 במאי 1890), מיכל מיידאנסקי (חובב ציון אמיד מיקאטרינוסלב שהרבה לתרום לטובת ארץ ישראל; הצטרף להסתדרות הציונית), קורלאנדסקי (הפרטים עליו אינם ידועים). השתתפו בשיירה שתי נשים אשר אף פרטיהן אינם ידועים. ייתכן שהצטרף לשיירה עוד אחד או שניים אך שמותיהם אינם ידועים"

[19] המליץ גיליון 100 עמוד 3 כ"ח באייר תר"ן (18.5.1890). ראו נספח מס' 15

[20] פורסם בתוך הרב יהודה לייב הכהן פישמן (עורך), **ספר שמואל**, ירושלים תרפ"ג, עמ' קט.

לארכה ולרחבה, ולהתבונן אל חיי אחינו היושבים בתוכה, חיים של שלום ושלוה באין מחריד.[21]

הגעה לחופי הארץ

בראש חודש סיוון הגיעו חברי המשלחת לנמל יפו וזכו לקבלת פנים חמה ולכבוד רב, כמתואר ביומן המסע:

בשעה החמישית בערב יצאנו את העיר פארט-סעיד וביום ג׳ בבוקר (ראש חודש סיון) באנו בשלום לחוף יפו.

על האניה קדמו אותנו בכבוד ובברכת השלום רבים מנכבדי וחשובי העיר יפו, ובראשם הרב ר׳ יחיאל מיכל פינס נ״י, גם שלשה צירים ומכתב ברכה בידם מכוללת האשכנזים אשר בירושלים המברכים את השיירא הנכבדה בכלל ואת הגאון מהרש״מ נ״י בפרט כי תהיה בואנו בשערי ציון לשלום ולברכה בקרב הארץ.

כן יצא לקראתנו אל האניה מצד ממשלת ארצנו רוסיא אחד הפקידים אשר להקאנסולאט ביפו, ולא הסיר השגחתו מעלינו עד בואנו לבית המלון אשר בעיר.

בבית המלון קדמו אותנו בשלום האדונים הנכבדים ה׳ שייד המפקח הראשי על כל מעשה הצדקה והחסד של הנדיב הידוע, ה׳ בלאך הפקיד הראשי במושבות ראשון לציון וכו׳, ה׳ הירש פקיד בית הספר, אבד״ק יפו, הרב הגאון ר׳ מרדכי גימפל מרוזינאי היושב ביהודיה, הרב מפתח תקוה, האדון הנכבד ה׳ אמזלאג קונסול ממשלת ענגלאנד ביפו, ועוד אנשים רבים גדולים ונכבדים אשר אין לפורטם כי רבים הם.

שעות ספורות לאחר שירדו מהאנייה ביפו, כבר שמו פעמיהם חברי המשלחת אל בית הספר החקלאי מקווה ישראל, כמתואר ביומן המסע:

בבואנו שמה שמח לקראתנו פקיד נגיד בית הספר האדון הירש וילך עמנו בכל אשר הלכנו לראות את השדות ואת הכרמים, את בית הגת לדריכת ענבים, את המרתפים הגדולים ושאר המקומות הדרושים למטרת בית הספר ויעודו הנשגב, אשר למראה עינינו שמחנו שמחה בלי מיצרים ואמרנו איש אל אחיו אשרי עין ראתה כל אלה.

[21] כל הציטוטים מיומן המסע לקוחים מתוך חיים אליעזר מושקאט, ׳על הרי ישראל׳, פורסם בעיתון **החבצלת**, גיליונות 31, 32, 37, 38, 39, 41 (תר״ן) וראו נספח מס׳ 26 (להלן: ׳יומן המסע׳).

למחרת ביקרו חברי המשלחת בפתח תקווה וביהודיה [=יהוד], מקום מושבו של הרב מרדכי גימפל יפה.[22]

<u>ירושלים וחברון</u>

תכונה רבה הורגשה בירושלים בהיוודע השמועה כי חברי המשלחת, ובראשם הרב מוהליבר, מתכננים לעלות לרגל לירושלים ולחוג בה את חג השבועות. אור ליום שישי ג׳ בסיוון תר״ן, יצאה המשלחת מיפו לירושלים, ולפנות בוקר כבר המתינו להם מחוץ לחומות חשובי הרבנים ונכבדי העדה, יחד עם קהל גדול, לקבל את פניהם, כדברי המשנה במסכת ביכורים (ג, ג): ״לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים...״.

מרגש עד מאוד הוא התיאור המובא בעיתון **הצפירה**, עת נגלתה לעיניהם ירושלים לראשונה:

> כבוד הגאון הרש״מ [=הרב שמואל מוהליבר] התפלץ ועיניו הורידו דמעות במבטו הראשון הצופה אל פני ירושלים ויקרע בגדו ויסע הלוך ונסוע עד גשתו אל בית המלון ׳האטעל יערוואלעם׳ בנוחו ממסעו קיבל בחדר מיוחד ברכות שלום משלוחי העדה ונכבדי העם אשר באו לברך את בואו.

> לעת הצהריים התעתדו ללכת העירה להראות לפני ה׳ אצל ״כותל המערבי״. האורחה [=השיירה] כולה אמרה בלב רגש כי חביבה בעיניה מצוה זו לקיימה ביגיעה ויבחרו ללכת רגלי, זולת הרש״מ מפני חולשת גופו נאלץ לנסוע בעגלה.

> אל מקום כותל המערבי הסתכנה האורחה הנכבדה וישפכו צקון לחשם [=תפילתם]. ויתפללו תפילת מנחה, ואחר התפילה הואיל הרב לבקר בביתם את הרבנים הגאונים הגדולים מוהרי״ל דיסקין נ״י, ומוהר״ר שמואל סלאנט נ״י. כמו חצי שעה התמהמה הרב בבית כל אחד מהרבנים וישמחו בראיית פנים של חיבה ותתעטף נפשם על מצב כנסת ישראל בעת הזאת...״.[23]

הרב סלנט

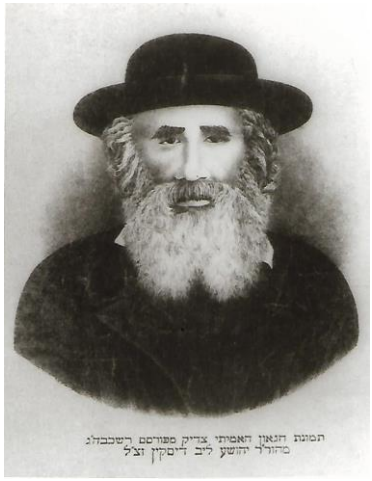

הרב דיסקין

[22] **הצפירה** גיליון 118 כ״א בסיוון תר״ן (9.6.1890) ראו בנספח מס׳ 17

[23] **הצפירה,** 118 כ"א בסיוון תר"ן (9.6.1890). ראו בנספח מס׳ 18.

וכך מסכם עיתון **הצפירה** את המעמד יוצא הדופן:

אם אמנם רגילה עיר הקודש ויושביה לקבלת פני אורחים רמים ונשאים בישראל, אבל רב וגאון היושב על כסא חכמה, וכבוד ישראל חופף עליו, האבד"ק ביאליסטוק אורח נעלה כזה - חזון בלתי נפרץ הוא בארץ הצבי.

במהלך השהות בירושלים ביקרה המשלחת במוסדות התורה והחסד בעיר, ביניהם ישיבת 'עץ חיים', בתתשב"ר [=תלמוד תורה של בית רבן] לכוללות פרושים בחורבת רבי יהודה החסיד, בישיבת 'תורת חיים' ובבתי החולים 'משגב לדך' ו'ביקור חולים'. לבקשת הרב סלנט, נשא הרב מוהליבר דרשה בבית הכנסת הגדול 'בית יעקב' שבחורבת רבי יהודה החסיד, וניצל את ההזדמנות להרבות שלום בין העדות הניצות ולהטיף בעד יישוב ארץ ישראל, וכך מתאר זאת עיתון **המגיד**:

כשעה עוד לפני העת הקבועה נקבצו המון רב מקהילות האשכנזים לבית הכנסת הנזכר והבית נמלא עד אפס מקום לעמוד, ובשעה העשירית הופיעו לבית הכנסת הדרת כבוד הרבנים הגדולים מהרש"ס [=מורנו הרב שמואל סלנט] ומהרש"מ [=מורנו הרב שמואל מוהליבר] ולפניהם השמשים לפנות הדרך בין ההמון הרב. כבוד הרב שמואל מוהליבר עלה על המעלות שלפני 'ארון העדות' ומשם הטיף אמרותיו אמרות טהורות בשפה צחה ונעימה, ויעורר את השומעים כי תחדלנה הכתות לריב אשה את רעותה כי יתאחדו לקבל כל דבר טוב ומועיל, והטיף כטל דבריו על הפרץ הרחב בין עדות האשכנזים והספרדים אשר בשביל עסקי ממונות יתרחב הפרץ ותגדל השנאה בין עדה לעדה, על השלום כי נפקד מקומו בעיר הקודש, על אשר ירחיקו את אלה אשר לא יחשבו כמוהם, ועוד דברי מוסר בהשכל ודעת אשר לקחו לב כל השומעים הרבים, כן הרבה לחדש חדושים באורייתא בהיגיון ושכל ישר המובן לכל. כשעה הטיף דבריו הנכבדים. גם בדבר יישוב ארץ ישראל דבר דברים נכבדים, כל העם התרגשו מדברי פי חכם כזה, וישבעו עונג ויצאו כל העם שבעי רצון.[24]

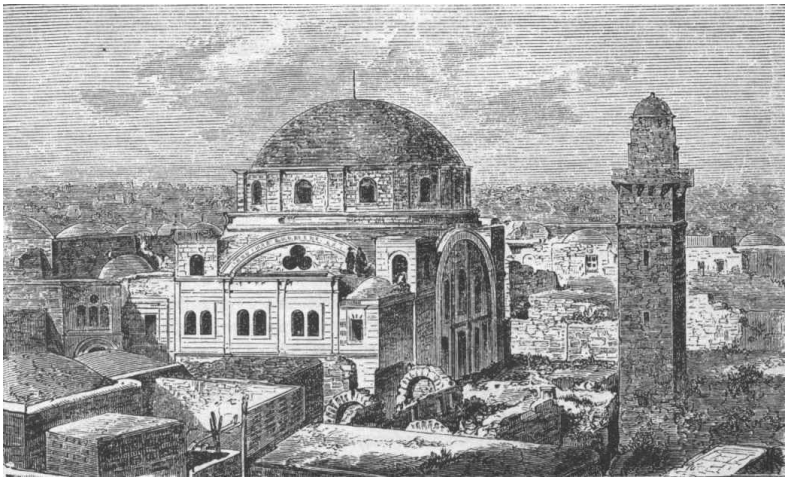

בית כנסת החורבה

[24] **המגיד**, גיליון 25 ח' בתמוז תר"ן (26.6.1890). וראו נספח מס' 19. עוד על דרשת הרב מוהליבר בבית הכנסת "בית יעקב" ראו בנספחים 18, 20, 21

הדרשה הייתה כל כך מרוממת נפש עד כי מיד ביקשו מהרב מוהליבר לשאת דרשות נוספות, כפי שמתואר ביומן המסע:

> וכל הנאספים לא יכלו לגמור את ההלל על חכמת לב הרב וגאונו אשר הראה נפלאות בדרושו הנשגב ויחליטו פה אחד בל להניח אותו לצאת את עיר הקודש עד כי ידרוש לפני העם עוד איזה פעמים וליהנות לאור תורתו גם בשאר בתי הכנסיות.

למרות קבלת הפנים הנאה וחילופי הדברים החמים, נרמזה גם המתיחות שלא שככה מאז פולמוס השמיטה בשנה הקודמת. בשבת התפללו חברי המשלחת בבית הכנסת בשכונת "מזכרת משה", ר' יוסף ריבלין, ממנהיגי היישוב הישן ומבוני ירושלים, עלה לנאום לפני הרב מוהליבר. בדבריו הסכים את "פולמוס השמיטה" בו היה מעורב הרב מוהליבר:

> לפני דרשתו של הרב מוהליבר נאם, כפתיח לדרשה, ר' יוסף ריבלין ובדבריו נגע אגב אורחא ב'שאלת השמיטה' והטיח דברים כלפי המתירים. הגרש"מ הבין את העקיצה, ואחרי התפילה כאשר ניגש הנואם לברכו בברכת 'שבת שלום' העיר לו הרב מוהליבר בחיוך קל ואמר לו: 'בשתים העוית את הישרה: א. כי רב ואורח אני והיה עליך לקחת רשות ממני לדרוש. ב. אנוכי באתי לחוג בירושלים את חג השבועות יום שבו ניתנה תורה מסיני, 'ומה ענין שמיטה אצל הר סיני?...' ופני הנואם חפו.[25]

במהלך הביקור בירושלים יצאה המשלחת לביקור בן יום אחד בחברון, להשתטח על קברי צדיקים וללמוד על צורכי הקהילה היהודית בעיר[26]

<u>חילופי כרוזים</u>

בשובם מחברון ביום שישי, התכנסה המשלחת בבית הוועד הכללי, יחד עם רבני היישוב הישן, כדי לדון ו"לטכס עצה על דבר ענייני העיר".[27] ר' יוסף ריבלין מנהל הועד הכללי העלה את הצורך לבלום את מתקפת העיתונות נגד רבני ותושבי ירושלים וביקש מחברי המשלחת לפרסם ברבים חוות דעת חיובית על אנשי היישוב הישן.

חברי המשלחת הסכימו לבקשתו בתנאי שגם רבני ירושלים יפרסמו כרוז מטעמם, ובו יצדדו ברעיון חידוש היישוב היהודי בארץ ישראל. וכך יצאו בו זמנית שני כרוזים - האחד מטעם חברי המשלחת תחת הכותרת 'שלום ירושלים', והאחר מטעם רבני ירושלים, תחת הכותרת 'זמרת הארץ'.

בכרוז שלהם ציינו אנשי המשלחת לשבח את מוסדות התורה והחסד שבהם ביקרו בירושלים, המתנהלים לדעתם להפליא, והוסיפו ולימדו סנגוריה על רבני ירושלים: "כן ראינו ונוכחנו כי אך בעלילה באו עליהם לאמור: שונאי הישוב המה, כי לקחנו דברים עם רבים מהם ושמענו כי כמונו כמותם לבם ונפשם אל ענין הישוב על ידי עבודת האדמה בארצנו הקדושה".

הם פנו בכרוז אל יהודי הגולה בכלל וכתבי העיתונות בפרט, "לבל יטו אוזן למספרי לה"ר [=לשון הרע] אשר כל מגמתם לזרוע זרע המחלוקת ולחלל כבוד שמיים וכבוד ירושלים...". את הכרוז

---

[25] ספר שמואל (לעיל, הערה 18), עמ' ל"ז.
[26] **המגיד** (לעיל, הערה 22).
[27] 'פרוטוקול האסיפה בועד הכללי', חיים מיכל מיכלין, **בראי הדורות**, תל אביב תש"י. ראו נספח מס' 27.

חתם הרב מוהליבר במילים: "ואקווה כי מעתה גם מכתבי העיתים לא יקבלו עוד דברי בלע חלילה על יושבי אה"ק [=ארץ הקודש] כי עדי ראיה כמונו נאמנים יותר מעדי שמיעה".

הכרוז הנגדי, של רבני ירושלים, נפתח בברכה לחברי המשלחת: "מה נכבד היום בו עליתם לארצנו הקדושה אלופים יקרים ומאוד נעלים ורעיון מרום וקדוש עמכם, רעיון יישוב ארץ הקדושה על ידי עבודת אדמה... ובכן, בכל לב נברך את עלייתכם הנכבדה ונברך בואכם וצאתכם לשלום ויתן ה' ותחזקנה ידיכם לעשות חייל בהר הקודש בדרך הקודש..."; והסתיים בחתימתו של הרב שמואל סלנט, רבה של ירושלים: "גם אנוכי דור"ש ידי"נ עוז הגאון מו"ה שמואל מאהליבער נ"י דביאליסטאק וכל העולים איתו לטובת יישוב אה"ק ובכל לב אברכם, כי חפץ ה' ורעיון הישוב דאה"ק יצליח בידיהם בדרך טובה וישרה ובהחזקת ידי היושבים בקודש למען יתקיים יישובם ולמען יחזיק בתורת ה'. כעתירת הדו"ש וחותם בברכה".

הביקור בירושלים הוכתר כהצלחה. המפגש האישי עם מנהיגי העיר ותושביה תרם לקירוב הלבבות בין אנשי היישוב הישן לאנשי היישוב החדש, ושיכך מעט את אש המחלוקת שלובתה ביניהם בשנה שקדמה לביקור, במהלך שמיטת תרמ"ט. היחס החם שקיבל הרב מוהליבר מצד מארחו, הרב שמואל סלנט, בר הפלוגתא שלו בעניין היתר המכירה, המחיש לעיני כול את דרשת חז"ל על הפסוק 'את והב בסופה' (במדבר כא, יד), ואת ערך השלום העולה על הכול. את דעתו על מצבה של ירושלים, רוחנית וגשמית, פרסם הרב מוהליבר במאמרו 'מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה', והדגיש את הטעון תיקון לשיפור מצב חיי היהודים בעיר.[28]

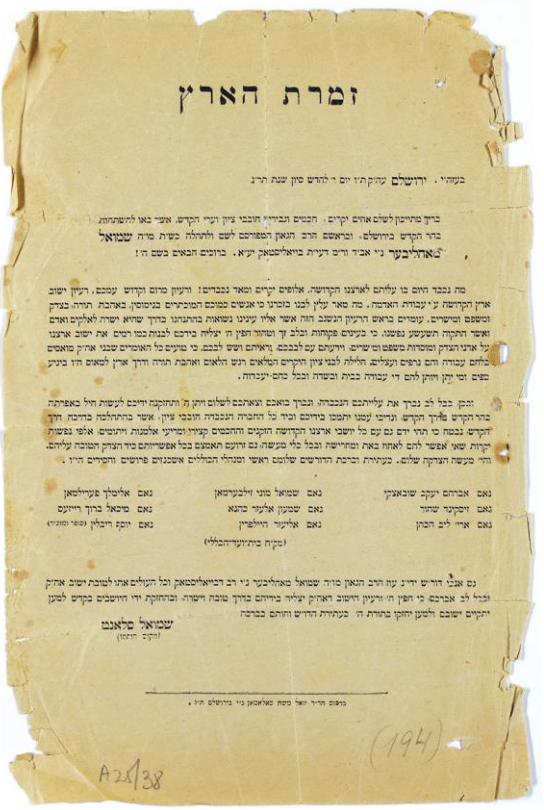
זמרת הארץ

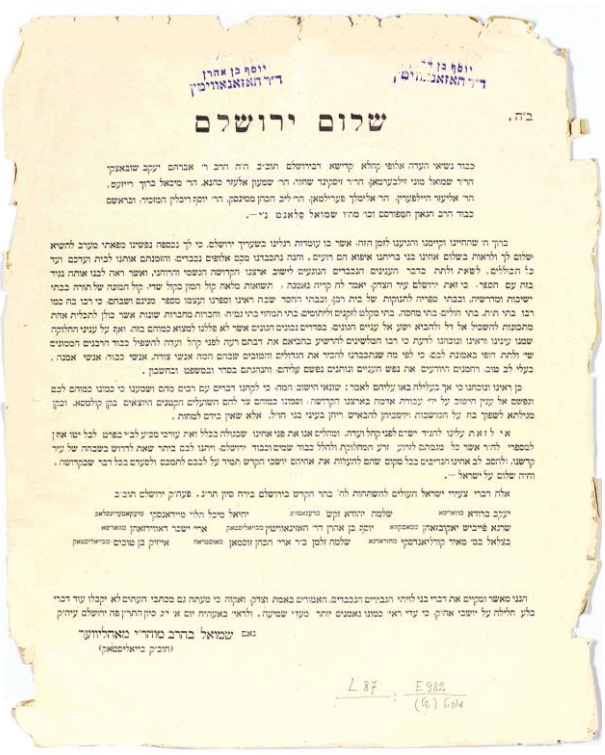
שלום ירושלם

[28] ראו במאמרו של הרב מוהליבר, 'מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה', ראו נספח מס' 28.

המסע למושבות ולערי ישראל

בתום הביקור בן כעשרה ימים בירושלים, התחיל מסע כבן חודש ימים למושבות החדשות, ובמהלכו הצטרפו למשלחת אנשים בעלי שם מראשי היישוב בארץ. בכל מושבה שוחחו חברי המשלחת עם מייסדיה, למדו את הבעיות והקשיים וגיבשו מסקנות והמלצות כיצד לבסס ולהיטיב את מצבה.

בסך הכול ביקרו חברי המשלחת בשמונה מושבות: מזכרת בתיה (עקרון), גדרה, חירבת דוראן (רחובות), ואדי חנין (נחלת ראובן - נס ציונה), ראשון לציון, יהוד, פתח תקווה וזיכרון יעקב. להלן תיאורים חלקיים מהביקורים:

<u>מזכרת בתיה (עקרון)</u>

יחס מיוחד שמר בלבו הרב מוהליבר למזכרת בתיה, המושבה שאת הקמתה יזם, ואכן היה נרגש מאוד למראה בתיה המטופחים ושדותיה המלבלבים. הוא האיר פנים למייסדיה אף ששנה קודם לכן, בשנת השמיטה, הם לא קיבלו את היתר המכירה שפסק ונהגו כרבני ירושלים, מה שהביא למשבר במערכת היחסים בינו לבין הברון רוטשילד.

ההתרגשות ההדדית לוותה במתח זה וגם בטענות של חקלאי המושבה על מה שנודע בהמשך כ'סכסוך הנטיעות'[29].

מייסדי המושבה שטחו בפני הרב מוהליבר וחברי המשלחת את טענותיהם כנגד פקידי הברון, המטילים את חיתתם עליהם ופועלים להנהיג את שיטת האפוטרופסות ולשנות את שיטת ניהול המשק, וביקשו ממנו לסייע בידיהם להשתחרר מעול הפקידות.

מזכרת בתיה בראשיתה. הבניין הגבוה משמאל – בית הכנסת הראשון

[29] סכסוך על רקע השאלה אם מייסדי המושבה הינם הבעלים של חלקות האדמה שקבלו עם עלותם על הקרקע או שהם בבחינת "שכירי יום" המחוייבים לציית להוראות פקידי הברון. במהלך הסכסוך חלק ממתיישבי המושבה נטעו עצי פרי בחלקותיהם להוכחת בעלותם על הקרקע (בהתאם לחוק העותומני, הנטיעות מעידות על הבעלות של הקרקע). בסופו של דבר, הנושא הובא לדיון בבית הדין הרבני בירושלים אשר פסק כי על מייסדי המושבה לעקור את הנטיעות ולקבל את מרות פקידי הברון. ראו מרדכי נאור, ספר למזכרת, יד יצחק בן צבי, 2011 עמ' 88-83

במאמר המסכם את המסע, 'מטרת נסיעתי לארץ הקדושה', מפרט הרב מוהליבר את בקשות המייסדים:

> הקולוניסטים בעקרון אינם רוצים עוד להשאר תחת יד הפקידים, כי אומרים הם שמהיום בכוחם לפרנס את עצמם ואינם צריכים עוד לחסדי הנדיב [...] על פי פקודת הנדיב מחוייבים הקולוניסטים לתת כל תבואתם תחת יד הפקידים והם אומרים שהם אינם מאמינים לפקידים ולא יתנו להם בשום אופן, ולא יכולתי לפעול אצלם שיאמינו בחסדי הנדיב, כי הם אומרים שהפקידים יעשו כרצונם.

הרב מוהליבר מעיד כי בדרכו חזרה לאודסה עצרה הספינה בביירות ושם העלה את טענות אלה מייסדי מזכרת בתיה בפני המשגיח פראנק, הפקיד הראשי של הברון, והצליח לשכנעו לקבל עמדתם: "ועל כן הייתי בבירות ודיברתי עם המשגיח הראשי ה' פראנק והבטיחני לפעול אצל הפקידים שיניחו התבואה לידי הקולוניסטים".[30]

<u>גדרה</u>

דוב אריאל (לייבוביץ), ממייסדי גדרה, מתאר בסגנון תנ"כי תמציתי את השפעתו של ביקור המשלחת על מייסדי המושבה:

> בימים האלה יצא דבר מלכות ארץ רוסיה ירום הודה לקיים את חברת חובבי ציון בדבר חוק ומשפט ולקבוע ועד הנהגתה באודיסה. ויחדש הדבר הזה בקרב העם את רוח 'חיבת ציון' אשר החלה להתרפות ולהתנמנם. ויתעוררו רבים מנכבדי אחינו, גבירים אדירים יראים ומשכילים לעלות אגודה אחת אל ארץ אבותיהם לבקרה ולראות את שלומה ושלום יושביה בעיר ובשדה. ובראש האורחה הנכבדה הזאת התנוסס כאבן נזר גאון עמנו ופאר דורנו הגאון רבי שמואל מוהליבר ז"ל מביאליסטוק. ויהי בנסוע האורחה לסייר את המושבות, ויסורו גם אלינו. וישאו ויתנו בדבר עתידותנו. ותלבשנו רוח ששון, ואור תקוות חיים חדשים נגה עלינו.[31]

לביקור המשלחת בגדרה נודעת חשיבות רבה. מיד לאחר הקמתה על ידי חברי אגודת בילי"ו, הופצו בקרב 'חובבי ציון' ברוסיה ידיעות שלפיהן מייסדי גדרה עובדים בפרדסים בשבת, מה שעורר מיד מהומה שנודעה בשם 'פולמוס בני גדרה'. רבים מ'חובבי ציון', והרב מוהליבר ביניהם, סברו שיש להפסיק את התמיכה בהם. בתחילה הייתה דעתו של הרב מוהליבר קיצונית אף יותר; הוא סבר כי אין ארץ ישראל יכולה לסבול בתוכה עוברי עבירה ולכן ציין במכתבו

[30] ראו במאמרו, נספח מס' 28. עוד על הביקור במושבה מזכרת בתיה ראו ביומן המסע נספח 26.
[31] דב אריאל (לייבאוויץ), **המושבה גדרה**, ירושלים תשל"ט, עמ' 52.

לנציב"ב כי "לו היו בני גדרה עוזבים את הקולאניא וילכו להם לחוץ לארץ היה טוב מאד".[32] ברם, בעקבות הביקור במושבה והתרשמותו ממייסדיה, שינה הרב מוהליבר את עמדתו מקצה לקצה, וקבע חד משמעית "כי כל מה שדברו עליהם בפריצות מעשיהם הוא דבר שוא ושקר" ועודד את המשך התמיכה הכלכלית בהם.[33]

<u>חרבת דוראן (לימים רחובות)</u>

אחת ממטרות המסע הייתה לרכוש אדמה בארץ ישראל ולהישב עליה מושבה ממקורות כספיים עצמיים, ללא הזדקקות לתמיכה חיצונית. במהלך מסעה מגדרה לנס ציונה חלפה המשלחת על פני אדמת דוראן (כיום רחובות). חברי אגודת 'מנוחה ונחלה' שהרב מוהליבר נמנה עמם, רכשו באזור זה שטח אדמה בן כששת אלפים דונמים, אשר מאוחר יותר חולק בהגרלה בין חבריה. על שם הרב מוהליבר נרשמו חלקות 59 ו-119, ששטחן המשותף הגיע למאה ועשרים דונם. זה היה הבסיס להקמתה לימים של רחובות.[34]

מפת רחובות

<u>ואדי חנין (נחלת ראובן, נס ציונה)</u>

בוואדי חנין שהתה המשלחת זמן קצר ונפגשה עם המייסד, ראובן לרר. חיים אליעזר מושקאט מפרט ביומנו:

> המושבה שם קטנה. אדמתה כאלף וחמש מאות דונאם. איכריה (קולוניסטים) הם רק אחד עשר במספר, מהם בעלי אישה ובנים שבעה, והשאר צעירים שלא הביאו עוד את בני ביתם אליהם. את מספר בתיה נוכל למנות רק שניים, אחד אשר יגורו בו העשיר שביניהם מייסד המושבה ה' ראובן לעהרער ושני לו בעל מדורים מיוחדים תחת גג אחד בעד שאר האיכרים, מדור מיוחד לתפילה בציבור ולהכנסת אורחים.

---

[32] מתוך ספר שמואל (לעיל, הערה 18), עמ' עו.
[33] ראו במאמרו 'מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה', נספח מס' 28; עוד על הביקור במושבה גדרה ראו ביומן המסע נספח 26.
[34] ראו משה סמילנסקי, **רחובות - ששים שנות חייה תר"ן-תש"י**, 1950; עמיעד ברזנר, 'ההתפתחות הפיזית של רחובות 1890-1914', **הארכיון לתולדות רחובות**.

ראשון לציון

אהרון אייזנברג, שעלה ארצה בשנת תרמ״ז (1887), הצטרף אל מסע המשלחת בארץ. בספר זיכרונותיו הוא מתאר כיצד הצליח להביא להכשרתם של צעירים יהודים חסרי עבודה, להיות מומחים בסיתות אבנים לשם בניית בתים במושבות ובהקשר זה מספר על הביקור במושבה ראשון לציון, שבה נבנה באותם ימים בניין בית הכנסת על ראש גבעה:

> יושבים הסתתים ועובדים, עובדים ושרים. הולמים הפטישים והולמים הלבבות. על גל אבנים ליד המסתתים ישב לו הרב שמואל מוהליבר, שביקר אז בארץ, ומתיעץ אתם. מדבר ובוכה, בוכה ומברך ׳שהחיינו׳ על שזכה לראות את ׳בני משה׳ נעשים סתתים והחולין נעשה קודש.[35]

בית הכנסת בראשון לציון

פתח תקווה

זכתה פתח תקווה שחברי המשלחת ביקרו בה פעמיים. הביקור הראשון נערך מיד עם הגיע המשלחת לארץ, בדרכם לירושלים לחוג בה את חג השבועות, כמתואר בעיתון **הצפירה**:

> תמול נכבדנו לראות בהמושבה אורחים נכבדים מרוסיא, שבאו בשליחות הח׳ ׳חובבי ציון׳ הי״ו [=ה׳ יחייהם וישמרם] ... ובכבוד הביאום הנה בעגלות צב [=כרכרות?], ובני פתח תקוה צהלו לקראתם. רק שעות אחדות התמהמהו פה, ויסעו ירושלימה לחוג שם את חג השבועות ואחר כן ישובו עוד הפעם לבקר את מושבתנו ויתר המושבות.[36]

הביקור השני נערך במסגרת המסע ובו פקדו חברי המשלחת את בתי המייסדים כדי ללמוד לעומק את בעיות המושבה. הביקור בבתי המייסדים נעשה מבלי לידע מראש את פקידי הברון, דבר שעורר את חמת הפקיד שייד.[37] כך מתאר מחבר יומן המסע את בתיה של פתח תקווה:

> כל הבא במושבה פתח תקוה ידמה כי באחת

---

[35] אהרן פלדמן עבר הדני (עורך), **אהרון א. אייזנברג - קורותיו, כתביו ותקופתו הישובית**, תל אביב 1946, עמ׳ 14 ; דוד יודה לב איש (יודילוביץ), **דברי ימי ראשון לציון**,[/**ראשון לציון התרמ״ב-התש״א**?], (ערך אהרון אייזנברג), ראשון לציון 1941. עוד על הביקור במושבה ראשון לציון ראו ביומן המסע נספח 26.

[36] **הצפירה**, 118 כ״א בסיוון תר״ן (9.6.1890). ראו נספח מס׳ 17.

[37] **חבצלת** גיליון 34 ה' בתמוז תר"ן (23.6.1890) ראו להלן נספח מס׳ 22. עוד על הביקור במושבה פתח תקווה ראו ביומן המסע נספח מס׳ 26.

מערי ישראל שבליטא ובפאלען [=פולין] בא. המושבה תתראה לפניו בתבנית עיר נושבת ולה רחובות אשר בשמות נקראים... ובתוך המושבה גן שעשועים מכל עץ עושה פרי לטהר את האוויר ולשיח בו בעתות המנוחה.

יהוד

במושבה יהוד התקבלה המשלחת בכבוד רב על ידי הרב מרדכי גימפל יפה, ידידו מנוער של הרב שמואל מוהליבר, אשר עלה ארצה ערב שנת השמיטה תרמ״ט, והקים ביהוד ישיבה. הרב גימפל יפה ותלמידו ר׳ יחיאל מיכל פינס הצטרפו למשלחת במסעותיה בארץ.[38]

זיכרון יעקב

זיכרון יעקב הייתה המושבה הצפונית ביותר שאליה הגיעה המשלחת, ובה בילו את אחת השבתות האחרונות למסע. מרבית האורחים התאכסנו ככל הנראה בבית הכנסת אורחים של המושבה ובמוצאי השבת כתב הרב מוהליבר בספר הכנסת אורחים של המושבה דברי תודה וברכה:

כאשר זיכני ה׳ לעלות לארץ הקודש ובקרתי את הקאלאניע המהודרה זכרון יעקב וכאשר שבעתי רב עונג ונחת מבנינו וכרמיה גינותיה ושדותיה, אשר הנדיב הגדול ברוב פזרונו הוציא את הכל מאש קדושתו לארץ ישראל, השם יתברך יגן בעדו ויאריך ימיו וימי רעיתו הגבירה וימי בניו היקרים שיחיו, ויצליח בכל אשר יפנה ... עוד מצאתי לשמחת לבבי כי הקאלאניסטים שיחיו דאגו בעד אורחים עניים העוברים דרך זכרון יעקב ועשו חברת הכנסת אורחים בסדר ישר ונכון. יואל ה׳ לשלוח את ברכתו עליהם שיוכלו להחזיק האורחים וליתן להם צידה לדרכם וגם אנכי נדבתי חמישה פראנק ולראיה ואות אמת באתי על החותמת, אור ליום א׳ מוצאי שבת קודש ז״ך סיון התר״ן פה בזכרון יעקב. נאום שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער החובק״ק ביאליסטאק ברוסיא.[39]

בית הכנסת בזיכרון יעקב

[38] עוד על יהוד ראו ביומן המסע נספח מס׳ 26.
[39] אריה סמסונוב, **זכרון יעקב פרשת דברי ימיה תרמ״ב-תש״ב** [מהדורה מיוחדת מצולמת], זיכרון יעקב תשס״א 2001, עמ׳ 202.

על אותה שבת בזכרון יעקב מדווח הרב מוהליבר בשובו מהמסע, באספה של חברי 'מנוחה ונחלה':

הנני מעיד בכל הקדוש לנו, כי כל בני המושבות כולם אהובים כולם ברורים וכולם עושים באהבה רצון קונם והולכים בדרך הטוב והישר בעיני אלוהים ואדם, וגם אלה אשר אולי בהיותם בארץ מולדתם עוו הישרה שבו אל ה' בכל לבם בשבם על ארץ הקדושה. לרגל מסעי לבקר את המושבות, שבתתי במושב זכרון יעקב, הוא המושב האחד אשר עליו יוציאו שונאי הישוב דיבה, כי יושביו סרו מדרך הטוב ועושים בפרהסיא דברים אשר גם בחדרי חדרינו אסור, והנה מה רחב ושמח לבבי לראות את כל בני המושב אשר באו ביום השבת לבית מלוני ויבקשוני כי אטיף להם מוסרי, והמה הקשיבו כלם רב קשב בחרדת קדש לכל הגה אשר יצא מפי, ויאיצו בי לשבת אתם עוד ימים אחדים ולהשמיעם כפעם בפעם תורת חיים תוכחת מוסר, גם נוכחתי לדעת כי אך דיבת שוא מעבירים עליהם, ואך משנאה כבושה וצרות עין יטפלו עליהם עונות ופשעים אשר לא נואלו ולא פשעו.[40]

לאחר הביקור בזיכרון יעקב לא המשיכה המשלחת לפי התכנון לראש פינה וליסוד המעלה עקב חולשתו של הרב מוהליבר מטלטולי הדרך. המשלחת חזרה ליפו ונערכה להפלגה חזרה לאודסה.[41]

'מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה': מאמרו של הרב מוהליבר לסיכום הביקור

בראש חודש תמוז עלתה המשלחת על אנייה בחזרה לאודסה ובדרכם עצרו בביירות ושוב בקוסטנטינופול (כותב יומן המסע, חיים אליעזר מושקאט, עלה על אנייה שהפליגה שבוע מוקדם יותר). הרב מוהליבר ניצל את זמן ההפלגה, "בהיותי יושב באניה בלב ים המרחפת על פני תהום, וגם רוחי מרחף אז על פני תהום רעיונות נשגבים וקדושים" – כתב את מאמרו "מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה"[42] בו העמיק בדיון תורני-הלכתי על מצוות הישיבה בארץ וסיכם את רשמיו מהמסע והמלצותיו המעשיות לחיזוק היישוב היהודי בארץ.

בחלק הראשון עורך הרב מוהליבר, על סמך המקורות, הבחנה בין **מעלת הישיבה בארץ** לבין **מעלת יישוב הארץ** ושולל את חיי הגלות: "הקב"ה רוצה יותר שישבו בניו בארצו אף על פי שלא ישמרו את התורה כראוי ממה שישבו בחו"ל וישמרוה כראוי". הוא מלמד סנגוריה על אנשי המושבות וחוזר בו מעמדתו הראשונית, בה אחז לפני הביקור, שיש להחזיר לרוסיה יהודים הפורקים עול תורה ומצוות. לדבריו, עצם הישיבה בארץ מביאה לשיפור ההתנהגות ולקיום מצוות:

אמנם אחרי זיכני ה' והייתי באה"ק בעצמי וביקרתי בעצמי רוב הקולוניות, רובם ככולם כמעט, הנני אומר בפה מלא, **כי כל מה שדיברו עליהם בפריצות מעשיהם הוא דיבת שווא ושקר,** יש מהם הרבה אשר הם צדיקים באמת, כי זכו לישב באה"ק ולשמור המצות התלויות בארץ להינות מיגיע כפיהם ממש, בלי אונאה ותרמית, וגם לעסוק בתורה ומצות

---

[40] **הצפירה**, גיליון מס' 235 כ"ד במרחשון תרנ"א (7.11.1890). וראו בנספח מס' 25. עוד על הביקור במושבה זיכרון יעקב ראו ביומן המסע, נספח מס' 26.

[41] **המגיד** גיליון מס' 28 כ"ט בתמוז תר"ן (17.7.1890) וראו נספח מס' 23.

[42] המאמר הודפס כמאמר ראשון בספרו של ר' אברהם יעקב סלוצקי, **שיבת ציון: קובץ מאמרי גאוני הדור בשבח יישוב ארץ ישראל**, ורשה תרנ"ב. מהדורה שביעית של הספר הודפסה בשנת תש"ס בהוצאת 'מכון הר ברכה'. המאמר במלואו ראו נספח מס' 28.

בדחילו ורחימו, וליתן צדקה כפי כחם, ויש מהם בינונים בקיום התורה והמצות כמו אצלנו הבינונים, אבל עכ״פ יש להם שלש מעלות אלה: הישיבה באה״ק, העסק בישוב הארץ, ושמירת המצות התלויות בארץ, ואם אולי נמצאים בהם גם גרועים, הוא רק כדרך כל עיר ועיר, אשר הטבע מחייב להיות בהם גם גרועים, אבל אצלם הם מיעוטא דמיעוטא, ולא יזדמן אצלם כמו אצלנו שיחלל שבת או יעשה עבירה אחרת בפרהסיא.[43]

בחלקו השני של המאמר מציג הרב מוהליבר בפירוט עשר שאלות שאותן בירר במהלך המסע, הנוגעות לביסוס היישוב היהודי והתרחבותו בארץ. הוא מציג את השאלות ועונה עליהן אחת לאחת. כמדינאי רחב אופקים הוא מנתח את המצב הקיים ומעלה רעיונות מעשיים לחיזוק מצב המושבות הקיימות; קורא לרכישת קרקעות נוספות ברחבי ארץ ישראל, לרבות בעבר הירדן המזרחי, ״חובה עלינו להחיש ולקנות קרקע באה״ק כל מה דאפשר... ולקנות תיכף״; ומסיים בתיאור מצבה הרוחני והחומרי של ירושלים ובעצות לשיפור חיי תושביה, בעיקר העצה לבטל את האיסור ללמוד שפות זרות, המגביל את חיי המסחר בעיר:

איך הוא מצב עיר הקודש ירושלים ברוחניות ובמה להועיל לה במצבה הגשמי? מצבה ברוחניות טוב מאד ורק חסר מעט תקון. מצאנו בה אנשים לאלפים יראים ושלמים מופלגים גדולים בתורה, צנועים ומתונים ואינם מהקנאים לשם שמים. והם סבלנים צנועים ומעולים, טובי לב עד כי ממזונותיהם המצומצמות מאד יפרסו לעני, אמנם חסרון גדול יש בירושלים והוא כי יחזיקו לאיסור גמור ללמד שפת ערבית וצרפתית לנערי ישראל, אשר באמת הוא הכרח גדול בזמננו לדעת לשון המדינה, ובפרט בארץ ישראל אשר שם אין מבינים כלל לשון המדינה, ורובם ככולם הם כאלם לא יפתח פיו, וזאת היא סיבה גדולה לביטול המסחר וההכרח לצפות ללחם הקלוקל לחם החלוקה. על כן החובה של גדולי ירושלים אשר דבריהם יהיו נשמעים וגם יש להם דעה בעניני העולם, להשתדל שתתבטל האמונה הזאת שאסור ללמוד את השפה המוכרחת לחיות האדם ופרנסתו ושתי שפות אלה ערבית וצרפתית הן הכרחיות בארץ הקודש, כי ההמון מדבר ערבית וגדולי הממשלה מדברים צרפתית. אמנם לעת עתה חלילה לגרום איזה ביטול או פחת בכסף החלוקה, ואדרבה עלינו להשתדל שיבוא ויגיע יותר כסף מדי שנה בשנה, כי הכסף המעט הבא כעת לא יספיק רק לדמי דירה. גם עלינו לראות ולהשגיח היטב שהחלוקה תהיה כראוי, היינו לתת להלומדים והזקנים והחלושים כפי צרכם, ולבעלי מלאכות וכדומה אשר יכולים להתפרנס ממעשה ידיהם לא לישא פנים להם ולא לתת כלל לאלה שאינם צריכים. כללו של דבר אם נשתדל שבני ציון היקרים ידעו לדבר בשפות המדוברות כראוי וגם נשתדל להרבות בעלי אומנות ומלאכות שונות ולחלקם בערים שונות, אזי נרים מצבם הגשמי ונעמידהו על מצב טוב ונכון.

טרם כתיבת חלקו השני של המאמר כמפורט לעיל, הרב מוהליבר אינו חוסך דברי שבח והלל על מתיישבי המושבות הראשונות:

אחי ורעי, בני עמי, החביבים ויקרים לי כנפשי, אשר זכיתם לעלות לארץ הקדושה ולקנות כברת ארץ, וגם כבר נטעתם כרמים ובניתם עליה בתים, אשריכם ואשרי חלקכם, עולמכם תראו בחייכם, הנכם חפשים מגלגלי המסחר אשר הייתם אסורים לו בחבלי שוא, ומלא תרמית ואונאה,

[43] ההדגשה במקור. בעיתון הצפירה תרנ״א גיליון 235 נספח 25 ישנה התייחסות שעצם החיים בארץ ישראל משפיעים לטובה על קיום המצוות.

ובכל רגע ורגע הייתם נכונים שיהפך עליכם אופן גלגליו. עתה איתן מושבכם, ואתם נהנים מיגיע כפיכם, אתם עובדים אדמת הקודש במנוחה והשקט, לא תפחדו עוד משאון המחסר וזעפו, תהפוכותיו לא תדעו, מי יכול להעריך אשרכם וטובכם בזה ובבא! וה׳ יתברך ישים חלקנו עמכם, אמן.[44]

סיקור המסע בפני חברי ׳מנוחה ונחלה׳

המשלחת השבה מארץ ישראל זכתה לסיקור נרחב בעיתוני הזמן. האספה הכללית של ׳החברה האודיסאית – החברה לעזרת יהודים איכרים ובעלי מלאכה בארץ ישראל ובסוריה׳ – התכנסה בשנית כדי לשמוע דיווח מהימן על הנעשה בארץ.[45] כמו כן התכנסה אספה כללית של אגודת ההתיישבות ׳מנוחה ונחלה׳ שעם חבריה נמנה גם הרב מוהליבר. כשלושים חברי האגודה באו לשמוע את רשמיו המרגשים של הרב מוהליבר כמתואר בעיתון ״הצפירה״:

> אחי היקרים! כשבע שנים עברו מעת אשר דפקתי על פתחי ״הנדיב הידוע״ ועוררתיו לצאת לישע עמו, ומה עינינו רואות עתה? – בדמעי עיני זרעתי אז זרע לברכה על לב הנדיב הגדול אשר צדקותיו עצמו מספר ואין ערוך לחסדיו הרבים, ובדמעי-גיל, ובעיניים מפיקות שמחה בלא מצרים, בלב מלא תקוה וששון ראיתי בשנה הזאת בדרוך כף רגלי על אדמת הקדש, את אחינו האכרים נושאים ברנה את אלומותיהם במושבות הנדיב וביתר המושבות אשר אחינו באו שמה אל המנוחה ואל הנחלה, בלב מלא שפק ופחד היצליח ה׳ דרכי, דרכו בפעם הראשונה כפות רגלי על מפתן נדיב עמנו להנטותו לתחית ישראל על אדמתו, ובלב מלא שמחה ורגשי קדש, כבוד ויקר, ראיתי בעיני בימים האלה את אחינו האכרים שלומי אמוני ישראל עובדים עבודתם על הרי ציון, ואשא כפי את הבוחר בירושלים, ואודה לו כעל כל תגמולוהי עלינו ועל כל הענין הקדוש לנו, אשר יציץ ויפרח וישגא מאד.
>
> אחי היקרים! קצרו שפתי מלהביע לכם את כל רגשותי אשר רחשו בקרבי למראה המושבות אשר כלן אומרות כבוד למיסדיהן, לבוניהן ולעובדיהן, אך בדברים אחדים אומר לכם כי מי שלא ראה מושבות ישראל אלה בפריחתן לא ראה מאורות מימיו! עוד גם זאת אוכל להעיד לפניכם, כי שקר ענו באנשי מושבות אחדות, אשר רוחם לא נכון בקרבם וירחקו מתורת ה׳ ויסוגו אחור ממצותיו. הנני מעיד בכל הקדוש לנו, **כי כל בני המושבות כלם אהובים כלם ברורים וכלם עושים באהבה רצון קונם והולכים בדרך הטוב והישר בעיני אלהים ואדם**, וגם אלה אשר אולי בהיותם בארץ מולדתם עוו הישרה שבו אל ה׳ בכל לבם בשבתם על ארץ הקדושה. (הדגשה במקור).[46]

---

[44] המאמר במלואו מובא בנספח 28

[45] עיתון ״**המליץ**״, גיליון מס׳ 278 י״ט טבת תרנ״א (30.12.1890).

[46] **הצפירה**, גיליון מס׳ 235 כ״ד מרחשון תרנ״א (7.11.1890) וראו סקירתו המלאה בנספח מס׳ 25

סיכום

לא רק ראשוניותו של המסע נזקפת לזכותו אלא גם, ובעיקר, הישגיו החשובים: קירוב לבבות בין אנשי היישוב הישן והיישוב החדש; גישור בין חקלאי המושבות ופקידי הברון; שינוי תדמיתן של המושבות שאִפשר את המשך התמיכה הכלכלית בהן; רכישת שטחי אדמה גדולים, בעיקר באדמות חירבת דוראן; מתן תרומות גדולות למוסדות צדקה וחסד[47]; הקמת הוועד הפועל ביפו, כסניף של 'הוועד האודיסאי', שתפקידו העיקרי היה לפקח על עסקי המושבות ולשמש ידם הארוכה של חובבי ציון ברוסיה; הקמת הספריה הלאומית בירושלים על ידי אחד ממשתתפי המסע, מר יוסף חננוביץ', אשר תרם את ספרייתו העשירה – כ-4000 ספרים – שהייתה הנדבך הראשון של בית הספרים הלאומי; עידוד העלייה לארץ ישראל והחדרת רעיונות ציוניים בלב הקוראים.

המסע סוּקר בכל העיתונים היהודים באירופה, תוך מתן דגש על התבססותן והצלחתן של המושבות הראשונות. פרסום נרחב זה עורר את הלבבות והגביר את המוטיבציה בקרב יהודים רבים לנטוש את חיי הגלות ולעלות ולהשתקע בארץ ישראל.

[47] ראו מרדכי אליאב (עורך), **ספר העלייה הראשונה**, כרך ב, ירושלים 1982, תעודה 104: "הקיץ הזה הביא ברכה מרובה".

רשימת הנספחים:

נספח מס׳ 1: תעודה 1365 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל רש״י פין בווילנה 25

נספח מס׳ 2: תעודה 1368 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל רש״י פין בווילנה 25

נספח מס׳ 3: תעודה 1369 - מכתב מרש״י פין אל הרב שמואל מוהליבר בביאליסטוק 26

נספח מס׳ 4: תעודה 1380 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר ורש״י פין אל אגודות חובבי ציון 27

נספח מס׳ 5: תעודה 1381 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל אברהם גרינברג באודיסה 27

נספח מס׳ 6: תעודה 1387 - מכתב ממשה לייב ליליינבלום אל רש״י פין בווילנה 28

נספח מס׳ 7: תעודה 1440 - מכתב מרש״י פין אל ולאדימיר טיומקין ביליסבייטגראד 29

נספח מס׳ 8: תעודה 1463 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל רש״י פין בווילנה 30

נספח מס׳ 9: תעודה 1475 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל אברהם גרינברג באודיסה 30

נספח מס׳ 10: תעודה 1486 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל אברהם גרינברג באודיסה 31

נספח מס׳ 11: תעודה 1495 - מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל שאול פנחס רבינוביץ (שפ״ר) בורשה 32

נספח מס׳ 12: תעודה 1499 - מכתב ממשה לייב ליליינבלום אל אגודות חובבי-ציון 33

נספח מס׳ 13: אצ״מ 129/11 - מכתב מהרב מוהליבר לאברהם גרינברג, כ״ו באדר תר״ן 18.3.1890 33

נספח מס׳ 14: אצ״מ 129/11 - מכתב מהרב מוהליבר לאברהם גרינברג, ג׳ בניסן תר״ן 24.3.1890 34

נספח מס׳ 15: ״המליץ״ גיליון 100 תר"ן 1890 34

נספח מס׳ 16: ״המליץ״ גיליון 107 תר"ן 1890 35

נספח מס׳ 17: ״הצפירה״ גיליון 118 תר"ן 1890 36

נספח מס׳ 18: ״הצפירה״ גיליון 118 המשך בגיליון 119 תר"ן 1890 36

נספח מס׳ 19: ״המגיד״ גיליון 25 תר"ן 1890 38

נספח מס׳ 20: ״חבצלת״ גיליון 31 תר"ן 1890 41

נספח מס׳ 21: ״הצפירה״ גיליון 122 המשך בגיליון 123 תר"ן 1890 41

נספח מס׳ 22: ״חבצלת״ גיליון 34 תר"ן 1890 43

נספח מס׳ 23: ״המגיד״ גיליון 28 תר"ן 1890 44

נספח מס׳ 24: ״הצפירה״ גיליון 142 תר"ן 1890 44

נספח מס׳ 25: ״הצפירה״ גיליון 235 המשך בגיליון 236 תרנ"א 1890 46

נספח מס׳ 26: 'על הרי ישראל' - יומן מסע / חיים אליעזר מושקאט 48

נספח מס׳ 27: פרוטוקול האסיפה בוועד הכללי בירושלים 68

נספח מס׳ 28: ״מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה״ / הרב שמואל מוהליבר 73

נספח מס׳ 1: מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל רש״י פין בווילנה, 30 באוגוסט 1899
תעודה 1365 (כתבים 938)

בעזה״י, יום ו׳ עש״ק ג׳ אלול תרמ״ט [30 באוגוסט 1889] ביאלסטאק
כבוד ידיד נפשי, הרה״ג המפורסם, חכם הכולל, מ׳ שמואל יוסף פין נ״י, רב שלום וברכה,
אחד״ש הטוב. מכתבו מיום ג׳ דנא קבלתי. בדבר השליח לארץ-הקדש עלינו לחכות עוד ימים, כי קבלתי מכתב ממאריענבאד בחתימת יד הגבירים הר״ל פרידלאנד מפטרבורג והר״א גרינבערג מאדעסא (ממלא מקום הד״ר פינסקער) והר״ד שוארצבארד והר״ל שליט מריגא ועוד איזה חתומים ולבסוף גם חתימת בן עירי הגביר ר״מ גארדאן, אשר יבקשוני ליסע בעצמי לארץ-הקדש. ועל כן נגמר אצלי לעשות אספה מנכבדי עירינו ביום מחר אם ירצה השם ואם ירשוני ליסע לארץ-הקדש (יען כי כבר לא הייתי בבית בקיץ זה יותר משני חדשים, לא אוכל ליסע עוד הפעם עוד על משך שני חדשים מבלעדי קבלת רשות), אסע בעוד ימים אחדים ברצות ה׳, ואתי לצותא אבחר איזה איש כלבבי.
והנני ידידו הדורש לשלומו באהבה, מברכו בכל טוב ומוקירו למאד,
שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער

נספח מס׳ 2: מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל רש״י פין בווילנה, 2 בספטמבר 1889
תעודה 1368 (כתבים 942, אצ״מ A9/67)

[ביאליסטוק], אור ליום ב׳, ו׳ אלול תרמ״ט [2 בספטמבר 1889]
כבוד ידיד נפשי, הרה״ג המפורסם, חכם הכולל, מו״ה שמואל יוסף פין נ״י, שלום וכל טוב סלה.
תמול היתה אספה מגבירי ונכבדי עירינו בביתי בדבר נסיעתי לארץ-הקדש, אבל לדאבון נפשי כולם לא הסכימו לזה מטעמים שונים ועל כן נתבטלה נסיעתי לעת-עתה, וההכרח לשלוח לעת-עתה איש אחד לארץ-הקדש אשר יתבונן היטיב למראה עיניו, את הצטרכות הקולוניות, מספר נפשותיהם, מצבם החמרי והמוסרי, הונם ורכושם, וכפי אשר נגמר בהאספה העברה. ויען כי כבודו הרם דרש ממני, אם כבר נודע לי איש המוכשר לנסיעה זאת, באתי להודיעו, כי שמתי עיני באיש אחד ממחנינו, אשר הי׳ גם באספה, והוא המופלג ונכבד ונבון דבר, איש יקר למאוד, מהו״ר אייזיק בן טובים. הוא ראוי ומוכשר לשליחות כזאת על צד היותר נעלה, וכבר דברתי אתו אודות זה ונתרצה לנסוע לארץ-הקדש. גם כל נכבדי עירינו מאגודת חובבי-ציון הסכימו לזה בכל לבבם. והנני מצפה רק על הסכמת כבודו הרם, ואז יכין את עצמו לנסיעה זאת בקבלת פאספארט ושארי דברים הנצרכים וישים פעמיו לדרכו בדרך הקודש. מִבְּטחוֹנִי כי ישיבינו תיכף ומיד אקצר.
והנני ידידו הדורש שלומו באהבה מברכו באורך ימים והצלחה,
שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער

נספח מס׳ 3: מכתב מרש״י פין אל הרב שמואל מוהליבר בביאליסטוק, 3 בספטמבר 1889
תעודה 1369 (כתבים 943 אצ״מ A9/63)

בשם ה׳, ז׳ אלול תרמ״ט [3 בספטמבר 1889], ווילנא

ידיד נפשי, הרב הגאון המופלא, החכם השלם וכו׳, מוהר״ר שמואל מאהליוער נ״י, יהי נעם ה׳ עליו.

נוראות נפליתי על חבתו הגדולה והטהורה לישוב ארץ-ישראל, כי תסמכהו רוח נדיבה לעלות בעצמו ובכבודו לארץ-ישראל לדרוש בשלום הקאלאניות ולפקח על צרכיהן, והוא איש חלש הבריאות, וכמעט ידוע חולי, אלהי ישראל יחלימהו ועצמותיו יחליץ, ואם כבר הסכין כבודו לעשות מסעות, אבל אינו דומה המסע על מסלות הברזל אל הירידה באניה. ומאשר יקרה נפשו בעיני ובעיני כל יודעיו, ושלום בריאותו היא מחמל נפשנו, הנני כמו שמח בלבי, כי לא הסכימו נכבדי מחנהו קדש לחפצו הטוב, ומאנו לתתו לעשות את המסע הגדול הזה.

יהי ה׳ אלוהינו הבוחר בציון עם מעכ״ת ויתן לו כח לעשות חיל ממקום שבתו. עבודה גדולה קבלנו עלינו, דורשת ותובעת מאתנו פעולות מפעולות שונות, לעודד ולהיות את הרעיון הקדוש לנו, ומי יתן ויצאנו ידי חובתנו בשבתנו על המלאכה בביתנו.

ולבי שמח כי התעורר כבוד גאונו לקרב אל המלאכה וחשב מחשבות למצוא איש מוכשר למלאכות הנסיעה לארץ-ישראל, חשב ומצא את המופלג ויקר רוח, מהר״ר איזיק בן טובים נ״י. אנכי לא זכיתי להכיר את האיש הנכבד הזה, ואינני יודע, עד כמה הוא מוכשר למלאכות זאת, ודברים אחדים אשר התמלטו מפיו בחם לבבו לעת האספה היו למורת רוחי, עד כי גערתי בו בנזיפה, לדאבון לבי, ונרשם בלבבי ר׳שם כי הוא מהיר כעס ואינו נזהר בלשונו. אי לזאת , עלי רק לסמוך על עדות כבוד גאונו הנאמנה לי ועל עדות אחינו אנשי שלומנו בביאלאסטק. אשר על כן אמרת, כי מן הראוי והנאות לשאול גם פי חברינו שאר הגבאים הפועלים והיועצים ולשמוע חות דעתם, וכפי הנראה גם המה יסכימו עם דעת כבוד גאונו ותערב עליהם עדותו, והדבר הזה, שליחות איש לבקר את הקאלאניות, הוא דבר גדול מאד בעיני, ובמוצא פי השליח תלוי פקוח נפשות! - ואחדות האגודות.

ואם לעצתי היה כבוד גאונו שומע הייתי מציע לשלוח עם הר״ר איזיק בן טובים עוד איש אחד, אשר למדתי לדעתו בעת האספה ומצאתיו איש חכם ומשכיל ונאמן עם הרעיון הקדוש עד למסירת נפש, הוא הר״ר זאב וואלף טעמקין מיעליסאוועטגראד, אשר חרף את נפשו לנסוע שלשה ימים ולילות רצופים לבוא אל האספה, ולהשתעשע בחברתנו רק יום אחד. ואנכי עכבתיו בווילנא כארבעה ימים אחרי האספה ושמחתי בו. האיש היקר הזה, נוסף על חבתו לישוב ארץ-ישראל הוא אינזינער טעכנאלאג [=מהנדס], אשר גמר חוק למודיו בפטרבורג ביתרון הכשר דעת, ובני היקר הדאקטאר שיחיה יודע אותו היטב ופיו מלא תהלתו, כי היה עמו כמה שנים בפטרבורג והתרועע עמו. טובים השנים מן האחד, וכדאית היא המלאכות הזאת ולהוציא עליה הוצאות שלוח שני אנשים, ולצאת ידי חובתנו לפני כל האגודות, הקרובות והרחוקות.

והיה אם תיטב הצעתי בעיני כבוד גאונו, יהיה נא מטובו לצוות לכתוב אל חברינו הגבאים, הפועלים והיועצים, בשמו ובשמי, ולבבי סמוך ובטוח, כי יסמכו ידיהם על הצעתנו, ויצא דברנו משוכלל ומקוים בהסכם כלל חברנו, ויהי השם יתברך עמנו.

אוהבו באמת מוקירו כרום ערכו מתפלל בשלומו,

שמואל יוסף בריי״א פין

נספח מס׳ 4: מכתב מהרב שמואל מוהליבר ורש״י פין אל אגודות חובבי ציון [ללא תאריך]
תעודה 1380 (כתבים 956)

כבוד אחינו היקרים החרדים אל טוב ישוב ארץ-ישראל, שלומכם ישגא,
ביום ט״ז מנחם אב העבר עלה במוסכם לשלוח במשך חדש ימים את כל הכסף המאוסף בכל המקומות אל ידידנו הגביר מוהר״ר מיכאל ערלאנגער בפאריז, ועד היום הזה לא קיימו את הבטחתם כי אם מקצת מן המקצת כמו ביאלאסטאק, ווילנא ששלחה כל אחת אלפים וחמש מאות פראנק, ועוד ערים אחדות שמקצתם שלחו את כספיהן ישר לה׳ ערלאנגער ומקצתו - על-ידי ווילנא וביאליסטאק, ויתר אחינו בהערים הגדולות כמו מאסקוי, אדעסא, ליבוי, ווארשה, יעליסאוועטגראד , בערדיטשוב, דינאבורג והדומים להם, אשר עיני כל שלומי אנשי שלומנו תלויות אליהם לא התעוררו עוד לקיים את אשר קבלו עליהם עד היום הזה. והנה כלכם יודעים, כי לא נשאר ביד ה׳ ערלאנגער לתמיכה לחדש תשרי אף פרוטה אחת- - -
אשר על-כן הננו להעיר את רומע״כ בשם הענין הקדוש משאת נפשנו למהר ולשלוח את כל הכסף הנמצא אל תחת ידם אל ידידנו הגביר הנ״ל, למען נוכל למלא את כל המוטל עלינו, ולא יעלה חלילה בתהו יגיענו אשר יגענו עד כה.
התחזקו אחי היקרים בעד עמנו וערי אלהינו הראו לדעת, כי כפיכם כן לבבכם וכלבבכם כן מעשיכם, וה׳ אלהי ישראל הבוחר בציון יהי׳ בעזרנו.
ידידיכם ואוהביכם המדברים בצדקה,

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער
שמואל יוסף ברי״א פין

נספח מס׳ 5: מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל אברהם גרינברג באודיסה, 13 בספטמבר 1889
תעודה 1381 (כתבים 958)

[ביאליסטוק], בעזה״י, ועש״ק, טו״ב אלול תרמ״ט [13 בספטמבר 1889]
כבוד הרה״ג המפורסם, נכבד ומאד נעלה, חובב עמו וארצו מו״ה אברהם גרינברג נ״י, רב שלום וברכה,
רב תודות לכבודו הרם על אשר קיבל עליו את ההנהגה הראשית בכל עניני יישוב ארץ-הקדש והשם יתברך יהיה בעזרו להרחיב ולחזק את הענין הקדוש הזה ולהעמידו על בסיס נכון וקיים - - - למשיבת נפש היתה לי בשורת רום כבודו, כי בימי אביב הבא עלינו לטובה יסע רום כבודו עם עוד אחדים מנכבדי עמינו לארץ-הקדש ויבקשו גם אותי להִלָּוֹת עליהם בנסיעה זו. בכל לבי ונפשי הנני מוכן בלי-נדר ליסע אתם ביחד, וכמוהו אקוה כי נסיעה זאת תביא תועלת רב להענין הקדוש הזה בפרט וגם לכל עניני ארץ-הקדש בכלל.
והנני מוקירו ומכבדו כרום ערכו דורש שלומו באהבה ומברכו בכתיבה וחתימה טובה לריש שתא הבאה עלינו לטובה.
שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער

נספח מס׳ 6: מכתב ממשה לייב ליליינבלום אל רש״י פין בווילנה, 20 בספטמבר 1889
תעודה 1387 (כתבים 963)

אדעסא, כ״ד אלול תרמ״ט [20 בספטמבר 1889]

כבוד הרב הגדול החכם הנבחר תפארת עמו מוהר״ר שמואל יוסף פין נ״י,

- - - היום שב ה׳ גרינבערג לביתו ובפקודתו ערכתי רשימת איזה שאלות לפני ה׳ עפשטיין. אך בטרם אעתיק לכבודו הרם את הרשימה הזאת, עלי להקדים להודיע לכבודו הרם דבר אשר ישמח לבו, והוא, כי בימי האביב הבא עלינו לטובה נכונים ה׳ גרינבערג, הגבירים ראבינאוויטש ופישעראוויטש מפה, הגביר קאצענעלסאהן מקיעוו, הגבירים שאליט ושווארצבארט מריגא, הגביר גארדאן מביאליסטאק הגביר פריעדלאנד מפטרבורג לנסוע לארץ הקדש לאיזה שבועות. הגאון מביאליסטאק הבטיח להגביר גרינבערג כי ילוה אותם במסעם זה, והגביר גרינבערג נכון לאסוף אליו עוד גבירים למסעו זה ולשכור לתכלית זו אניה מיוחדת, שיהיו בה מאכלים כשרים וכל מיני הרוָחות. מובן, כי אם יתחברו כשלשים או ארבעים עשירים גדולים (כאשר יקוה ה׳ גרינבערג) למסע לארץ-הקדש יוכלו להביא ברכה רבה לענין הישוב, אם ביסוד בתי חרושת המעשה, או הפרחת המסחר, או למקנת קרקע. אך כל אלה לעתיד. לעת עתה שפטנו כי אין צורך לנו שיביא לנו הציר את כל הידיעות הנחוצות לשעה ולעתיד, כי אין צורך בדעלעגאציא יותר טובה מהגבירים הנ״ל והגרש״מ וה׳ גרינבערג בראשם, על כן נחוצות לנו אך הידיעות לשעה, עד ימי האביב הבא עלינו לטובה ולפיהן ערכנו את הרשימה הנ״ל לה׳ עפשטיין. וזו היא:

א. גדרה:

א) כמה אדמה נחוץ להוסיף על הקולוניא ההיא כדי שתוכל לחיות בלי תמיכה? ומה הדברים הדרושים בכלל לשכלולה, ומחירם?

ב) אם עשרת בתי העץ שבה ראוים לדירת קבע?

ג) אם נחוצה רפת לכל אחד מן הקולוניסטים, או אפשר לעת עתה לבנות רפת אחת לכלם? ומה מחיר רפת ואסם בר, בין לאחד בין לכלם?

ד) האם אפשר בלי נזק לעבודת הקולוניסטים להחליף סוסיהם בשורים, אחרי שישאירו להם שנים שלשה סוסים לצרכי הצבור?

ה) כמה בהם פועלים הגונים וטובים, בינונים ואנשים שלא יצלחו למאומה?...

משה לייב ליליענבלום

נספח מס׳ 7: מכתב מרש״י פין אל ולאדימיר טיומקין ביליסבייטגראד, 5 בינואר 1890
תעודה 1440 (כתבים 1021)

בשם ה׳ הבוחר בציון, ווילנא, י״ג טבת תר״ן [5 בינואר 1890] כבוד ידיד נפשי, החכם השלם וכו׳, מוהר״ר זאב ב״ר יונה טעמקין נ״י, יהי נעם ה׳ עליו,

--- בדבר בקשתו להודיעו מכל הנעשה עד כה וממצב הדברים כעת הנני להשיב לרומע״כ:

א. בדבר הציר. עוד בחדש תשרי העבר עוררתי את השאלה הזאת והמו״מ את מי נשלח ומי ילך לנו. אך בין כה וכה באה לנו ידיעה כי ידידנו וחברנו הגביר מוהר״ר אברהם גרינבערג התנדב לנסוע בקיץ הבא עלינו לטובה לארץ-הקדש, ובחפצו לאסוף עוד גבירים נכבדים אשר יתנדבו לנסוע אתו, כארבעים במספר, והמה ידרשו ויחקרו אחרי כל מחסורי הקולוניות, ואחרי כל הדברים, שבכחם להרים קרן הישוב, כהתיסדות בתי חרושת המעשה וכדומה. והנה עד היום התנדבו לנסוע אתו הגבירים הנכבדים האלו: הגאב״ד מביאלאסטאק, הגביר ר״ל פרידלאנד, הגבירים - בראדסקי מקיוב, הגביר קאצענעלענסאן מקיוב, הגבירים ראבינאוויץ ופישעראוויץ מאדעסא, הגבירים שליט ושווארצבארד מריגא, הגביר ר׳ מרדכי גארדאן מביאלאסטאק. מלבד אלה יש עוד רבים גבירים ושלמים החפצים לתת ידם להשירא הנכבדה הזאת. ועוד שבוע העבר קבלתי מכתב מאנשי שלומנו בניעזין בידיעה, שגבירים אחדים משם חפצים להלוות אליהם, וכן מווארשא. מהשירא הנכבדה תקוה טובה נשקפת להרעיון הקדוש בכלל, ועל כן הסכמנו לחכות בשלוח הציר, כי מהנוסעים האלה נֻוָדָע כל אשר לנו לדעת ומפיהם נוציא משפט אמת וצדק בלי משוא פנים.[48]

[48] המדובר במשלחת של חובבי ציון לארץ ישראל. בסופו של דבר גרינברג לא נסע ובראש הקבוצה התייצב הרב מוהליבר (׳הגאב״ד מביאליסטאק׳) אליו הצטרפו אימבר (אין זה המשורר. פרטים עליו אינם ידועים), י״א בן טובים, י׳ ברוידה, א׳ דודסון, זוסמן, (כנראה מיכאל זוסמן, אשר לדברי דרויאנוב היה אחר כך מנהל ׳הבנק הרוסי לסחר חוץ׳ ושימש כגבאי באחד מבתי הכנסת באודיסה), זקש (אם שלמה יהודה – היה זה סוחר עשיר בדווינסק, חובב ציון ואחר כך ציוני. הייתה לו אדמה בארץ ישראל), ד״ר י׳ חזנוביץ׳, ו׳ טיומקין, אליהו זאב לוין אפשטיין (חבר ׳בני משה׳ והאגודה הוורשאית ׳מנוחה ונחלה׳ שקנתה כמחצית האדמה של רחובות. מטעמה יצא לוין אפשטיין לנהל את המושבה. אחר כך נשלח לארצות הברית לנהל שם את הסניף של ׳כרמל׳), חיים אליעזר מושקט (פרסם רשמי מסע בשם ׳על הרי ירושלים׳ ב׳חבצלת׳ החל בגיליון 31 מ-30 במאי 1890), מיכל מיידאנסקי (חובב ציון אמיד מיקאטרינוסלב שהרבה לתרום לטובת ארץ ישראל; הצטרף להסתדרות הציונית), קורלאנדסקי (הפרטים עליו אינם ידועים). השתתפו בשיירה שתי נשים אשר אף פרטיהן אינם ידועים. ייתכן שהצטרף לשיירה עוד אחד או שניים אך שמותיהם אינם ידועים (הפרטים הנ״ל לפי יומן הורביץ – אצ״מ A164/16/1 הרשימות לפי שנת 1890 ולפי קלויזנר, מקאטוביץ עד בזל, א, עמ׳ 400). ככל הידוע לא השתתף בשיירה, פרט לרב מוהליבר, אף אחד מן הרשומים בתעודה שלפנינו. (על הפרשה כולה ראה גם מס׳ 1365, 1368 והערה 2 שם, 1369, 1378, 1381, 1387, 1410, 1414, 1435, 1451, 1463, 1475, 1486, 1490, 1495, 1499, 1500, 1505.)

נספח מס׳ 8: מכתב משמואל מוהליבר אל רש״י פין בווילנה, 25 בפברואר 1890
תעודה 1463 (כתבים 1049)

בעזה״י, יום ג׳, ה׳ אדר תר״נ [25 בפברואר 1890], ביאלאסטאק
כבוד ידיד נפשי, הרה״ג המפורסם, כליל החכמה והמדעים, כ״ש מוהר״ר שמואל יוסף פין נ״י, רב שלום וברכה,
--- היום בבוקר זכיתי להתבשר על-ידי הטעלעגראף מהארז בפעטערבורג כי הודות לה׳ כבר נגמר הרשיון על חברת יישוב ארץ-הקדש. עד היום לא האמנתי כי יֵצא לאור, וכולנו חייבים תודה רבה להאר״ז על השתדלותו הרבה בזה. ואקוה כי כאשר יזכנו ה׳ להיות בארץ הקדש ולמראה עינינו נשפוט, אזי תתחיל תקופה חדשה ומאוד נעלה בפעולת היישוב --- מהיום והלאה יהי׳ נא מטובו לשלוח מכתביו ישר אלי על אדרעסא שלי ---
והנני ידידו הדורש שלומו באהבה רבה מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנעלה
שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער

נספח מס׳ 9: מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל אברהם גרינברג באודיסה, 7 במארס 1890
תעודה 1475 (כתבים 1060; אצ״מ A9/17/12)

בעזה״י ו׳ עש״ק, ט״ו אדר, שושן פורים, התר״נ [7 במארס 1890]
כבוד הרה״ג המפורסם, נכבד מאד נעלה, לשם ולתהילה, מוהר״א גרינבערג נ״י רב שלום וברכה,
הן כל הבנין מישוב ארץ-הקדש הי׳ עד היום תולה באויר, כי חסרו לנו שני דברים עקרים אשר מבלעדם אין התחלה לו, והוא רשיון מהממשלה וידיעה פנימית במצב ומעמד הקאלאניסטים, הן במעמדם החומרי והן במעמדם המוסרי. עתה כאשר זכינו לתוצאות הרשיון מהממשלה לא נחסר לנו רק הידיעה במצב הדברים, ולא נבוא לידיעה אמיתית אם לא נהי׳ בעצמינו שם, ואם-כן, נסיעתו לארץ-הקדש היא כמעט הכרחית, אם נרצה באמת לעסוק ביישובה של ארץ-הקדש כראוי, כי על ריבוי השאלות והקושיות שיבואו אלינו מכל אתר ואתר לא נוכל לתרצם בשמועות על-פי אחרים, כי המקשים ושואלים לא יתנו אמון בזה. ויען כי כבר נגמר אצלינו ליסע תיכף ומיד אחר חג הפסח לארץ-הקדש בלי-נדר ברצות ה׳, והזמן עד הפסח קצר, על כן הנני מבקש את כבודו הרם להיטיב להודיעני למתי נלך? ומי הם ההולכים בבירור? ונא להחיש בזה תשובתו בלי עכוב. לפי דעתי גם אם לא יסעו רק כעשרה אנשים נכבדים די לנו, ולא נעכב הנסיעה חלילה, כי היא הכרחית כנ״ל. איזה מכתבים באו אלי ממקומות שונות מהגבירים דשם כמו מעיר מעזריטש בפולין, מעיר ברעזין, להודיעם עת הנסיעה כי גם הם רוצים להשתתף בנסיעתינו אם יתנם הזמן אבל איני יודע מה להשיבם. על כן מטובו להחיש תשובתו.
ידידו, הדורש שלומו באהבה, מוקירו ומכבדו כרום ערכו ומצפה לתשובתו,
שמואל ברב מוהרי״ל מאהליווער

נספח מס׳ 10: מכתב מהרב שמואל מוהליבר אל אברהם גרינברג באודיסה, 16 במארס 1890
תעודה 1486 (כתבים 1071; אצ״מ A9/17/12)

[ביאלסטוק], בעזה״י, מוצש״ק, אור א׳ כ״ד אדר, רנת לפ״ק [16 במארס 1890]
כבוד הרה״ג המפורסם נכבד מאד נעלה, לשם ולתהילה, מהור״א גרינבערג נ״י,
רב שלום וברכה,
גם המכתב החוזר מי״ט דנא, גם המכתב הפרטי מכ״א, באו לידי, והנה על הראשון גם אנכי מסכים לדעת כבודו הרם, להלוות מהאלף פראנק אשר יחדנום להלואה לה׳ פיינבערג ונשארו ביד ה׳ הירש, את הסך אשר יבקש ה׳ ראפאפארט, נגד הערבון וכפי הצעת והסכמת כבודו. ואחשוב כי גם חברנו הרה״ג רשי״פ נ״י יסכים לזה וייטיב כבודו לצוות שם בארץ-הקודש, כי כן יעשו ואם הדבר הזה מצטרך למחאה חדשה להרמ״ע נ״י, יודיעני כבודו ונעשה.
אחר ראותי כי נחוץ הדבר מאוד, כי יקראו ראשי האגודות המצויינות אל האספה לבחירת הועד, כי מבלעדיהם תוכל להולד הריסה גדולה בכלל הענין הקדוש אשר אליו אנו נושאים נפשנו, חלילה, ואם יקראו האנשים ההם אל האספה הזאת בימים האלה, מהיום עד תום החג בעזרת השם, הלא הקריאה הזאת כמוה כאין, כי מי יוכל לעזוב את ביתו בימים אלה, ימי ההכנה להחג׃ והרי זה כאלו נקראו לבוא לשעה שאינו לא יום ולא לילה, אשר על כן לדעתי ראוי ונכון מאד להגביל זמן האספה לימים אחרי חג המצות הבא עלינו לטובה, ולהודיעם הזמן המוגבל בעוד מועד, למען תהי עת לכל אגודה מצויינת לבחור את בחירה, ולשלחו ליום המוגבל.
ועל המכתב המיוחד אלי על דבר הנסיעה הקרובה כדעת כב׳ כן דעתי, כי טוב אם תהי׳ בעזר צור ישענו בשבוע שאחר הפסח הבא עלינו לטובה, וכן אודיע לאלה אשר ישאלוני. ובעזרת השם אכין את עצמי לנסיעה הקרובה לזמן הנ״ל.
ברגע זה בא אלי לשמחת לבבי האוסטאוו מהרשיון, והנני משיב תודה לכב׳ ולמשלחו היקר נ״י. עוד לא קראתיו בדיוק נכון וכאשר אקראנו בדיוק ויהי לי להעיר, מובן מאליו כי אודיע לכב׳ נ״י והנני חושב כי אין לי למהר הדבר בהיותי מקוה כי תמלאו אחרי הצעתי הנ״ל להגביל את האספה לאחר החג.
הנני מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנעלה, דורש שלומו באהבה,
שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער

נספח מס׳ 11: מכתב משמואל מוהליבר אל שאול פנחס רבינוביץ (שפ״ר) בוואַרשה, 21 במארס 1890

תעודה 1495 (כתבים 1083; כתבים A9/141/24)

בעזה״י, [ביאליסטוק] יום ו׳ עש״ק ער״ח ניסן התר״ן [21 במארס 1890]
כבוד ידידי הרה״ח ושלם, אוהב עמו וארצו בכל לבבו, מ׳ שאול פנחס ראבינאוויץ נ״י שלום וכל טוב סלה,
מכתבו מכ״ז דנא קבלתי היום והנני ממהר להשיבו. בדבר האיש הנכבד מאסקאווסקי גם אנכי הנני מסכים עמהם שיסע עם השיירה יחד. אולי יצמח לו מזה תועלת וטובה.
בדבר בקשתו, שאבוא לווארשא בחוה״מ פסח הבא עלינו לטובה על יום אחד, כי בחוה״מ הבא עלינו לטובה יה׳ אצלם אספה גדולה ונכבדה לקריאת האוסטאוו מרשיון החברה ליישוב ארץ-הקדש, וכאשר אהיה גם אנכי באספתם יהיה לתועלת גדולה, גם אנכי אשער כן. אמנם יען כי הנסיעה חוץ לביתי בחג הפסח כבדה מאד, כי מיום היותי לרב זה יותר מארבעים שנה, לא אכלתי בפסח חוץ לביתי אף אכילת ארעי, על כן אם גודל המצוה לעשות טובת הישוב מארץ-הקדש, אשר שקול אצלינו ככל המצות יחד, כמבואר בספרי, יהיה נדחה מפני מנהגי הנ״ל, על כל פנים לא אוכל להתאכסן בבית האכסניה של כל השנה, רק בבית איש נכבד אשר ידעתיו לוותיק וירא ה׳. על כן אם לא יכבד על ידידי הרה״ג וירא אלהים מרבים רצ״י שפילריין (אשר האכסניע וועגדעדיק, אשר אני מתאכסן בכל השנה, היא שלו, וסמוכה לביתו), ויקבל אותי לאורח על יום אחד, אוכל לבוא על יום אחד לווארשא, וגם אנכי מקוה כי תצמח בזה טובה גדולה לכלל הענין הקדוש ישוב ארץ-הקדש. מובן מאליו שלא אסע עד אשר אשיג מכתב מנכבדי האגודה וראשיה, שקבעו יום אחד בחוה״מ פסח להאספה גדולה ומבקשים אותי לבוא. יום המוגבל לפי דעתי ראוי לקובעו ביום ב׳ דחוה״מ פסח, היינו סוף היום וכמה שעות בלילה שלאחריו. על יתר דברי מכתבו אוכל להשיב לו, כי אנכי עוד טרם בא מכתבו חשבתי בנפשי שאולי יהי׳ כעת באיפשירי לחדש ימינו כקדם ולהשיבו על כנו אם לא בווארשא אבל באדעסא, כי מי יודע יותר ממני את כשרונותיו הנעלות וביחוד את גודל אהבתו האמיתית ליישוב ארצנו הקדושה? על כן מה שיהי׳ ביכולתי לעשות בזה אעשה בלי ספק.
אם הייתי יודע שכבודו פנוי כעת מטרדת פרנסתו, הייתי מבקשו שיבוא אחר ש״ק למחנינו, ומפה יסע לווילנא לידידינו הרה״ג החכם רש״י פין. הוצאותיו נחזיר לו, אם ירצה השם, כי רוצה אני לשלוח את כבודו ביישוב איזה דברים נחוצים, ואי אפשר יהי׳ לברר הכל במכתבים.
והנני דורש שלומו באהבה ומוקירו,

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער
רוצה אני לשלוח מכתב תודה ממעמקי לבבי לרב ה׳ בלאך בווינא אשר ידעתיו פנים אל פנים, עבור דבריו הנפלאים והמסולאים בפז, אשר דיבר בבית הנבחרים בווינא. אמנם איני יודע שם העצמי שלו. גם בהאדרעסא של דירתו בווינא. יאבה נא כבודו להודיעני תיכף ומיד.
ידידו הנ״ל

נספח מס׳ 12: מכתב ממשה לייב ליליינבלום אל אגודות חובבי-ציון, 25 במארס 1890
תעודה 1499 (כתבים 1086)

אדעסא, ד׳ ניסן תר״נ [25 במארס 1890]
כבוד הרב הגביר המפורסם, החכם והנדיב, הנעלה מוהר״ר ק״ז וויסאצקי נ״י, בימי האביב בזה נכונה אורחת אנשים נכבדים ורמי המעלה לנסוע לארץ-הקדש לראות אותה. בראש האורחה יעמדו הגאון מוהר״ש מאהילעווער נ״י האב״ד מביאליסטאק והגביר המפורסם מוהר״ר אברהם גרינבערג נ״י מאדעסא. אולי נודעו לכבודו הרם במקומו אנשים נכבדים החפצים להִלָוות אל האורחה הנכבדה ההיא, ימהר נא בטובו להודיע זאת להגביר הר״א גרינבערג הנ״ל.
מחיר הנסיעה מפה ליפו: בלשכה הראשונה הלוך ושוב 137.50 רו״כ, בלשכה השניה 91.25 רו״כ.
זמן הנסיעה יהיה אם ירצה השם בשבוע הראשון אחר הפסח הבא עלינו לטובה---
הכותב בפקודת הר״א מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנשא,
משה ליב ליליענבלום

נספח מס׳ 13: מכתב מהרב שמואל מוהליבר לאברהם גרינברג, 18.3.1890
(אצ״מ 129/11)

בעזה״י
יום ג׳ כ״ו אדר התר״ן
כבוד ידידי הרה״ג המפורסם נכבד מאד נעלה, לשם ולתהילה, חובב עמו וארצו מוהר״א גרינבערג רב שלום וברכה.

באתי עוד הפעם להטריחו בדבר הנסיעה לארץ הקדושה כ׳ אשר שמעתי לא בכל יום יש ספינה מאדעסא ליפו, וכפי הנראה אשר לא יהיו ביכולתם לשכור ספינה לעצמם, יען כי מספר הנוסעים לא יהיו רבים. ע״כ יה׳ מטובו להודיעני באיזה יום נוכל ליסע אחר הפסח. כי כשלשה ימים אחר הפסח מוכרח אנכי – וכאשר אדמה גם הנוסעים האחרים מעירי ומוואַרשא – להכין את עצמי, ונוכל לבוא לאדעסא ביום ה׳ או בעש״ק כ״ח ניסן. ואולי נצטרך שם להמתין כמה ימים על ספינה. ולמה לנו לישב באדעסא בחינם. אקוה כי יאבה להטריח ולהשיבני תנמ״י - עוד זאת אדרוש מאת כבודו הרם אם ימצאו גם נשים על הספינה, כי אשה כבודה אחת רוצה ג״כ ליסע אתנו, אם ימצאו ג״כ איזה נשים על הספינה. אין חדשות לע״ע.
הנני מוקירו ומכבדו כרום ערכו דו״ש באהבה.
שמואל בהרב מוהריל מאהליווער

נספח מס׳ 14: מכתב מהרב מוהליבר לאברהם גרינברג, 24.3.1890

(אצ״מ 129/11)

בעזה״י

יום א׳ ג׳ ניסן התר״נ

כבוד ידידי הרה״ג המפורסם נכבד מאד נעלה לשם ולתהילה, חובב עמו וארצו בכל לבו ונפשו מו״ה אברהם גרינברג נ״י.

רב שלום וברכה,

מכתב רום כבודו מן כ״ד אדר קיבלתי אתמול. בדבר זמן הבחירה כבר השבתי ע״י דעפעשא כמבוקשו לעכב הבחירה עד אחר הפסח. ורב תודות לכבודם על אשר בטלו רצונם מפני רצון האגודות.

ובמכתבי בשבוע העבר כתבתי כי לעשות הבחירה ביום ה׳ כ״ד ניסן הזמן קצר מעט להאגודות הרחוקות. ויותר טוב לעשותה ביום ג׳ ב׳ אייר. אבל אם כבר הדבר לפניהם לעכב הבחירה עד יום הנ״ל, הנני מסכים לעשותה ביום ה׳ כ״ז ניסן, כרצונם, ובלי ספק יסכימו גם יתר ראשי האגודות אחרי. כי אין דמן אי אפשר משאפשר.

איך שיהי׳ נא להוציא קול הקורא לאגודות בשבוע זה או לכל היותר בהתחלת שבוע הבא. למען יהיה פנאי להאגודות להתייעץ בחוה״מ פסח הבע״ל את מי לשלוח. הנני דו״ש באהבה. מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנעלה,

שמואל בהרב מוהרי״ל מאהליווער.

הנני דורש בשלום ידידי הרה״ח ושלם אוהב עמו וארצו מוה משה ליב לילענבלום (ני?)

שלום וכט״ס!

אבקש את מע״כ שיטריח להודיעני אם כבר נקבע אצלם יום הנסיעה מאדעסא לאה״ק בדיוק. ולמתי? ואם כבר יודעים בברור מי המה הנוסעים. מפה אסע אנוכי עם הדר׳ חאזאנוביץ, מווארשא יסע הגביר הנכבד ר׳ יעקב ברודא עם עוד שניים או שלשה אנשים. משארי עיירות לא אדע עדיין.

עוד אטריח את רו״כ להודיעני אם צריכים ליקח מבית בגדים חמים גם כרים וכסתות, כי הד״ר חאזאנוביץ אמר שהלילות קרים מאד באה״ק, וצריכים ליקח בגדים חמים כנ״ל.

כבר שאלתי את פי הגביר הנכבד מו״ה גרינבערג הנ״ל אם תסענה גם נשים על הספינה. נא להשיב על זה. והנני דו״ש באהבה מוקירו ומכבדו. שמואל בהר״ב מוהריל מאהליווער.

נספח מס׳ 15: המליץ גיליון מס׳ 100 כ״ח אייר תר״ן 18.5.1890

היוצאים למסע*

אדעסא, 29 אפריל, - תמול ביום ש״ק כ׳ אייר נסעה מפה השיירא הראשונה של חו״צ העולים להשתחוות להר הקדש, זאת השיירא אשר על אדותיה תקעו והריעו זה כמה גם בקהל גם במכה״ע, וימנו את מספר חבריה לכדי כמה עשרות, ויקראו בשמותם כמה גבירים אדירים הנכונים לקחת חלק בה, והנה מכל ההמון המדומה הזה לא נסעו בפעל לאה״ק כי אם גברים עשרה ונשים שתיים, ואלו הם: הרב המאוה״ג ר׳ שמואל מאהליווער ואחותו, ד״ר חזנאוויטש וה׳ בן-טובים מביאליסטאק, ה׳ יעקאבסאן ואשתו ממאסקווא, מווארשא ה׳ דוידסאן, וה׳ ברוידא, וה׳ קורלאנדסקי וה׳ מושקאט מבריסק.וראה זה פלא הוא, כי מעירנו אדעסא גופא לא נסע אף

איש את השיירא, אף כי בימות החורף לא אחד מחו״צ התהלל כי אי״ה אחרי החג וכו׳ וכו׳.
אמת כי אחד ממכה״ע היוצאים בזה מהר לתקן את המעוות, וישלח גם את הגביר, ר׳ אברהם גרינבערג, גזבר הועד לחברת חו״צ, לאה״ק בתוך השיירא, אך לתמהוננו הגביר המשולח איננו יודע עד מה מכל זאת והננו שוכן כבוד אתנו לכה״פ לע״ע. ורק זאת עשה הועד כי בקש את אנשי השיירא, כי בשובם בשלום מדרכם יביאו אל הועד ידיעות ברורות מכל הנעשה באה״ק בין הקולוניסטים...
בן דוד

*הכותרות לכתבות בעיתונים וכותרות המשנה אינן במקור.

נספח מס׳ 16: המליץ גיליון מס׳ 107 י׳ בסיון תר״ן 29.5.1890

קבלת פני המשלחת על ידי החכם באשי בקונסטנטינופול

קונסטנטינופול, 7 מאי – ביום ב׳ שעבר, יום 1 מאי, עברה דרך עירנו האורחה הנכבדה ההולכת מאדעסא לאה״ק, בראשם כבוד הרב הגאון ר׳ שמואל מאהליווער הי״ו אב״ד דק״ק ביאליסטאק, הר״ר הד״ר חאזאנאוויץ, הגבירים מיידאנסקי, דאווידסאן, קירלאנדסקי, יאקיבזאן, ברוידא והנלוים עליהם עד חמשה עשר איש אשר באו העירה, מלבד אלה אשר נשארו על האניה. ביום ההוא בקרו בבית הרב החכם באשי, הפגישה הראשונה עם החכם היתה על אנית הקטור החוזרת על כל חלקי העיר אשר על יד הבאספארוס, אשר במקרה נזדמנו שם בנסעם לחלק העיר קאסיאנדאך מקום משכן החכם באשי.

החכם קבלם בשמחה גלויה שם על האניה ואחרי כן גם בביתו. לבקשת הרב ר׳ שמואל מאהליווער הראה להם החכם את כל ציוני הכבוד אשר לו, גם לבוש המלכות אשר נתן לו הוד השולטן. אחרי השתעשעם בדברי תורה בקשו ממנו כי יהיה להם לעזר להרעיון הקדוש אשר המה נושאים את נפשם אליו, והוא הבטיח להם לעשות כל מה שבכחו להיות שותף לדבר מצווה. כשלש שעות השתעשעו יחדיו ואחרי כן נפרדו ממנו באהבה רבה. למחרת שלח להם החכם ע״י אחד מסופריו מכתב מליצה להרב הראשון לציון בירושלים לבקשת הרב ר׳ שמואל מאהליווער.

ובעת אשר שבעו עונג ידידות ואהבה בחברת החכם בעצמו, הנה כפי אשר שמעתי לא הפיקו מהם רצון סופרי החכם ומשרתיו הרודפים אחרי הבאקשיש - מתן בסתר – כאחד השוטרים היותר פחותים. אם אמנם כמעט כלם עשירים נודעים אשר כסף לא נחשב להם במאום, גם נתנו וחזרו ונתנו, אבל בכל אלה יעשה רושם לא טוב מאד בלב איש בעל צורה ובעל נפש לראות מחזות כאלה בבית רב אשר מצודתו פרושה אל מדינה שלמה. אין ספק אצלי כי החכם איננו יודע את המעשים ההם הנעשים שלא בפניו, אבל עליו החובה לפקוח את עיניו על סופריו ועושי דברו לבל יעטו גם עליו חרפה.ביום המחרת 2 מאי בקרו את הגביר נבון בונה מסלת הברזל מיפו לירושלים ואחרי כן עזבו את העיר.

הליטאי.

נספח מס׳ 17: הצפירה גיליון מס׳ 118 כ״א סיון תר״ן 9.6.1890

הביקור הראשון בפתח תקוה

פתח תקוה.

תמול נתכבדנו לראות בהמושבה אורחים נכבדים מרוסיא, שבאו בשליחות הח׳ ״חובבי ציון״ הי״ו והם: הרב הגאון מו״ה שמואל מאהליווער נ״, ד״ר יוסף חאזאנאוויטש נ״ מביאליסטאק, הרב הגביר ר׳ יעקב ברוידא מוואַרשא ועוד אחדים שלא פורש לי שמם. הם באו ליפו ביום ג׳ העבר, ויקבלו פניהם ביפו ה׳ שייד, הרי״מ פינס נ״ וחתנו ה׳ יעלין מירושלים, וצירים שלוחים. מאת הרבנים בירושלים ה״ר מוני זילבערמאן וה״ר יוסף ריבלין ועוד, ובכבוד הביאום הנה בעגלות צב, ובני פתח תקוה צהלו לקראתם. רק שעות אחדות התמהמהו פה, ויסעו ירושלימה לחוג שם את חג השבועות, ואח״כ ישובו עוד הפעם לבקר את מושבתנו ויתר המושבות.

נספח מס׳ 18: הצפירה גיליון מס׳ 118 כ״א סיון תר״ן 9.6.1890

קבלת פני המשלחת ביפו

ירושלים. ביום ב׳ ער״ח סיון דנא ושלוחים יצאו מירושלים, הראשים ומנהלי בית ועד הכללי מטעם הרבנים הגאונים פה, ויסעו לעה״ק יפו תו״ב ויקבלו פני אורח נכבד בישראל, הרב הגאון ר׳ שמואל מאהליבער אבד״ק ביאליסטאק ואדיר החברה ״חובבי ציון״ או ״ישוב א״י״ אשר ירד מהאניה אל חוף ים יפו בלוית שלשה עשר אורחים נכבדים מחברי הועד לחובבי ציון, ביום השלישי ר״ח סיון.

קבלת פני המשלחת בירושלים

האורחים הנשאים האלה התמהמהו ביפו יומים בבית המלון ״האטעל פאלעסטינא״ שלאחינו העברי ה׳ ל. קאמיניץ, וביום החמישי לעת ערב שמו פניהם ירושלימה. עפ״י בשורה טעלעגראפית מהרב הגאון הרש״מ (אשר הודיע להרב הגאון הרש״ס את צאתם מעיר יפו) התעתדו נכבדי העדה לקדם פני האורחים, וביום הששי בבקר נראה קהל גדול מחכה על אם הדרך מחוץ לשער ירושלים לקבלת פני הבאים. הרבנים הגבירים הר׳ שמעון אלעזר כהנא והר׳ ליב נוסבוים ועמהם עוד מנכבדי עם מטעם עדת כולל הוראדנא קדמו את פני האורחים באכסניא ״קולוניא״ אשר לפני עלות על הר ירושלים.

הרב מוהליבר קורע בגדו למראה ירושלים

ויעלו עם הרב הגאון הרש״מ על הר מקום הקודש – כבוד הגאון הרש״מ התפלץ ועיניו הורידו דמעות במבטו הראשון הצופה על פני ירושלים ויקרע בגדו, ויסע הלוך ונסוע עד גשתו אל בית המלון ״האטעל יערוזאלעם״. בנוחו ממסעו קבל בחדר מיוחד ברכות שלום משלוחי העדה ונכבדי עם אשר באו לברך את בואו.

ההליכה לכותל

לעת הצהרים התעתדו ללכת העירה להראות לפני ה׳ אצל ״כותל המערבי״. האורחה כולה אמרה בלב רגש כי חביבה בעיניה מצוה זו לקיימה ביגיעה, ויבחרו ללכת רגלי, זולת הרב הרש״מ מפני חולשת גופו נאלץ לנסוע בעגלה.

הרב מוהליבר מבקר את הרב דיסקין והרב סלנט

אל מקום כותל המערבי התכנסה האורחה הנכבדה וישפכו צקון להשם. ויתפללו תפלת מנחה, ואחר התפלה הואיל הרב לבקר בביתם את הרבנים הגאונים הגדולים מוהרי״ל דיסקין נ״י, ומוהר״ר שמואל סלאנט נ״י. כמו חצי שעה התמהמה הרב בבית כל אחד מהרבנים וישמחו בראית פנים של חיבה ותתעטף נפשם על מצב כנסת ישראל בעת הזאת.

בבקורת שלומים זאת נלוו עם הרב עוד שנים מהאורחה, ה׳ ד״ר חאזאנוואויטש, וה׳ בן טובים מבייסט, וישובו אח״כ אל בית המלון, ובבואם והנה הרבנים הג׳ מנהלי הישיבה ״תורת חיים״ עומדים לפניהם, ויואל הרב להביאם אל חדר מיוחד וידברו ידידות עד אשר ערבה השמש והגיע זמן קבלת שבת.

מנהג ירושלים לאורחים הגבוהים לכבדם בשבת ראשון בשילוח יין ומגדנות, וגם לארח הזה הנאור בעמו הקימה ירושלם מנהגה זה בכל תכניתו ומתכונתו מעלה מעלה.

השמשים מהכוללות, משרתי החברות ומשמשי בתי החסד, שלוחיהם ועוזריהם, איש איש עם יינו ומעדנו שלוח לכבוד הרב בפקודת משלחיו.

אם אמנם רגילה עיר הקודש ויושביה לקבלת פני אורחים רמים ונשאים בישראל, אבל רב וגאון היושב על כסא חכמה, וכבוד ישראל חופף עליו, האבד״ק ביאליסטאק, אורח נעלה כזה חזון בלתי נפרץ הוא בארץ הצבי.

בדיקת המצב הרוחני

אילי הכסף שרי הצדקות, שרי המאות ואלופי המעות, בעלותם לבקר את שלום ירושלם עיניהם אל מצבה החומרי להשכיל על יושביה החזק הוא הרפה, העצל או מהיר, אם קרוץ או חרוץ... אבל אורח מורם כהגאון הרש״מ יבקר ביחוד את המצב הרוחני של עדת ישראל יושבת ירושלם, אשר לה דרושה בקירת מיוחדת ברגש לאומי, ועד כמה העמיק כבוד הרב הגאון שיחיה בבקורת זו הלא מצאנו נכון בדרושו שדרש לבקשת רבני ירושלם, ביום השלישי ח׳ סיון דנא בבית הכנסת הגדולה בית יעקב אשר בחצר רבנו יהודה החסיד ז״ל. (סוף יבוא)

גיליון 119 כ״ב בסיון הצפירה תר״ן 10.6.1890

סוף מגיליון 118

דרשת הרב בבית הכנסת ״בית יעקב״

מטעם הרבנים נדבקו הודעות גלויות מבשרות כי כבוד הרב הגאון הרש״מ ידרוש ביום השלישי בשעה העשירית ביום. הבית הגדול הזה נמלא מפה אל פה ואיש איש הטה אוזנו לשמוע נאום הרב

הגדול והנכבד, אשר בחכמה ודעת העיר את יושבי ירושלם להפר מריבה ביניהם, לשכך מלחמת איש באחיו אשר בהלחמם יפיצו מכתבי שטנה זה על זה ובין שניהם מתחלל ש״ש וירושלם לחרפה.

ועל ההרחקה והדחוי לטועים בדרכם קרא הרב בקול כי חללים הפיל והטעים בסברתו מדרשי חז״ל והורה לדעת שכן היה עמלו של אותו זקן אברהם אבינו ע״ה ללמד לתועים בינה ולא להרחיקם. וגם המלאכים אשר נדמו בעיניו לעובדי כוכבים קבלם באהלו ויטהרם מעבודת גלולים והכניסם באכסניא נאה, ולא חשש לנגוע בהם ומהבט בפניהם אם כי חשב אותם למתועבים בגלוליהם, כי אך זאת חיבת האדם לקרב מרוחקים, ולפתוח לבבם בהשכל ודעת, אבל ההרחקה וההבדל היא הדחה את המרוחק מדחי אל דחי עד כי ירחק חזק ויהפך לבעוט בזדון וישליך שקוצים על הדת.

בו ביום הואיל הרב הגאון רש״מ לבקר את אוהלי התורה, ישיבת ״עץ חיים״, אשר בחצר ר״י החסיד ז״ל, בישיבת ״תורת חיים״ להרה״ג הרי״צ ווינאגראד ראש הישיבה, ושניהם האירו עיניו, ואת הרה״ג הרי״צ העיר לחזקו ויברכו על דרך הקודש אשר הוא הולך בה לתפארת ירושלים ויושביה.

גם הגביר הר׳ יעקב ברוידא מווארשא, הג׳ יעקאבוזאהן, וה׳ ד״ר חאזאנאוויטש, בקרו בישיבת ״תורת חיים״ וישבעו רצון מהרחבת התורה ויתנדבו נדבותיהם, וגם כתבו תעודותיהם בפנקס הזכרון...

היום לעת ערב נוסע הרש״מ עם בני לוי׳ שלו לעיר חברון ובמכתב השני אוסיף להודיע מקרי יום יום.

מרדכי גרשון ווינבערג

נספח מס׳ 19: המגיד גיליון מס׳ 25 ח׳ תמוז תר״ן 26.6.1890

עליה לרגל

מאד שמחנו ונלבש גיל וששון בחג מתן תורתנו בראותנו המון החוגגים כמאתים איש מאחינו מכל הארצות: מאחלאב –ארם צובה, מבאגדד-בבל, דמשק, בירות, פרס, בוכארא, מצרים, רובם עשירים וסוחרים נכבדים ונדיבי לב (נדבות רבות העניקו לכל בתי החסד והחברות) שעלו לחג חג השבועות בירושלים עיר הקדושה תלפיות שהכל פנוים אליה, גם מאירופא עלו שתי שיירות מאחינו, האחת מהונגריא, והם הרב הגאון מו״ה שלמה סופר הי״ו, נכד הרה״ג הגדול בעל חתם סופר זצ״ל, ראבדק״ק ברעגסאס, ואתו הגבירים הנכבדים מו״ה משה עקשטיין הי״ו מטאלטשעווע ומו״ה זלמן הי״ו מסערענטש.

משלחת ״חובבי ציון״ מרוסיה

והשניה הכי נכבדה השיירה מרוסיא, אחדים מאנשי השיירה הזאת באו במלאכות אחינו ״חובבי ציון״ ועלו תיכף אחרי האספה הגדולה שהיתה באדעסא מכל ראשי חובבי ציון לארה״ק, ואלה שמות העולים ציונה: הרב הגאון הגדול חובב עמו וארצו מוה״ר שמואל מאהליווער שליט״א

ראבדק״ק ביאליסטאק, והאדונים יוסף ד״ר חאזאנאוויטש הי״ו ואיזיק בן טובים מביאליסטאק, יעקב ברודא וכ.ל. דאווידזאהן מווארשא, מיכאל מאדיאנסקי מיעקאטערינאסלאוו, זוסמאן מאסטרא, שלמה יהודא זאכס מדינאבורג, ראובן יאקאבזאהן ממאסקווא, בצלאל קורלאנדסקי מהוראדנא, ה.א. מושקאט מבריסק.

קבלת פני המשלחת ביפו

ביום השלישי בראשון לחדש הזה באו על האניה הרוסית והגיעו לחוף יפו, רבים מאחינו תושבי יפו ומאחינו הקולוניסטים קדמו את פניהם על החוף ויברכו את בואם בשלום, עדת אחינו האשכנזים שלחה שלשה צירים נכבדים, הרה״ג מו״ה שמואל מוני זילבעמאן הי״ו ומו״ה בנימין ביינש סאלאנט הי״ו ומו״ה יוסף רבלין סה״כ הי״ו, לקדמם בברכה בשם אחינו תושבי ירושלם ת״ו. ע״י שמשי העדה הגישו על האניה מכתב ״ברוך הבא״ כתוב הדר ובאותיות מזהבות, ברדת האורחים מעל האניה על יבשת ארה״ק הודו לצירי עירנו ולמשלחיהם על הכבוד שהנחילו להם. גם הציר לממשלת רוסיא ביפו הואיל לחלק להם כבוד, בשלחו את משנהו ואחד מסריסיו להורידם מעל האניה ולהביאם לבית המלון ״האטעל פאלעסטינא״ אשר לאחינו האדון א.ל. קאמיניץ הי״ו, ששם ישכון כבודם כל ימי היותם ביפו. כשעה אחרי הופיעם על פני ארה״ק באו כל פקידי ומנהלי המושבות ובראשם האדון הנכבד א. שייד הי״ו, ציר כבוד הנדיב שליט״א המתגורר כעת בארה״ק, לבקרם ולברכם בשלום. ביום בואם נחו מעמל הדרך ויקבלו את הבאים לבקרם.

הביקור בירושלים

וביום הרביעי הלכו לראות את שלום האכרים עובדי אדמת הקדש ב״פתח תקוה״ ו״יהודיה״, וביום הששי בבקר הופיעו לעירנו. רבים מנכבדי עירנו וראשי הכוללות יצאו לקדם את פניהם בברכה, ויסורו לבית המלון ״בית אשל ירושלים״. אחר הצהריים נכנסו העירה כבוד הגרש״מ ואחדים מבני לויתו, וילכו ל״כותל המערבי״ לנשק ולחבק אבני הקדש, אשר גם בחורבנן לא זזה שכינה מעליהם, משם הלכו לבקר את הרבנים הגאונים את מוה׳ יהושע ליב דיסקין הי״ו מבריסק ומוהר״ר שמואל סלאנט הי״ו ראב״ד בעיה״ק בביתם. בערב באו עוד האורחים לקבל את השבת אצל כותל המערבי וערבית התפללו בביהכ״נ הגדול ״בית יעקב״. האדונים ד״ר חאזאנאוויץ, מ. מידיאנסקי וזוסמאן נקראו להתפלל תפלת שחרית בחג השבועות בביהכ״נ ״תפארת ישראל״ לחסידי וואהלין, ואחר התפלה הלכו לבית הר״ר מאיר חיים ב״ק הי״ו לבקרו. יתר האורחים והגרש״מ הי״ו התפללו בביהכ״נ במגרש ״מזכרת משה״ וירימו נדבות הגונות עבור בהכ״נ. ביום השני יו״ט של גלויות, הלכו הגרש״ס ורבים מנכבדי העיר לבקר את הגרש״מ וישתעשעו וישוחחו יחד כשעה ויפיקו רצון איש מרעהו. ביום השלישי בא כבוד הגרש״מ שנית העירה ויבקר את כבוד הו״ר הספרדים ואת ישיבת ״עץ חיים״ ותתשב״ר לכוללות הפרושים בחורבת ריה״ח זי״ע, ואת הישיבה המהוללה ״תורת חיים״ אשר כבוד הרה״ג הו״ב וכו׳ מוה׳ חיים וויניגראנד הי״ו מנהלה ומגיד ה״שיעור״, את ביה״ח לחברת ״משגב לדך״ ואת ביה״ח ״האספיטאל״ ״ביקור חולים״, כל המקומות האלה מצאו חן בעיניו ויפיקו ממנו ומכל האורחים רצון בגלל ההנהגה הטובה והסדרים הטובים השוררים שם, ויואילו להרים משאת כסף לכל דבר שבצדקה איש איש כברכת ד׳ אשר נתן לו.

דרשת הרב מוהליבר בבית הכנסת ״בית יעקב״ בחורבת רבי יהודה החסיד

בהיות הגרש״מ בבית הגרש״ס הי״ו, ביקש הגרש״ס מהגרש״מ כי ידרוש בביהכ״נ הגדול ״בית יעקב״. הגרש״מ נאות לו ויעד היום לדרוש ביום השלישי ש״ז, שבו יום פטירת אביו ז״ל. ביום השלישי בבוקר נדבקו מודעות בכל החוצות לאמר: ״היום בשנה העשירית אחר תפלת המנחה ידרוש הרה״ג הגדול מוהר״ר שמואל מאהליווער הי״ו ראבדק״ק ביאליסטאק בביהכ״נ בית יעקב בחורבת ריה״ח ז״ל״. כשעה עוד לפני העת הקבועה נקבצו המון רב מקהלות האשכנזים לביהכ״נ הנז׳ והבית נמלא עד אפס מקום לעמוד, ובשעה העשירית הופיעו לביהכ״נ הדרת כבוד הרה״ג הגדולים מהרש״ס ומהרש״מ ולפניהם השמשים לפנות הדרך בין ההמון הרב. כבוד הרש״מ עלה על המעלות שלפני ״ארון העדות״ ומשם הטיף אמרותיו אמרות טהורות בשפה צחה ונעימה, ויעורר את השומעים כי תחדלנה הכתות לריב אשה את רעותה כי יתאחדו לקבל כל דבר טוב ומועיל, והטיף כטל דבריו על הפרץ הרחב בין עדות האשכנזים והספרדים אשר בשביל עסקי ממונות יתרחב הפרץ ותגדל השנאה בין עדה לעדה, על השלום כי נפקד מקומו בעיה״ק, על אשר ירחקו את אלה אשר לא יחשבו כמוהם, ועוד דברי מוסר בהשכל ודעת אשר לקחו לב כל השומעים הרבים, כן הרבה לחדש חדושים באורייתא בהגיון ושכל ישר המובן לכל. כשעה הטיף דבריו הנכבדים, גם בדבר ישוב א״י דבר דברים נחמדים, כל העם התרגשו מדברי פי חכם כזה, וישבעו ענג ויצאו כל העם שבעי רצון.

הביקור בחברון

ביום החמישי בבקר נסעו אנשי השיירא הנכבדה לעיר חברון להשתטח על קברי אבותינו הקדושים ז״ע, וביום השישי שבו הנה.

בקשת צעירי ירושלים מהרב מוהליבר

רבים מצעירי עירנו, אשר כחם אתם ואונם במתנם, וכל עבודה כבדה וקשה לא תכבד מהם לעבוד למען הביא די לחם לפי הטף, ויודעים לדבר בשפת הארץ ובקיאים בטיב האדמה הגישו בקשה לכבוד הגרש״מ, כי חפצם הוא לעבוד האדמה ולהיות אכרים יהודים, ומבקשים מאחינו חו״צ כי ידאגו גם לאחרית אחיהם ילידי ארה״ק אשר ללא צדק יקראו בשם עצלים נרפים מואסי העבודה והמלאכה. אדרבה! – טוענים מגישי הבקשה – נסו וראו, כי גם אנחנו מוכשרים לאחוז באת ומחרשה, גם אנחנו אדיר חפצנו להוציא לחמנו בזעת אפינו מעבודת האדמה, ואז תוכחו לדעת, כי לא בצדק תכנונו בשמות כאלה. כבוד הגרש״מ השיב למגישי הבקשה, כי יציע בקשתם הצודקת לפני הועד הגדול לחו״צ באדעסא. נקוה, כי בעלי הועד הנכבד ישימו לב לתחנוני בני ציון היקרים ולא יבדילו בין יליד חו״ל ליליד ארה״ק.

תכנית המשך המסע

ביום הראשון שבוע הבע״ל יעזבו את עיה״ק ללכת יפו להתבונן על פעולת אחינו האכרים באה״ק מיום בואם לעבוד אדמת הקדש ועל כל עניני המושבות, ומשם יסעו ארצה הגליל להתבונן על המושבות שם, ואח״כ ישובו שנית ליפו ליסד ״ועד הפועל״ מאנשים נכבדים היודעים טיב הארץ ובקיאים בחוקי ונמוסי הקניה והמכירה בארצנו, ויהיה סניף להועד הראשי באדעסא. ואת אשר יעשו ויפעלו בקרב הארץ אמהר אי״ה להודיע לקהל הקוראים לשמח את לבם ולב כל חו״צ.

דוד בוימגארטען

נספח מס׳ 20: חבצלת 31 י״א סיון תר״ן 30.5.1890

דרשת הרב מוהליבר בבית הכנסת ״בית יעקב״

ירושלים

בין האורחים הנכבדים מרוסיא אשר עלו ירושלימה בשבוע החולף נמנו עוד שנים אשר לא ידענו שמותיהם ביום צאת הגליון החולף והם האדונים דאוידזאהן מוואַרשא, ומושקאט מבריסק דליטא. גם ברוכים יהיו.

הרב הגאון המפורסם מוהר״ר שמואל מאהליוער הי״ו ראש האורחה, דרש ביום השלישי לשבוע הזה אחר תפלת המנחה בבית הכנסת הגדול בית יעקב אשר על חורבת ר״י החסיד, לפני קהל גדול מאד אשר נאסף אל הבית, דרוש נחמד ונעים, ויעורר לב השומעים לשלום ואחדות, ולסבלנות דעות שונות מדעתם, ואת המנהלים לאחוז במקל נועם תמיד, לותר מעט מדעתם ומשפטם לטובת הכלל, ולהראות טוב דתינו ותורתינו גם להולכי ארחות עקלקלות, למען ינחמו מאליהם על מעשיהם וישובו ללכת בדרכי ישרים.

הוא כהאורחים הנכבדים הנלוים לו, בקרו את כבוד הרבנים הגאונים ראשי העדה, את בתי הכנסיות ואחדים מבתי החסד, הרבנים ורבים מנכבדי העיר באו לברכם בבית המלון אשר שכנו בו. וביום חמישי בבוקר יצאו את העיר ללכת חברונה, והיום שבים ירושלימה.

נספח מס׳ 21: הצפירה 122 והמשך 123 כ״ה סיון תר״ן 13.6.1890

דרשות בירושלים

ירושלים יום ה׳ לחודש סיון תר״ן

אחרי אשר כבר הודענו על אודות בוא האורחה נודיע עוד הפעם פרטי דברים: האורחה הכבודה מרוסיא אשר מלאכות קדש עליה תשא, באה ירושלימה ביום ו׳ העבר, בראשה הה״ג המפורסם מוה״ר שמואל מאהליבר נ״י רב בעי״ה ביאליסטאק, ועמו הרבנים הגבירים הנכבדים ה׳ יעקב ברודא מוואַרשא, דר׳ יוסף חאזאנאוויטש מביאליסטאק, ה׳ אייזיק בן-טובים, ה׳ ראובן שארעסקי וה׳ פיבל יעקובזאן ממאסקווא, וה׳ יחיאל מיכל מאדיאנסקי, מיעקאטערינוסלאב, הרס״א זוסמאן מאוסטרא בוואלין, הר״צ קוליאנדסקי מגראדנא ועוד. ואתם עלה גם הרב הגאון המפורסם מוהר״מ גימפל יפה נ״י אשר מושבו ביהודיה לחוג את חג השבועות בירושלים. האורחה מתארחת ומתאכסנת בהמלון המפואר ״ירושלים״ אשר לה׳ אלעזר ליפא קאמיניץ וכבר שטו בחוצות ירושלים ולקטו ידיעות שונות על אודות הליכותיה ומצבה וישימו עין בוחנת על הרבה ממפעליה הטובים והנכבדים ואף גם לא קפצו ידיהם להרים תרומתם ונדבותיהם למטרות שונות. ובכלל עשתה השירא הכבודה הזאת רושם גדול על ירושלים, שמם נשא על שפתי כל יושביה, ובכל מקום מקטר ומגש תהלה וכבוד לכבודם ולכבוד שליחותם ומטרתם.

דרשת הרב מוהליבר בבית הכנסת ״בית יעקב״

הרב הגרש״מ הביע חפצו להטיף לעם מדברותיו ועד ארגיעה נפוצו מודעות נדפסות בכל רחובות קריה כי היום בשעה העשירית יטיף הגרש״מ מעל הבמה בבית הכנסת הגדול בית יעקב בחצר רבינו יהודה החסיד זצ״ל, והיום נקבצו ובאו בני ציון בביהכ״נ הנ״ל מחסידיה עד משכיליה, רבניה מולי״ה, סופריה וכל כלי הקדש, וימלא הבית מקצה אל הקצה עד מחנק נפש, והרב הגרש״מ עלה הבמתה וידרוש בטוב טעם ודעת, ויוכיח את העם על הליכות דרכיו בקדש, ויזכיר את ענין השמטה בדרך אגב, ועל הקטטות והעדורים המתרגשים באה״ק, ועל רעיון האחדות הדרוש ללאומנו בעת ההוה, ודבריו באו כמים בעצמות השומעים. ומי יתן ויפלו דבריו ארחותיהם בלב אלה אשר אליהם כוננו, וימצאו מסלות בהליכותיהם ומעשיהם, או אז לא היה שם ירושלים פרוע לשמצה כהיום הזה.

דרשת ר׳ יוסף ריבלין בבית הכנסת ״מזכרת משה״

ביום השבת העבר התפללו רוב בני האורחה בבית תפלת ״מזכרת משה״ ושם אתם הרב הגרש״מ נ״י. ויהי אחרי כלות המפטיר לקרוא דברי החוזה (הושע ב׳) עלה הרה״ח ריבלין נ״י סופר ומזכיר וסוכן לבית הועד הכללי, הבמתה ויטף דברים אחדים לכבוד האורחים הנעלים, ולא לשפת יתר נחשוב להביא בזה תוכן דברין בקצור נמרץ, אשר הם יהיו לראי מלוטש על מחשבות בני ירושלים על אודות רעיון ישוב הארץ, וכה היו דבריו:

כבוד האורחים הנכבדים וכבוד מלאכות הקדש אשר עליהם ישאו, יחבבוני וירהבוני עז להטיף דברים אחדים לברר מעט דברי הנביא אשר זה עתה שמענו אותם מתוך סערת קדש. על המשך הדברים ״אותי שכחה נאם ה׳ לכן הנני מפתיה והולכתיה המדבר״ אמרו ז״ל: כתוב אחד אומר: וארו עם ענני שמיא, וכתיב אחד אומר: עני ורוכב על חמור, זכו וארו עם ענני שמיא, לא זכו רוכב על חמור. וכוונת דבריהם היא: כי אם נזכה אז בל יהיו מכשולים פזורים על דרכי גאולתנו וכמו על עב נעופה אל ארובותינו, באין שואל על הגבול ובאין דורש על החוף, ואם לא נזכה אז כעל חמור נרכב אל מטרת הגאולה, וירבו המעצורים על כל צעד ושעל, על כל גבול וחוף, ובכל זאת עלינו גם אז להתרחק בכל האפשר מן היאוש, כי ״על החמור הזה רכב גם אברהם אבינו״ בדרכי חייו וינוסה בעשר נסיונות ועמד בם והוא ״ החמור אשר עליו רכב משה ״ בלכתו להוציא את בני ישראל ממצרים, וירגיש מעצורים ומכשולים רבים ויצא בשלום. ומעשה אבות סימן לבנים, ועל החמור הזה עתיד לרכוב גם משיח צדקנו וגואלנו.

וזאת היא גם מטרת תוכחת החוזה, אחרי ״אשר אותי שכחה״ לכן לא תהיה הגאולה נסית כמו על ״ענני שמיא״, כי אם טבעית ״עני רוכב על החמור״, והנה אנכי מפתיה והולכתיה למקום מדבר שממה וציה, מקום לא עבר בו אדם, המלא אבני נגף וצידי מכשול, ונתתי לה כרמיה משם ודרך עמק עכור תובל לפתח תקוה ובכל זה אל יפול לבה עליה, כי תענה שם כימי נעוריה, כימי היותה בנעוריה בימי אביה אברהם וכיום עלותה מארץ מצרים על ידי משה אשר על חמור כזה רכב גם הוא.

הצפירה תר״ן גיליון 123

המשך הכתבה מגיליון 122

כן גם הישוב הנוכחי הנאדרי בקדש, לא רפדו שושנים על הליכותינו עד הגיענו עד הלום.

דרכנו היה מלא חזק, רגלינו נגפו על הרי נשף, ונפשנו כלתה כל רגע, עת צעיף אפל פרוש היה על פני ארץ הקדושה, ציה גם חום שררו בכל מקום, צרות רבות ורעות אפפונו מכל צד, מבית ומחוץ, ומכלם ב״ה יצאנו בשלום, ועתה הביטו נא ונהרתם על מעשה בני ירושלים הנתונים לשמצה, לנרפים, להוזים, לגויות מתות, הביטו נא על המושבות והפרורים אשר כוננו ידיהם בלי קשקש בזוג המקשקש. ראו נא אלפי בתים הוקמו לתלפיות, כמה בתי חסד נתיסדו, מפעלים טובים כוננו, התאמצנו בכל כחנו להרים את עיר קדשנו משאת נפשנו מערמות עפרה, להקימה לתחיה, ואתה גם את דגל התורה, והרמת קרן המלאכה והישוב והעבודה. מי זה שם נפשו בכפו לקנות בראשונה את עמק העכור אשר על ידיהם נהפך לפתח תקוה, אם לא בני ציון היקרים, והמה שדדו אדמתה ויהפכו מדבר לערבה והשרון לכרמל, אף כי אחרי כן דחום בשתי ידים ולא נתנו למו מדרך כף רגל במקום אשר עליו מסרו נפשם. כל אלה שימו נא על לבכם, אורחים נכבדים, והתבוננו בינה, או אז אולי ״וכרתי ברית שלום עם חית הארץ״ היושבים בירושלים ומוצצים לשדנו ודמינו כחיתו טרף בלי רחם, ועם עוף השמים המוליך את הקול קול עלה נדף עד קצוי ארץ ואיים רחוקים המה המכה״ע המועילים להותנו ולא לאמונה יגברו בארץ (?) לעולל בעפר קרן כל קדשי בנ״י (!?) ועם רמש האדמה הזוחלים על הארץ ועפר ילחכו, ואדמת הקדש חנפה תחתיהם, ״וחרב ומלחמה אשבור מן הארץ״ ולא תהיה עוד צוחה ופרץ ברחובות ירושלים ״וארשתיך לי בצדק ובמשפט״, לבלתי הכרית אכל מפי אלפי בעלי אומנות, מפי מרימי קרן הישוב אשר לומדו בנסים ובנסיונות קשים ורעים, ובחסד וברחמים על האלמנות והיתומים, הזקנים ותלמידי החכמים, מהם אשר ישבו לפנים על כס ההצלחה וכעת ירדו עד שפל המדרגה, וארשתיך לי באמונה, לבלתי הבט יתר מדי אל הסלסול והברק המתעה כי אם לאמונה נגבר בארץ, כי נלך באורחות חיים, בדרכי התורה והמצוה, כמו דינים התלוים בארץ שמטה מעשרות ותרומה, אז הארץ תענה את הדגן וגו׳ ורחמתי את לא רחמה וגו״׳.

ואחרי דבריהם הננו גם אנו למלאות להתחנן לפני אחינו ראשי חובבי ציון לבל ימישו עיניהם גם מאחיהם בני ציון אשר עבודה אותה נפשם, עבודת פרך בחומר ובלבנים, עבודת האדמה, ורק למצוא טרף לביתם. הנה לפניכם רבים מבני ציון אשר כלו כליותם בחיקם מאפס כל עבודה, ופורשים כפיהם לכל עבודה ומעשה? מדוע זה לא תשימו לב לתחנוני רבים מבני ציון השואלים כהוגן שתתנו להם עבודה בהמושבות, מדוע זה תישנו אותם בעריסת הבטלה, לאמר כי נרפים הם, בזויי נפש, בלי כל תנועה וחיים? עיניכם אתם תחזינה מישרים כי לא כצעקתה הבאה אליכם על בני ציון כן היא, כאשר כן גם הגיד בפה מלא הרב הגרש״מ נ״י, ומדוע זה דברי בני ציון ישובו ריקם, ולעלובי נפש בל תושיטו יד עזרה וישועה? שוטטו נא בחוצות ירושלים, וראיתם כי כל אשר אך כח במתניו ואונו בשרירי בטנו, לא ימאס בעבודה, אך בכל לבב יתור וידרוש אחרי מוצא למחיה להחיות נפש ביתו, יהיה מה שיהיה, על ההרים ידלג, על הגבעות יקפץ, לבלתי שבת בעצלתים ולצפות ללחם העצבים, ללחם חסר אשר ישליכו לו אחי בחו״ל בחרפה ובקלסה. ודעו וראו לכם כי רע ומר גורל ירושלים אם לא תאירו פניכם אליה ותחונה, אם תהפכו לה ערף ובוז תבוזו לה. ובידכם נתן כעת גורל אלפי נפשות נענות ומרודות הנמוגות ברעב ובחוסר כל״

ח.מ.מ.

נספח מס׳ 22: חבצלת גיליון מס׳ 34 ה׳ תמוז תר״ן 23.6.1890

הביקור השני בפתח תקוה

(חובבי ציון בפ״ת). הנדיב הידוע הסיר צלו מעל המושבה פתח תקוה. ותשב המושבה לחסות עוד הפעם תחת מחסה חו״צ, מלבד הוצאות צרכי ציבור כמו בית ספר, רופא, רוקח, מילדת, מורים, שו״ב, הוצאות הממשלה ועוד, הכל ע״ח הנדיב כאשר יתן לכל המושבתות באה״ק אפי׳ שאינם תחת מחסהו.

השמועה עוברת, כי חברי החברה חו״צ הסבו בזה להסיר לב הנדיב מעל בני פ״ת, המה בבקרם בימים האלה את המושבה הזאת, ובחפצם לדעת מצב בניה ועובדיה, הלכו מבית לבית לבקר את כל אחד מהם ולתהות על קנקנם, ואת פי האדמיניסטרציה לא שאלו. וירע הדבר בעיני הפקיד ויודיע מזה לה׳ שייד, וגם בהיותו (זה האחרון) יחד את הגאון רש״מ בפתח תקוה, ויועצו על אודותם, אמר הרש״מ לאדון שייד כי לא טוב יעשה בהפקידו על בני פתח תקוה שהם יוצאי רוסיא, פקיד צרפתי אשר לא לפי רוחם. ויודיע ה׳ שייד את דבריו אלה להנדיב. ובבוא ראשי חו״צ לבקר את המושבה ״זכרון יעקב״ לפנים סאמארין, הודיע להם ה׳ שייד בשם הנדיב, כי הרשות בידם לאסוף את בני פתח תקוה תחת מחסיהם!

ביום השבת העבר *) בהיות הרב רש״מ בזכרון יעקב, קבל טעלעגראף מפאריז מאת הנדיב הי״ו, המברך בואו ומפיק רצון ממנו.

תמול, כ״ט סיון, עזבו ראשי החברה חו״צ את עירנו וירדו באניה הרוססית לשוב לאדעסא. לרגלי שינוי האויר שהי׳ ביום הזה על פני הים מפני לקוי החמה שהי׳ בחצות היום (יותר משעה ומחצה) זעף הים מאד, ויהמו גליו. וב״ה כי עברו בשלום עד האניה, וברגשי קודש עזבו את ארצנו הקדושה שמחים וטובי לב.

*מספרים עליו על הרב רש״מ, כי בעלותו לתורה ביום ההוא הש״ץ ברכתו בברכת מי שבירך, נדב סך חמשה עשר אלף פראנק למקנה אדמה למושבה חדשה, בתנאי כי ימצאו אליו עוד שני נדיבים אשר ינדבו סכומים כאלה למטרה הזאת.

נספח מס׳ 23: המגיד גיליון 28 כ״ט תמוז תר״ן 17.7.1890

סיכום המסע

ירושלים, ט׳ תמוז תר״ן. ביום השלישי שבוע החולף עזב כבוד הרה״ג הגדול חובב עמו וארצו וכ׳ מוה״ר שמואל מאהליווער הי״ו, ובני לויתו את ארה״ק, לשוב לביתם דרך אדעסא. חדש ימים

התמהמהו פה, ובימים האלה תרו את כל המושבות (לבד ראש פנה ויסוד המעלה אשר כבד היה להגרש״מ לבקרן מטלטול הדרך וריחוק מקום) החוסות בצל כנפי הנדיב שליט״א, ואלה החסות בצל חו״צ, להתבונן על מצב אחינו האכרים המוסרי והחומרי ולראות מה פעלו בעבודתם מיום התנחלו על אדמת הקדש עד עתה, וישמחו מאד על מצב המושבות אשר כפורחת העלו נצן, ועל חריצות ידי אחינו האכרים שהפכו אדמה שמה ושאיה, אדמה שקוצים וחרולים כסו פניה, לגן עדן וכרמי חמד, לשדי נושאי כל מיני תבואות ודגן לברכה, עד כי כל רואי האכרים ומעשי ידיהם יהללום ויברכום! כבוד הגרש״מ והאדונים זוסמאן ומידיאנסקי ויאקובזאהן הי״ו הניחו בידי האדון הנכבד ש. הירש הי״ו הפקיד ומנהל בנחלת ״מקוה ישראל״ כסף למען יקנה עבורם כברת ארץ גדולה, והאדונים ברודא ודאוידזאהן מוואַרשא וקרולנדסקי מגראנדנא קנו מאת ה׳ י. חנקין שבעת אלפים דונאם אדמה טובה בנחלת ״דוראן״ (ה׳ דאוידזאהן קנה חלק גדול בעד ארבעים משפחות מוואַרשא החפצות להאחז באה״ק ולעבוד אדמתה) הטובה והשמנה מאד מאד. — כבוד הגרש״מ ובני לויתו, מורשי הועד באדעסא, הושיבו ועד פועל לפקח על עסקי המושבות אשר יחסו מעתה בצל הועד מהחברה הפלשתינית באדעסא, ואלה הם הממונים: ה׳ ש. הירש, סוכן, הרהחוה״ש מהרי״מ פינס, הסוחר הנכבד י. הערצענשטיין, הטעכנולאג אינזשיניר טעמקין מיעליסווטגראד, אייזיק בן טובים. אלה הם המפקחים שנבחרו עפ״י הגרש״מ הי״ו, אולם כפי אשר שמעתי מפי ה׳ טעמקין צריכה הבחירה הזאת הסכם הועד באדעסא, ורק אז יוכלו הנבחרים להחל פעולתם.

דוד בויגארטען.

נספח מס׳ 24: הצפירה גיליון מס׳ 142 י״ט תמוז תר״ן 7.7.1890

הדיווח על המסע בפני חברי ״החברה לעזרת יהודים אכרים ובעלי מלאכה בארץ ישראל ובסוריה״

אדעסא 21 יוני. — ביום שלשום (18 יוני) היתה בבית העשיר ה׳ משה ראזענבערג ברחוב טראיצקא (אשר שם לשכת הסופרים ומקום האספות להחברה הפלשתנית החדשה) אספה גדולה להחברה ״התומכת את העברים עובדי האדמה ואנשי המלאכה בסוריא ובפלשתינא״. האספה הזאת החלה את מועצותיה בעת הערב. אל האספה נקהלו ובאו כל החברים הפועלים (חברי-הועד) במלואם, חברי הועד המבקר, חברים נכבדים אשר להחברה המדוברת ובתוכם נגלו בכל כבודם והדרם אורחינו הרמים, אשר מאדמת הקדש הם שבים אלינו וטל ציון על ראשם: הגאון הרב לעדת עיר ביאליסטאק ר׳ שמואל מאהליוער, הרופא המהולל ה׳ ד״ר יוסף חזנאוויטש, והאלוף הנאמן לאחיו ה׳ שלמה מיידאנסקי.

ביום השבת 16 יוני בשעה השביעית בבקר שבו צירי האמונים האלה לעירנו אדעסא באנית הקטור אשר להחברה הרוסית ממסעם באה״ק, וביום התאסף מנהלי החברה החדשה להעמיק עצה ולהרבות חקר אדות צרכי החברה נגשו לפני הקהל הקדוש הזה לערוך דין וחשבון אדות מסעם ובקוריהם במושבות העברים העובדים את האדמה בארץ ישראל, מה טוב ומה ישר להחברה הפלשתנית לעשות ובמי מיושבי ירושלים תבחר לה לאנשי אמונה ופועלי צדק בארץ ההיא. קריאת פרטי המסע של התרים הנוסעים, הנזכרים למעלה, ארכה יותר משתי שעות

תמימות. הנוסעים בקרו את מושבות האדמה: "ראשון לציון", "פתח תקוה", "זכרון יעקב", "עקרון" ועוד, ורושם עמוק, מאד נעים, עשה על לבבם מראה הכרמים ושדי התבואות אשר להעברים העובדים את אדמתם בחריש ובקציר ורואים שפע ברכה ביגיע כפיהם. שמחה גדולה אין קץ שמחו אוהבי ישראל אלה בראותם את הגפנים וגני פרי אשר להעברים ילידי רוסיא בארץ ישראל, איך הם משגשגים בהדרם ונותנים פרים, פרי הדר בעתם, בגלל הידיים החרוצות אשר נטעום ומוסיפות לשרת אותם ולהביא כל עזרה וכל תקון לגדולם.

אחרי כן הוסיפו בחירי עמנו אלה לספר בקהל רב, כי ממשלת ארץ תוגרמה מאירה את פניה אל העברים היושבים תחת צל כנפיה ותמשוך גם טוב וחסד אל העברים העובדים את האדמה בארץ ישראל, גם זאת השמיעו התרים האלה, כי צירי ממשלת רוסיא היושבים בעיר ירושלים ובעיר יפו סוככים בכנפיהם על בני עמנו הנמצאים שמה, ובכל עת ובכל שעה הם דורשים את שלומם ורבים את ריבם מאת הקמים עליהם לעשוק את נחלתם או להפר את שלותם.

באחרית דבריהם הודיעו, כי בעת אשר ישבו בארץ הקודש בחרו שם אנשי שם וגדולי אמונים אשר אותם תוכל החברה האדעססאית "לתמיכת עובדי האדמה ועושי המלאכה בארץ ישראל", לקחת לה לעוזרים בפעולותיה ולחברים פועלים בארץ ישראל, אשר בידיהם תפקיד החברה את ענינה וגם תבטח בטחון חזק, כי יעשו באמונה את פקודות מאמיניהם.

ואלה שמות הנבחרים היושבים על הר ציון, אשר עליהם פקחו אורחינו את עיניהם לטובה להפקיד בידם את מעשי חברתנו באה"ק: יחיאל מיכל פינס, בן טובים בעלקינד, אייזענבערג, וחכם החרשים טעמקין. אחרי שמוע הנאספים את דברי האורחים ואת משפטם לתהלה אדות בחירת חמשת האנשים הנ"ל לחברים פקידים מאת החבר האדעססאית בארץ ישראל, גמרו אומר לבוא בחליפות מכתבים עם האנשים ההם, אם יחפצו לקבל עליהם את משמרת הכהונות מאת חברתנו באדעססא, כי על פיהם יצאו ויבואו כל מעשיה במקומות שבתם לעזרת הקולוניסטים ובעלי המלאכה העברים. בכל העת אשר ערכו האורחים מבקרי נחלת ישורן את פרשת מסעם ומראות עיניהם, שמעו כל הנאספים את אמרותיהם ברגשי חדוה ובפנים מפיקים עונג, ובאשר הזכירו ותארו בשרד נאמן את חריצות אחינו ותשוקתם הנמרצת לעבודת האדמה, הריעו השומעים בקול קריאת "הידד" גם במחיאת כפים עד אין מספר ויביעו בתוך כל הקהל את רחשי שמחתם בשמעם הצלחת אחיהם ורב ברכתם בעבודת אדמת הקודש.

בן יעקב.

נספח מס׳ 25: הצפירה גיליון 235 כ"ד מרחשון תרנ"א 7.11.1890 והמשך בגיליון מס׳ 236

הדיווח על המסע בפני חברי אגודת "מנוחה ונחלה"

מנוחה ונחלה.

מיום שוב הצירים הנכבדים מארץ הקדושה לביתם ושטרי-המקנה בידם על שם כל אחד מחברי האגודה "מנוחה ונחלה", כאשר הודעתי בעתו בהצפירה (גיליון 187 ש"ז), רבתה העבודה אצלם, להביא את כל ענינים בסדר ובמשטר ישר ונכון, ולהכין את יסוד המושב החדש ולבנותו על תלו. ימים אחדים אחרי בואם קראו עצרה, ויתאספו כל בעלי האחוזות מתושבי עירנו גם גרי ערים אחרות אשר קנו אחוזת נחלה במושב החדש, למען קיים את התקנות אשר אזנו חקרו ותקנו

מיסדי המושב הזה ומנהליו, גם כבוד הרב הגאון הר׳ שמואל מאהליווער אב״ד דיביאליסטאק ראש וראשון לחובבי ציון וחבר לבעלי האחוזות, הופיע על האספה ויעמוד בראש הנאספים.

באחד האולמים רחב ידים ומלא אורה, נועדו שלשים חברי המושב (רבים מהם באו בכוה״ר מאת חבריהם שלא יכלו לבא בעצמם) שלשה לילות רצופים, להתיעץ על עתידות המושב ולהחליט על דבר הנהגתו.

טרם הפתח האספה הואיל הרב הגאון הרש״מ באר לפני הנאספים את פרשת הענין הנשגב הזה, את יקר ערכו ואת תעודתו הנשגבה, גם את כל קורות הישוב מיום החלו להתיסד עד הנה.

דברי הרב מוהליבר

זה שמונה שנים כהיום – הוסיף הרב הגאון לדבר – מעת אשר עלתה במחשבה על לב מעטים מטובי אחינו ליסד ניר בארץ אבותינו, ולכונן מושבות על אדמת הקדש למען אחינו החפצים לעבוד את האדמה לאכול מפריה ולשבוע מטובה. כאחד משלמי אמוני ישראל, המעריצים את הרעיון הנשגב הזה והרואים בו חץ-תשועה לרבים מבני עמנו החיים מן הרוח וכדגים הנאחזים במצודה יעמלו כדי ריק לחלץ נפשם מצרה ומעצר רעב ומחסור, שמחתי אז על התנועה הנמרצה בין אחינו, אך כאשר נוכחתי לדעת כי אך קול דברים אנחנו שומעים וכל תמונת מעשה, כל פעולה מוחשית איננו רואים, כאשר ראיתי עין בעין כי אין עוזר לנו וכי המחזיקים במעוז המפעל הזה בין אחינו בני ארצנו מתי מספר המה, ואך אחדים בכל עיר ועיר יכתבו ידם לציון, ולא מאתם תבוא תשועת אחינו בארץ הקדושה, נשאתי אז עיני אל ההרים, אל גדולי ישראל, אולי מהם יבנו המושבות, אולי מאתם תבוא עזרתם, ואז התיצבתי לפני כבוד ׳הנדיב הידוע׳ להטות לבבו להמפעל הזה ולהוכיח לו לדעת כי שקר נחלו אלה האומרים, אשר עמנו הוא אך עם הרוח ולא יוכל לשוב לאדמתו אשר בשכבר הימים אך ממנה היו לחייו תוצאות, ועובד אדמתו שבע לחם, ואם אך נפתח עתה לפני אחינו מקור נאמן לפרנסתם, אם אך נושיבם על אדמה טוביה ופוריה, יעבדוה וישמרוה, יעזקוה ויסקלוה, יזרעוה ויטעוה, וגם היא תענה להם את הדגן ואת התירוש וישבו בשלום תחת גפנם ותחת תאנתם. הרביתי לדבר על לב הנדיב, וה׳ השוכן בציון נתן בלב הנדיב כי יטה אזן קשבת לדברי, וכי יזיל גשם נדבות על תלמי אדמת הקודש, ומאז ועד עתה פתוחה ידו המלאה והרחבה להריק ברכה על ראש אחינו העובדים אדמת הקדש ולהעשיר את המושבות אשר כוננו ידיו על הרי ישראל. – אחי היקרים! כשבע שנים עברו מעת אשר דפקתי על פתחי ״הנדיב הידוע״ ועוררתיו לצאת לישע עמו, ומה עינינו רואות עתה? – בדמעי עיני זרעתי אז זרע לברכה על לב הנדיב הגדול אשר צדקותיו עצמו מספר ואין ערוך לחסדיו הרבים, ובדמעי-גיל, ובעיניים מפיקות שמחה בלא מצרים, בלב מלא תקוה וששון ראיתי בשנה הזאת בדרוך כף רגלי על אדמת הקדש, את אחינו האכרים נושאים ברנה את אלומותיהם במושבות הנדיב וביתר המושבות אשר אחינו באו שמה אל המנוחה ואל הנחלה, בלב מלא שפק ופחד היצליח ה׳ דרכי, דרכו בפעם הראשונה כפות רגלי על מפתן נדיב עמנו להנטותו לתחית ישראל על אדמתו, ובלב מלא שמחה ורגשי קדש, כבוד ויקר, ראיתי בעיני בימים האלה את אחינו האכרים שלומי אמוני ישראל עובדים עבודתם על הרי ציון, ואשא כפי את הבוחר בירושלים, ואודה לו כעל כל תגמולוהי עלינו ועל כל הענין הקדוש לנו, אשר יציץ ויפרח וישגא מאד.

אחי היקרים! קצרו שפתי מלהביע לכם את כל רגשותי אשר רחשו בקרבי למראה המושבות אשר כלן אומרות כבוד למיסדיהן, לבוניהן ולעובדיהן, אך בדברים אחדים אומר לכם כי מי שלא ראה מושבות ישראל אלה בפריחתן לא ראה מאורות מימיו! עוד גם זאת אוכל להעיד לפניכם, כי שקר ענו באנשי מושבות אחדות, אשר רוחם לא נכון בקרבם וירחקו מתורת ה׳ ויסוגו אחור ממצותיו. הנני מעיד בכל הקדוש לנו, **כי כל בני המושבות כלם אהובים כלם ברורים וכלם עושים באהבה רצון קונם והולכים בדרך הטוב והישר בעיני אלהים ואדם**, וגם אלה אשר אולי בהיותם בארץ מולדתם עוו הישרה שבו אל ה׳ בכל לבם בשבתם על ארץ הקדושה. (הדגשה במקור).

לרגל מסעי לבקר את המושבות, שבתתי במושב ״זכרון יעקב״, הוא המושב האחד אשר עליו יוציאו שונאי הישוב דבה, כי יושביו סרו מדרך הטוב ועושים בפרהסיא דברים אשר גם בחדרי חדרינו אסור, והנה מה רחב ושמח לבבי לראות את כל בני המושב אשר באו ביום השבת לבית מלוני ויבקשוני כי אטיף להם מוסרי, והמה הקשיבו כלם רב קשב בחרדת קדש לכל הגה אשר יצא מפי, ויאיצו בי לשבת אתם עוד ימים אחדים ולהשמיעם מפעם בפעם תורת חיים תוכחת מוסר, גם נחכחתי לדעת כי אך דבת שוא מעבירים עליהם, ואך משנאה כבושה וצרות עין יטפלו עליהם עונות ופשעים אשר לא נואלו ולא פשעו.

הנה כי כן, אחי היקרים, המושבות הנוסדות חיו תחיינה, על אף שונאינו מנדינו האומרים נרפים אחינו נרפים ולכל עבודת הגוף, לעבודה בשדה, לא יצלחו. חיו תחיינה המושבות וישראל עושה בהן חיל! אך עוד נראה בענין הישוב כאשר הוא בתמונתו הנוכחית אליה וקוץ בה, כי רוב האכרים אשר התנחלו על אחוזתם יחיו על חשבון הנדיב ומעוטם על כסף תמיכת נדיבי עמנו ועל חשבון עצמם, כי רוב האכרים אשר באו עד כה לאה״ק היו עניים ודלים ויהיו אנוסים לצפות לעזרת אחרים ולהבנות מנדבות נדיבי עם, לכן עוד גדולות לא נעשו בארץ, כי הנקל להבין אשר לא בצדקה יושע ישראל, לא בכסף נדבי עם יגאלו אחינו ממצבם ההרוס. אך אם יאבו אחינו להקים להם בנין עדי עד בארץ הצבי, אם יחפצו אחינו לכונן את המושבות על יסודות חוקים ונאמנים אשר כל הרוחות שבעולם לא יזיזון ממקומן, עליהם להושיע לעצמם, זרועם היא תסמכם וימין ה׳ הסוכך באברתו על ציון ומקראיה תושע להם להגדיל את ענין הישוב ולהאדירו לעד ולנצח נצחים, כי על כן, אחי היקרים, בהתאספנו פה כלנו להניח אבן פנה, ליסד ולתקן תקנות טובות להמושב החדש אשר החילונו לבנות בעצמנו ובכספנו, איש איש מאשר ברכו ה׳, יהי נא לנו הנסיון הראשון אשר הננו מנסים הפעם על הרי ישראל לאות ולמופת כי הבוחר בציון יצו לנו את ברכתו ויופיע על פעולתנו והיה ראשיתנו מצער ואחרית פעלנו ישגא מאד.

היו נא, אחים יקרים, למופת לכל אחינו אשר ממנו יראו וכן יעשו גם המה לתת גאולה לארץ הקדש ובכם יברך ישראל!!

הדברים הנמרצים האלה אשר יצאו מעמקי לב גאון ישראל נכנסו ללבות השומעים ויעשו רושם אדיר וחזק על כלם. ויניעו את הלבבות ויעוררו את הרוח הטהור המלא מאהבת ציון וחיבת ירושלים, לגשת את המלאכה ולפתור את כל השאלות שעמדו על סדר היום.

נספח מס׳ 26: ׳על הרי ישראל׳ - יומן מסע / חיים אליעזר מושקאט
פורסם בהמשכים בעיתון החבצלת, גיליונות 31, 32, 37, 38, 39, 41 (תר״ן)

דברי ימי מסעי בלוית השיירא הנכבדה לארץ הקדושה לראות את שלום אחינו שם בכלל ואת אלה העובדים על הרי ישראל עבודת שדה וכרם בפרט, מיום צאתי את עיר מושבי בריסק דליטא עד שובי לביתי שלום.

מאתי הנוסע מטעם חו״צ בווארשא,

חיים אליעזר מושקאט.

<u>חלק א׳ - היציאה לאודסה:</u>

ביום ג׳ אייר בערב יצאתי מביתי במסילת הברזל לאדעסא להתאחד שם עם השיירא הנכבדת לעלות עמה יחד לארץ אבותינו בעשרים לחודש.

באותה מרכבת המסע שעליתי בה מצאתי גם, לשמחת לבבי, את הרב הגאון מהר״ש נ״י מאהליעוור בלוית אחינו ד״ר חזנאוויטש ועוד איש אחד נכבד מביאליסטאק נוסעים גם כן באותו המסע לאדעסא לקחת חלק בהאספות והבחירות להתיסדות החברה הפלשתינית שנוסדה באדעסא (ברשיון הממשלה) ולהמנות במספר אנשי השיירא ותהי חברתם עלי בכל הדרך נעימה מאוד.

באמת היה מספיק לי לקבלת מכתב מסע ולהכנת צרכי הנסיעה באדעסא זמן רק כשבוע ימים ואנכי הקדמתי לצאת מביתי בכדי שני שבועות בערך, באשר הפצירו בי רבים וכן שלמים מחשובי ונכבדי חובבי ציון בעיר מושבי בריסק כי אקח גם אנכי חלק בהאספות והבחירות, ואם אמנם עלתה לי הוצאת שבתי באדעסא זמן זה כשלושים רובל כסף בכל זאת לא אתחרט על זה מאומה, כי קניתי לי במשך ימי שבתי באדעסא חומר רב להכרת תכונת רוח עמנו לכתותיהם ולמפלגותיהם בעיר ההיא השווה בעיניי פי עשרה מסכום כסף כזה.

בבית הנתיבות בבריסק הייתה תנועה גדולה מהתאספות המון אנשים מגדולי וחשובי העיר שיצאו לקבל את פני הרב הגאון מהרש״מ נ״י ולברך צאתנו ובואנו לשלום. בין הנאספים בבית הנתיבות בהמון רב למטרה הזאת נמצאו גם בעלי הון ועושר אשר יד ושם להם בין אילי הכסף ועשירי הארץ ותדמע עיני דמעות גיל לראות כי התנועה לתחית עמנו וארצנו הקדושה פלסה לה נתיב גם בין גבירינו ועשירינו, וכי לשקר עשו להם סופרינו עט לעפר בעפר על בעלי ההון והעושר בקרבנו כי לבם לעמם וארצם נקפא ככפור ולא יחלו מאומה על שבר בת עמם.

<u>חלק ב׳ – אסיפת אודסה:</u>

לעומת זה באדעסא – מצאנו לדאבון לבנו רק אנשי מספר מבעלי התורה והחכמה שבעיר אשר באו לקדם בית הנתיבות את פנינו בכבוד, ואשר על פיהם סר הגאון מהרש״ם נ״י לבית איש פרטי לשבת שם כל ימי שבתו באדעסא (בכסף מלא), ואנחנו סרנו לאחד בתי המלון המצוינים שבעיר.

כבר מצאנו באדעססא אנשים רבים מצוינים בתורה, בחכמה ובעושר שבאו מערים שונות (קרוב לשלשים במספר) כאיש אחד חברים לאדעססא ליום הבחירה, בחירת אנשים חכמים וידועים אשר תוקד בליבם תמיד אהבת-אש לעמם ולארצם, לעמוד בראש החברה הפלשתינית שיצאה לפעלה ולעבודתה בח׳ באייר לשמחת לב כל אוהב עמו וארצו.

עת הבחירה הגיעה, האולם הגדול ״צאזמער״ הנועד לצרכי ציבור באדעססא נמלא המון אנשים רבים ולכלם חפץ אחד ומטרה אחת כי הנבחרים שייבחרו ברוב דעות יהיו ראויים ומוכשרים להתמנות הגדולה והנשגבה שתנתן על שכמם, ואשר עינם וליבם יהיו תמיד נטויים אל הנקודה האחת – נקודת אהבת עמם וארצם הקדושה.

כבר נודע בקהל אחינו מי המה הנבחרים לראשי החברה, וממלאי מקומם, ולמבקרי חשבונות הועד ופעולותיו, וכסופר נאמן לעמו אשר האמת תמיד לו לקו, לא אכחד תחת לשוני, כי אם אמנם הבחירה בכלל עלתה יפה, רוב הנבחרים הם באמת אנשים אשר ברכה בם להשכיל ולהיטב בהמפעל הגדול והנשגב המסור בידם אבל נמצאים גם ביניהם (מעטים במספר) אנשים אשר ברוב עושרם מרומים ישכונו ואינם יודעים כלל את עמם ואת מחסוריו המרובים. אבל מה פחד ורחב לבבנו לראות כי הרגישו אלה המעטים בעצמם את מבוכתנו אדותם, ויגשו אל הגאון מהרש״ם נ״י והנלוים עליו וידברו על לבנו ויבטיחו אותנו בכל הבטחה נאמנה כי יעמדו תמיד בעצה ובפועל יחד עם שאר הנבחרים ושלשת היועצים (הגאון מהרש״מ, וויסאצקי ופין) ולא ייעפו ולא ייגעו מעבוד עבודתם לעמם ולארצם בלב נאמן ותמים.

האספות והבחירות כלו, ואנחנו נשארנו באדעססא והתמהמהנו כה עד יום התשעה עשר, כי חפצנו להישאר נאמנים להבטחתנו ולחכות עד יום העשרים לחודש לצאת יחד באוניה אחת בתור שיירא עם שאר חברינו הנכבדים שנתנו ידם לנו במספר הגון איש איש ממקומו ומעירו במכתבים ובתלגרמים להתאחד ולהתאסף עמנו באדעססא ליום הנזכר, אבל לדאבון ליבנו הייתה שבתנו באדעססא כשני שבועות לחינם ומכל השיירא הגדולה אשר נבאו לה רבים ואכן שלמים ואשר כבר קשרו לה כתרים כבר במה״ע, באנו אל האוניה רק עשרה אנשים במספר.

אמנם נכונים עוד אנשי מספר לעלות בימים האלה אחרינו לאה״ק ולהתאחד עמנו ביפו או בירושלים, ואם גם עמהם לא יהיו אנשי השיירא במספר אשר חלמנו לו בהקיץ, אין בזה כל רע, ואולי עוד נוכל לקרוא על זה את משל ההמון הידוע ״כי במעט קרואים תגדל השמחה״. אך על זאת ידוה לבי לראות את קרירת הרוח אשר לגבירינו ולעשירינו במקומות ידועים, אשר אם יתעוררו לעתים רחוקות לעשות דבר מה לעמם ולארצם, קשה עליהם פרידתם מארבע אמות שלהם כקריעת ים סוף אשר לא נראה כמוה בכל אומה ולשון.

ובכלל רואים אנחנו כי התקווה לתחית עמנו וארצנו הקדושה משחקת לפנינו רק מהמקומות אשר שמירת הדת ואהבת התורה תקעו להם יתד במקום נאמן, ולא זזו ממקומן מפני סערת רוח השכלת הזמן והאהבה לחקות מעשה המקולקלים שבהם – למדתי לדעת זה בראותי בין אנשי השיירא אנשים רק מאלה אשר יראתם קודמת לעשרם ולחוכמתם, ואהבתם את דתם ואת תורתם מסעיתם לאהוב גם את עמם ולחבב את ארצם הקדושה אהבת עולם, כהגבירים הגדולים חובבי ציון באמת. ה״ר יעקב ברוידא, ה״ר אריה ישכר דודזאהן, ה״ר בצלאל קורלנסדקי מוורשא, ד״ר יוסף חזנאוויטש מביאליסטאק, ה״ר מכאל מיידאנסקי מיעקאטרינאסלאוו, ה״ר פייבל יאקאבזאהן ממאסקווא, מהר״א זוסמאן מאסטרוה וכו׳. ובראשם הגאון מהרש״מ הרב

מביאליסטאק נ״י שעזבו איש איש מהם את ענייניו ומסחריו הגדולים בביתו, ומיהרו כאיש אחד חברים לעלות יחד לאה״ק לראות שם את שלום אחינו העובדים על הרי ישראל עבודת שדה וכרם בכלל ולעשות בפועל להרחבת הרעיון של יא״י בפרט, זכרה להם ה׳ לטובה, וכמוהם ירבו בגבירי ישראל וחכמיו.

<u>חלק ג׳ – היערכות להפלגה:</u>

אל האנייה ירדנו ביום תשעה עשר לעת ערב (כי יום העשרים לחודש חל ביום השבת.) על האנייה נקדשנו את יום השבת וערכנו את תפילותינו וסעודותינו על מכסה האנייה בשמחה רבה, והתענגנו עונג משנה על הדרת הטבע והוד הבריאה השפוכים על המים במחזה נפלא מאוד.

עבר חצות יום השבת, עושי המלאכה על האנייה להביא את כל דבר סחורה ומשלח יד היוצא מארצנו לערי תוגרמא על מקומו בהאניה כלו את מלאכתם.

מלחי האנייה נגשו להוציא את העוגנים ממקומם למען העתק אותה מעל החוף ולתת לה נתיב למחוז הפצה, פקידי האנייה באו בהמון האנשים הרבים שבאו אלינו לברך צאתנו ובואנו לשלום לעזוב אותנו והם נפרדו מעלינו בנשיקת שפתיים ובעינים מלאות דמע בתפילה לאלוהי ישראל כי יצליח את דרכנו אשר אנחנו הולכים לתועלת אחינו וארצנו הקדושה. מכונת האנייה נתנה את קולה קול אות האחרון הפרידה ולשמוע את קול מלוינו שעמדו על החוף וקוראים בקול ״צאתכם לשלום!״ ״צאתכם לשלום!״ ובעוד זמן מצער נעלם מעינינו החוף כלו ובכל מקום שנשאנו עינינו ראינו רק את רקיע השמים הפרוש כאוהל על פני הים לכל קצותיו ואנחנו מתענגים עונג אשר לא יתואר, על גלי הים ההומים בקול דממת קודש כעין שיר ושבחה לאדון הכל.

<u>חלק ד׳ - ההפלגה:</u>

ביום השבת (כ׳ אייר) בשעה הרביעית אחר חצות היום נעתקנו מעל החוף באדעסא, ביום א׳ בלילה באנו בשערי הבאספארוס, שם עמדה האנייה כל הלילה ותחכה על רשיון ממשלת תורגמא כי תוכל לבוא בגבול ארצה וביום המחרת בבוקר (כ״ב אייר) באנו בשלום לקאנסטאנטינאפיל .

הנסיעה בכל הדרך מאדעסא על סטאמבול נעמה מאוד עלינו.

באותה האניה נסעה גם ארחת צעירים לימים במספר שלושה עשר מאחינו ברוסיא (ממקומות שונים) כלם בעלי תורה ויודעי לשון וספר ופניהם מועדות ציונה לעבוד שדה וכרם בתור שכירי יום בהמושבות בהאמינם אמונת אומן כי חובבי ציון שבארצנו יתנו להם בימים יבואו נחלת שדה וכרם לסלק להם את הכסף על יד על יד והם בשיריהם שירי ציון בשפת עברית אשר שרו בקול נעים וברגש גדול מאוד בכל הדרך הזילו דמעות גיל ממקור עינינו בראותנו את אהבת הארץ איך הכתה שורש בלבות אחינו כי יתנדבו גם צעירים נכבדים כאלה לאחוז באת ומחרשת ולעבוד עבודת שכירי יום בעד ארבעים קא״פ ליום בערך (0.25 מאג׳ידי) בשביל שהאדמה אשר יעבדו אותה אדמת קודש היא נחלת אבותינו!

גם הים הסואן תמיד ברעש ומטלטל טלטלה עזה את האניות העוברות בתוכו כרת את ברית שלומו איתנו, ואניתנו פילסה לה נתיב במימיו העזים במנוחה שאננה ושלות השקט כעגלה הזוחלת על פני השלג בימי החורף, ומה פחד ורחב לב כל איש מאתנו אשר השכים והעריב לחזות

במחזה צאת השמש, ושקיעתה בפאת ים אשר הוא מן המחזות היקרים בהדר הטבע והוד הבריאה המעוררים בלב כל חי מרגיש רגשות קודש אשר לא יתואר בכתב ולשון.

בבואנו לחוף קאנסטאנטינאפיל עלינו באנית שיט העיירה, כי יפי העיר הזאת לכל אורך ורוחב החוף העיר בלבנו חפץ נמרץ לבוא בה, לראות אותה ולדעת את שלום אחינו האשכנזים והספרדים החיים בעיר הגדולה הזאת קריית מלך רב חיי אזרח, ונהנים מזכיות הארץ ככל שאר בני האמונות, ובייחוד לראות את פני הרב הכולל הגאון החכם המפורסם רבי משה הלוי חכם באשי יחי, הנודע בכל ארצות פזורנו מהכבוד והעוז הנתן לו מאת הוד השולטאן ויעטרהו בעטרת תפארת אותות הכבוד היותר גדולים בעד חכמתו ורוב צדקתו לשמחת לב כל בני עמנו.

בעלותנו היבשה שמחנו מאוד לראות את אחד מאחינו הספרדים לובש אחד מבגדי השרד המיוחדים לפקיד ממונה על ביקורת מכתבי מסע וסחורות שמרימים מהם מכס, ובהעבירו את עינו עין בקרת על מכתבי מסענו אשר אותם בחותמו, וימהר להשיבם לידינו ויפטור אותנו בשלום ברגשת אהבת בני עם אחד ואמונה אחת.

בבואנו לאחד בתי המלון בעיר, מהרנו לקחת לנו מתורגמן ומורה דרך, ואחר ארוחתנו ארוחת הבוקר, הייתה ראשית דרכנו באניית קיטור אל חלק העיר בו ישכון הרב הכולל חכם באשי נ״י. ומדעתנו שאין לראות את פניו כדרך שמבקרים בבית איש פרטי, ערכנו לו בתחילה מכתב בכתב אשורית, במכתבנו הגדנו לו את מטרת דרכנו ונבקש ממנו כי יואיל בטובו לתת לנו רשות לבוא לפניו ולראות את פניו. על המכתב חתם כל איש מאיתנו את שמו ושם עירו, והגדנו לו במכתב כי יארח לחברה איתנו גם הגאון מהר״ש מאהליווער הרב מביאליסטאק.

לא עברה רבע שעה, ואנחנו מתבקשים על ידי עבדיו הלובשים בגדי שרד בכפתורים מנחושת קלל ובכובעים אדומים כפקידי ממשלת תוגרמא לבוא אל היכלו המהודר אשר כבוד אומר כלו. שם קיבל אותנו בכבוד גדול, ויושט ידו לשלום לכל איש מאיתנו, ויתן לנו לשבת מסביב לו על הכסאות הלוקחים עמדתם לכל צדי כותלי ההיכל (בלי כל שלחן עומד עליהם) וישוחח איתנו (בלשון עברית) כשעה ומחצה בענווה יתירה הנובעת מאהבת עמו ובני אמונתו אשר כל איש מאיתנו לא ישכח את הראיון הגדול והנשגב הזה בכל ימי צבאו.

את הגאון מהרש״מ נ״י השתעשע גם בדברי תורה, ולבקשתו נתן לנו לראות את אותות הכבוד ועדיי התפארת שכבדתהו בהם ממשלת תוגרמא, ואשר מרוקם ורשום עליהם בשפת הארץ כי אותות הכבוד האלו ניתנו ל״איש אשר המלך חפץ ביקרו״.

לפני הפרדנו מעליו הגישו לפנינו קאפפע ומיני מגדנות כמנהג המקום, ויפטור אותנו בשלום באהבה ובחיבה יתרה, וגם נתן בידינו מכתבי מליצה לאנשים רמי המעלה להימצא לנו תמיד בהדרשם לחפצנו, ואחרי שמסרנו עפ״י בקשתו על יד אחד מסופריו העומדים תמיד על משמרתם בחדר עבודתם רשימה משמותינו, עזבנו את ביתו הנאוה והלכנו לראות את העיר לארכה ולרחבה, ולהתבונן אל חיי אחינו היושבים בתוכה, חיים של שלום ואחוה באין מחריד.

מהראיון הגדול והנשגב הזה למדנו לשמחת לבבנו כי לב הרב הכולל חכם באשי הי״ו מלא על גדותיו אהבה הבוערת כאש לעמנו ולארצנו הקדושה. כי שמח מאוד בהתיסדות ההחברה הפלשתינית ברוסיא ברישיון הממשלה. ויבטיח אותנו כי יעמוד תמיד לעזור בצר במושבות אחינו בפלשת אם יצר להם מי מפקידי המקום ויקראו אליו לעזרה יחגור בעוז מתניו ובעד חסדי

הממשלה התוגרמנית יחנו בחצר השולטאן הטוב אליו לא ייעף ולא ייגע מלעשות כל דבר לרוחתם ולישועתם.

עד יום המחרת בצהריים (כ״ג אייר) ישבנו בסטאמבול וביקרנו שם את פני עוד איזה אנשים מצויינים מאחינו האשכנזים והספרדים והתקבלנו בכבוד גדול ובאהבת אחים. ובחקרנו לדעת את מצב בני עמנו בעיר הגדולה הזאת בירת ממשלת תוגרמא, הנה באחת שמחנו מאוד לשמוע כי חיים הם בכלל חיי פרנסה וכלכלה ולא ידעו חסר ויש מהם אשר עשו עושר ויבנו בתים כמו רמים לכבוד ולתפארת, אך גם אנחה גדולה שברה את לבנו לשמועה אשר הקשיבה אזננו על דבר מצב המוסרי של רבים מאחינו פלטי רוסיא ורומעניא שמצאו להם מקלט בעיר הזאת כי ברע הוא מאוד. רובם מחללים כל קודש לעיני השמש ובראש כל חוצות באין יראת כל אלוקים לנגד עיניהם, ונוסף לזה ישליכו עוד שקוצים ויעטו בוז וחרפה על שאר אחיהם בהנזרם לבושת לעשות כל מסחר כתועבת אלהיהם של אומה זו – אוי לאזניים שכך שומעות ואוי לעיניים שכך גם רואות!

<u>חלק ה׳ – סמירנא איזמיר:</u>

ביום ג׳ בערב עזבנו את סטאמבול שאונה והמונה, ארמונותיה והיכליה העתיקים ואת רחובותיה הצרות אשר על כל מדרך כף רגל ישנו שנתם קופה של כלבים קטנים עם גדולים באין מחריד אותם מרבצם. ביום ד׳ בבוקר עברנו את הדארדונעלים אשר ישבו שם כחמש מאות מאחינו הספרדים ומעט אשכנזים, רב כולל (חכם באשי) להם, והם מוצאים די פרנסתם ממסחר ומלאכה ונבא ביום ה׳ בבוקר (כ״ה אייר) לחוף סמירנא (איזמיר).

כמו בסטאנבול כן בסמירנא (ושאר החופים) רבה המהומה וגדול השאון למאד על האנייה מהמון משרתי המלון ובעלי אניות דוגה המושכים בחוזקה ובקולי קולות את הנוסעים איש איש לבית מלונו ואנייתו (כי האניות לוקחות עמדתן בהמקומות ההם רחוק מעט מהחוף). בסטאמבול מצאנו שני אנשים נכבדים מאחינו ברוסיא למורי דרך ומתורגמנים אשר הביאו אותנו שם לבית מלון נכבד ״מלון סאלוניק״ אשר בעליו (יהודי ספרדי ואישה לא מאסטרייך) השביענו רצון מאוד בחדרים מרוחים ובמאכלים טובים, והם לא עזבו אותנו עד שובנו לאניה. לא כן היה מקרנו בסמירנא, שם באנו על ידי מורה דרך אחר לבית אוכל יהודי ספרדי אשר שפת עברית מוזרה לו ולא שמענו איש את שפת רעהו והמורה דרך עזב אותנו עד מהרה לנפשנו, והמתורגמן האחר אשר מצאנו לנו לפי שעה היה איש נוכל, ובקחתו מאתנו כסף לשלם לבעל בית האוכל בעד מאכלנו ומשתנו, שלח ידו בהכסף והוכרחנו לשלם פעם שנית ללא אשמת בעל הבית אשר הכרת פניו ענתה בו לפנינו כי איש אמונים הוא, והוא מה כי נלין עליו.

בסמירנא חיים מאחינו הספרדים כעשרים אלף נפשות, חיי מנוחה ושלוות השקט ומתפרנסים ממסחר וממלאכה. מאחינו האשכנזים נמצא בה מעט מזעיר, שלושה בתי כנסיות לאחינו הספרדים שם, ובית תלמוד תורה נכבד אשר מצאנו ברכה בו.

גם בסמירנא מצאנו מאחינו הספרדים פקידים ממונים העומדים על משמרת פקודתם בבית המכס, ואת מכתבי תעודת הנוסעים הבאים העירה אם הם כדת ושמחנו על זה מאוד.

<u>חלק ו׳ - אלכסנדריה:</u>

בשעת הרביעית אחרי חצות היום עזבנו את סמירנא, בחצות הלילה עברנו את העיר חיאם אשר נמצא בה כשתי מאות מאחינו הספרדים ומתפרנסים ממסחר וממלאכה. ביום המחרת (כ״ו אייר)

עברנו את הים המארמארי ועל פני האי שנולד עליו היפאקראט ונבא בים הגדול ים התיכון אשר מימיו יהמו יחמרו ברעש גדול מאוד ומטלטלים טלטלה גדולה עד להחלות כל אנייה הבאה בתוכו. כמעט כל הנוסעים חלו בו מחלת הים ורק אנכי ועוד איזו אנשים מאגודתנו לא ידענו תהילה לאל שום רע וביום א׳ בבוקר (כ״ח אייר) באנו בשלום לחוף אלכסנדריא של מצרים.

העיר אלכסנדריא גדולה ויפה מאוד ומרהבת עין כל הבא בתוכה בהיכליה היפים והרמים, בחוצותיה הרחבות והנקיות וברוח המסחר וחרושת המעשה השורר בכל עבר ופנה, עד כי ישכח שעל אדמת מצרים תעמודנה רגליו, ולאחת הערים הגדולות באיירופא כפאריז ולאנדן נחשבת העיר בעיניו.

בעיר הגדולה והיפה הזאת התמהמהנו רק כשבע שעות, ביקרנו שם את פני הרב הכולל רבי אליהו חזן חכם באשי נ״י, את בית הכנסת הישן נושן כתשע מאות שנה הנקרא ״אליהו הנביא״ מטעם לא נדע שחרו, את בית הכנסת ״מנשה ביי״ שנבנה לפני ארבעים שנים ע״י הבאראן מנשה, ובימי הרס אלכסנדריא ע״י האנגלים נהרס גם הוא ונבנה מחדש, אשר שני בתי כנסיות אלה הם בנוים בנאוה בתכלית היופי וההידור, וספרי התורות העתיקים העדויים בעדיי כסף וזהב מעשה צעצועים יפים המושכים אליהם כל עין רואה ולב רגש, גם ביקרנו שם את בית הספר לעברית, צרפתית וערבית לה׳ אליהו כהן, אשר ביקש ממנו לבחון את תלמידיו, ומצאנו אותם לשמחת לבבנו זרע ברך ה׳.

בעיר אלכסנדריא יושבים כאלף וחמש מאות מאחינו הספרדים וכמאה אשכנזים, מתפרנסים ממסחר ומלאכה וחיים חיי מנוחה ושלוה.

<u>חלק ז׳ – פארט סעיד :</u>

בשעה הרביעית עזבנו את אלכסנדריא וביום ב׳ בבוקר (כ״ט אייר) באנו לחוף פארט סעיד. בעיר הזאת סרנו לבית של אחד מאחינו האשכנזים יליד ירושלם, שלחנו לקרוא לנו את השוחט ובאשר הוטבו סכיניו בעיני הגאון מהרש״מ נ״י שחט לנו איזה עופות ואכלנו שם ארוחת בשר ויין ונמהר לשוב אל האנייה לעשות דרכנו האלה.

בעיר הזאת ישבו מאחינו כמה משפחות, ורובם מהאשכנזים שביניהם מתפרנסים לבשתנו ולחרפתנו ממקור הפרנסה הידועה הנותנת לבעליה חיים של בושה וכלימה ושאר העם נתון לשמצה ולקלון בחטא אלה היחידים. ובחקרי לדעת סבת החזיון המעציב אשר נחזה כי רק בין אחינו האשכנזים פלטי רוסיא ורומעניא נראה הנגע הזה וכל העדה הספרדית כולה קדושים, מצאתי חשבון כי הוא רק בשביל שכונתם במדור מיוחד נפרדים ונבדלים מאחינו הספרדים בחיי החברה ובחיי הדת והם בכל המקומות ההם קבוצים קטנים באין רב ומורה דת להם להורות להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר לא יעשון.

<u>חלק ח׳ - יפו :</u>

בשעה החמשית בערב יצאנו את העיר פארט סעיד וביום ג׳ בבוקר (ר״ח סיוון) באנו בשלום לחוף יפו.

על האנייה קדמו אותנו בכבוד ובברכת השלום רבים מנכבדי וחשובי העיר יפו, ובראשם הרב ר״מ פינס נ״י. גם שלושה צירים ומכתב ברכה בידם מכוללת האשכנזים אשר בירושלים המברכים את

השיירא הנכבדה בכלל ואת הגאון מהרש״מ נ״י בפרט כי תהיה בואנו בשערי ציון לשלום ולברכה בקרב הארץ.

כן יצא לקראתנו אל האנייה מצד ראש ממשלת ארצנו רוסיא, אחד הפקידים אשר להקאנסולאט ביפו, ולא הסיר השגחתו מעלינו עד בואנו לבית המלון אשר בעיר.

בבית המלון קדמו אותנו בשלום האדנים הנכבדים ה׳ שייד המפקח הראשי על כל מעשה הצדקה והחסד של הנדיב הידוע, ה׳ בלאך הפקיד הראשי במושבות ראשון לציון וכו׳. ה׳ הירש פקיד בית הספר, אבד״ק יפו, הרב הגאון רבי מרדכי גימפל מרוזיאני היושב ביהודיה, הרב מפתח תקווה, האדון הנכבד ה׳ אמזלאג קונסול ממשלת ענגלאנד ביפו, ועוד אנשים רבים גדולים ונכבדים אשר אין לפורטם כי רבים הם.

העיר יפו היא עיר גדולה ועתיקה, רבתי במסחר, כי על חוף הים תשכון, מאחינו ישבו בה כשני אלפים נפשות, חצים אשכנזים וחצים ספרדים ומתפרנסים ממסחר ממלאכה וגם מתמיכה. שלושה בתי כנסיות לספרדים, העדה האשכנזית מתפללת בבתים שכורים, והרב מקבל שכרו מקופת כל הכוללים בירושלים. בית תלמוד תורה להאשכנזים וארבעים תלמידים ילמדו בו ושלושה מלמדים להם, וגם בית התלמוד תורה מתנהל מקופה ירושלמית על הוצאת הישיבה דגל תורה אשר להאשכנזים בירושלים, ובימים האלה פתח לו האדון בעלקין בית ספר לתנ״ך, דקדוק שפת עבר, מעט תלמוד, למוד שפת צרפת ושאר ידיעות הנחוצות, אשר האבות השולחים את בניהם לבית הספר הזה שבעים רצון מאד ממנו ורואים ברכה בו.

<u>חלק ט׳ – מקווה ישראל:</u>

אחר קבלת האורחים והנפשנו מעט מעמל הדרך הלכנו לבקר את בית הספר לכורמים ויוגבים אשר לחברת ״כל ישראל חברים״ בנחלת מקווה ישראל הרחוקה מיפו במהלך חצי שעה.

בבואנו שמה שמח לקראתנו פקיד נגיד בית הספר האדון הירש וילך עמנו בכל אשר הלכנו לראות את השדות ואת הכרמים, את בית הגת לדריכת ענבים, את המרתפים הגדולים ושאר המקומות הדרושים למטרת בית הספר ויעודו הנשגב, אשר למראה עינינו שמחנו שמחה בלי מצרים ואמרנו איש אל אחיו אשרי עין ראתה כל אלה.

בית הספר ״מקוה ישראל״ נוסד לפני עשרים שנה על ידי האדון הנעלה יצחק נעטר ז״ל, ובמותו (שנת תרמ״ג) נמנו עליו לפקיד האדון הירש, ומאז עד היום הוא עומד על משמרתו להגדיל ולהרחיב מיום ליום את חוג פעולתו להשכיל ולהטיב כיד החכמה והניסיון הטוב עליו. כיום נמצאים בבית הספר כשישים חניכים ביניהם רבים גם מארץ רוסיא, ויש מקום לעוד איזה תלמידים, אבל לא יותר מבני שלושה עשר או ארבעה עשר שנים.

<u>חלק י׳ – העלייה לירושלים:</u>

בנחלת מקווה ישראל התמהמהנו כשלוש שעות ונשב ללין הלילה ביפו, וביום המחרת בבוקר (ב׳ סיוון) התחלקה אגודתנו לשתי מחנות, אחת הלכה למושבה ״פתח תקווה״, ואנכי עם עוד איזה אנשים משיירתנו שמנו דרכנו ״ראשונה לציון״, ומשם לוואדי חנין (נחלת ראובן) ולעקרון אשר

התמהמהנו בכל אחת מהמושבות ההן רק כשעה וחצי, ונשוב ליפו בחצות הלילה, וביום למחרת (ג׳ סיוון) הלכנו כולנו ירושלימה ונבא שמה ביום ו׳ בבוקר (עש״ק במדבר).

בבית מלון העומד על הדרך רחוק מירושלים במהלך שעה, מצאנו שלושה צירים מכולל הוראדנא שיצאו לקראתנו בשם כל אנשי הכולל לברך את אנשינו לשלום. ואחרי שעמדנו לנוח שם מעט עשינו את דרכנו הלאה ובעוד זמן מצער עברנו על פני ההרים הגבוהים והרמים ונבא בשערי ירושלים עיר קדשנו.

נקל לך קורא נכבד את רגשת הלב והתפעלות הנפש של כל איש ישראל הנאמן לעמו ולארצו בדרוך כף רגלו בפעם הראשונה על אדמת העיר הקדושה הזאת אשר לשמה ולזכרה תאוות נפש כל העמים. בעיניים מלאות דמע ובלב מר קרע כל אחד מאיתנו את בגדיו, וכאבלים נדכים ושחוחים ירדנו מעל העגלות בעמדן לפני שער בית המלון לבוא בו ולקבל את המון הנאספים במספר רב מגדולי וחשובי עיר הקודש שבאו לקדם את פנינו בכבוד ולברך את בואנו לשלום.

לפנות ערב הלכנו לבקר את כותל המערבי שנשאר לנו לפלטה מבית קדשנו החרב והשומם יותר מאלף ושמונה מאות שנים ולהתפלל שם תפילת המנחה וקבלת שבת. למראה הכותל גבה הקומה והארוך הזה אשר הדרת הקדושה והשכינה חופפת על כל אבן ואבן מאבניו הגדולים (כשתי אמות אורך ורוחב כ״א ממנו) ימס כל לב ויהי למים, ועין כל איש ישראל יהיה למקור פלגי דמעה בראות כי במקום מקדש אלוהי ישראל ישלטו ידי זרים, ולהקרב לגשת יקראו אחריו מלא: גש הלאה! עד פה תבוא ולא תוסיף!

עד יום ג׳ בערב (ח׳ סיוון) התמהמהתי בחברת השיירא בירושלים, הלוך ומבקר בכל יום את המקומות הקדושים את בתי התפילות את בתי הצדקה והחסד הרבים שבעיר הקודש ומחוצה לה, את בתי הספר והמלאכה, את הרבנים והחכמים אשר להאשכנזים והספרדים העומדים על משמרת התורה והחכמה בארץ הצבי.

ביום ההוא דרש הגאון מהרש״מ נ״י בבית הכנסת אשר בחורבת ר׳ יהודה החסיד דרוש יקר ונעלה בשבח ישוב ארץ ישראל ומנחיצת השלום כלי מחזיק ברכה לישראל בין הכתות והמפלגות השונות שבעמנו, אשר כל אחד יוכל להתקיים רק ע״י רוח הסבלנות ואהבת אחים בני אל חי אחד ועם אחד מבלי שום לב לשינוי הדעות שבבני האדם. בית הכנסת היה מלא פה אל פה וכל הנאספים לא יכלו לגמור את ההלל על חכמת לב הרב וגאונו אשר הראה נפלאות בדרושו הנשגב, ויחליטו פה אחד בל להניח אותו לצאת את עיר הקודש עד כי ידרוש לפני העם עוד איזה פעמים ולהינות לאור תורתו גם בשאר בתי הכנסיות, ואנכי בהיותי נחפז בדרכי לבקר פעם שנית את המושבות לאחינו בארץ יהודה יצאתי ביום ההוא בערב מירושלים בחברת עוד איזה אנשים נכבדים חדשים מקרוב באו, ונבא ביום ד׳ בערב (ט׳ סיוון) ״ראשונה לציון״.

<u>חלק י״א – ראשון לציון:</u>

המושבה ראשון לציון רחוקה מיפו מהלך כשתי שעות (ממקווה ישראל כשעה וחצי), נוסדה בראשונה על ידי הרב לעוואנטין נ״י והנלווים אליו. כעת יעבדו במושבה הזאת עבודת שדה וכרם על שטח אדמה כשבעת אלפים דונם, כשלושים ושלוש משפחות מאחינו יוצאי רוסיא ומעט מהם מרומניא, מלבד שכירי יום הבאים מקרוב ומרחוק ומתרבים בכל יום בתקוותם לבא בחסדי

הבאראן אל המנוחה ואל הנחלה בארץ הצבי. בתי דירה ובנינים לבהמות וכו׳ לכל משפחה והם משכימים ומעריבים על עבודתם בנעריהם וזקניהם אחד מהם לא נעדר.

כן ישבו במושבה עוד כעשרים משפחות אשר אין כל קיבוץ נימוסי ודתי יכול להתקיים בלעדיהם והם מתפרנסים מעמל כפיהם ופרי תבונתם, כרופא, חובש פצעים, רוקח, מיילדת, מורים בבתי הספר שבמושבה, חנוָנים, אופים, בעלי מלאכות שונות, בעלי עגלות ההולכים ליפו ושבים מדי יום ביומו, מחזיק בית מלון וכל מאכל מלבד גננים ונושאי משרות בבית הפקודות (אדמיניסטראציאן) בהמושבה.

אנשי המושבה בתור אכרים (קולוניסטיס) מתחלקים (ברוב המושבות העומדות תחת מחסה הבאראן) לשלוש מחלקות, יש שבאו ראשונה לציון במעט מזעיר כסף והבאראן אשר אומד על נדיבות יקים תמך בידיהם בכל צרכי עבודה למזרע תבואה ונטיעת כרמים ובנה להם בתים ומספיק להם עד היום הזה כל אשר יחסר למחייתם ביד נדיבה, יש שבאו וקנו להם קרקעות ובנו להם בתים מכספם אך הם נזקקים בכל פעם לחסדי הבאראן בדבר תמיכה והלוואת כסף והבאראן מלווה להם כסף ותומך בידיהם למען יוכלו עמוד, ויש (והם המעטים) שאינם נזקקים כלל לחסדי הבאראן בדבר תמיכה והלוואת כסף, אך אין אחד שיוכל להתפאר ולהגיד כי חסדי הבאראן ומפעליו הטובים אליו כלל לא יגיעו כי בית הכנסת, בתי הספר, בית החולים, בתי הרוקח, בית המילדת וכו׳ פתוחים לרווחה לכל אנשי המושבה כקטן, כגדול, כעני וכעשיר.

בית הכנסת לתפילה הוא לפי שעה בבית הספר המכלכל שני חדרים לא מרווחים שכורים בעליית בית אחד מאנשי המושבה, אך בקרוב יגמר בניין בית גדול בנוי כמו רמים בתבנית בתי הכנסיות הגדולים שבאיירופא אשר בו יהיו מיוחדים חדרים רחבי ידיים לבית הספר ולבית דירה להשמש אשר כל צרכי הקהילה לעבודת האלוקים והדת נחתכים על פיו.

בהיותי בפעם הראשונה בראשון לציון היה ראשית דרכי לבקר את בית הספר העומד תחת השגחת ראש המורים הרב ליובמאן והוא עם משנהו הרב יודאלוויץ ושלישי להם השו״ב הרב זינגער ללמוד חומש עם פירושים, משניות ותלמוד, עושים את מלאכתם ברוב כישרון ודעת לשמחת האבות והצלחת הבנים באופן מרהיב עין כל רואה ומשמח לב כל דואג לחנוך הבנים במושבות. בחברת הנכבדים ברוידא ודודזאהן בחנתי את התלמידים, הבנים והבנות, בכל ענפי הלימודים ונקל לך קורא נכבד לשער את התפעלות הנפש החזקה שהתפעלה נפש כל אחד מאיתנו לראות נערות צעירות לימים בנות ארבע חמש עשרה שנה בקיאות בתנ״ך בעל פה, יודעות שפת קודשנו ודקדוקה על בוריה ומדברות וכותבות בה במהירות נפלאה ובלי כל שגיאה לחוקי הלשון; בראותנו את המחזה הקדוש הזה היינו כחולמים, ובחקרנו למצוא הסבה להצלחת התלמידים בבית הספר הנעלה הזה במידה שלא ראינו כמוה אף בבית אחת מבתי הספר למאות ולאלפים שבמרחבי ארצנו אמרנו אין זה כי אם חכמת לב המורים ואוָירא דארץ ישראל שמחכים עשה כל הנפלאות האלה.

מלבד בית הספר הזה יש שני לו ללימודי שפת ערבית וצרפתית, ומורה לתפור ולרקום. זמן הלימוד הוא בשעות קצובות ומתחלפות אלה נכנסים ואלה יוצאים בתי הספר פתוחים משעה השביעית בבוקר עד השעה הרביעית בצהריים אשר אז עליהם לצאת השדה והגן לקחת חלק בעבודה יחד עם אבותיהם.

האיכרים ואנשי העבודה יוצאים לעבודתם בשעה השישית בבוקר, אחר תפילת שחרית בציבור וארוחת הבוקר איש לפי ערכו, בשעה השתיים עשרה בצהריים ילכו לקול הפעמון ילכו לארוחת

הצהריים ולנוח מעט מעמלם עד השעה השנייה, ובשעה השישית בערב הם שבים ובאים לביתם איש איש כלי עבודתו על שכמו ופיו מלא שירה בשבח העבודה וקדושת הארץ.

איכרי המושבה רובם ככלם הם אנשים משכילים ונבונים ויש ביניהם גם אנשים מלומדים וספרותיים (ליטעראטען) שגמרו חק למודם בבית החכמה והמדע כה׳ מאיראוויטש, פאפירמייסטער, אמציסלאווסקי וכו׳, וגם בין הצעירים שכירי יום נמצאים בעלי תורה וחכמה בני עליה ואנשים של צורה, ומובן מאליו שאין לדרוש כי יהיו אנשים כאלה חיי איכרים הדיוטים לחסר נפשם מכל טובה ורק למלא את קיבתם כי ירעבו יהיה כל עמלם. ושבח אני בשביל זה את חפץ הבארון הנדיב להפוך את כל המושבות משדות תבואה לנטיעות כרמים ואת האיכרים לכורמים ויוגבים, כי מלבד שהאדמה ביהודה ובגליל טובה יותר לנטיעות העבודה בכרם ובגן קלה מאוד ותקווה טובה נשקפת לבעליה גם לאושר ולחיים טובים ומאושרים.

המושבה ראשון לציון כשמה כן היא הראשונה בזמן ובמעלה נגד שאר המושבות בארץ יהודה. במושבה הזאת בחר הבארון לנסות בה את ניסיונותיו הנשגבים העולים להון עצום אם טובה הארץ לגידול תולעת המשי, למטע כרמים ונטיעת גפנים ושאר כל עץ פרי, במיוחד לנסות אם יין ארץ ישראל יוכל להתחרות בשוק אייראפא עם יינות צרפת איטליא ושאר הארצות. ולשמחת לב כל חובב ציון מראה תוצאת ניסיונותיו הרבים לדעת כי עמלו והונו העתק אשר יפזר למטרה הזאת מאז עד היום הזה לא עלה בתהו, מה פחד ורחב לבבי לראות בכרמים גפנים פוריות מלאות ענבים פרי הלולים מרהיבי עין ומשמחי לב אשר בעוד מספר ימים לא כבירים תבאונה אשכולותיהן בגת וביקב אשר יקומו על בהמושבה לכל חקי מעשה היין בארצות הנאורות, ויין ארץ ישראל יעשה לו שם על פני חוץ לכבוד ולתפארת עמנו וארצנו הקדושה.

כשלושה ימים ישבתי בראשון ושמחתי מאוד לראות את אנשי המושבה כי חיים הם בשלום זה עם זה ומבקרים איש את רעהו בעתותי המנוחה להשתעשע יחד בספרות (ליטעראטור) ובשירי ציון על אדמת ישראל ביום א׳ בבוקר השכם (י״ג סיוון) עזבתי את ראשון וכעבור שעה וחצי באתי לוואד חנין מוסב שם ״נחלת ראובן״.

<u>חלק י״ב – וואדי חנין : נחלת ראובן נס ציונה :</u>

בוואדי חנין לא התמהמהתי הרבה, המושבה שם קטנה, אדמתה כאלף וחמש מאות דונם.

איכריה הם רק אחד עשר במספר, מהם בעלי אשה ובנים שבעה, והשאר צעירים שעוד לא הביאו את בני ביתם אליהם. את מספר בתיה נוכל למנות רק שנים, אחד אשר יגור בו העשיר שביניהם מייסד במושבה הרב ראובן לעהרער, ושני לו בעל מדורים מיוחדים תחת גג אחד בעד שאר האיכרים, מדור מיוחד לתפילה בציבור ולהכנסת אורחים.

בין אנשי המושבה הקטנה הזאתי הכרתי לדעת שנים צעירים את הרב אייזענבערג והרב הערמאן הראויים להזכיר את שמם לברכה ולתהילה, כי אנשי מופת המה ; באהבתם את עמם ואת ארצם הקדושה לא ייעפו ולא יגעו יומם ולילה להשתמש בכל מקרה הבא לפניהם להרחבת הישוב בכלל ולהקולוניזאציאן בפרט, בימים האחרונים נדבה רוחם ליסד קופה מנדבות יחידים להקים בירושלם בית מלון רחב ידיים למען הבאים ירושלימה מקרוב ומרחוק שלא יצטרכו להיפרד זה מזה ולבקש להם בתים ללין באשר מצאו והתאכסנו כאיש אחד חברים בבית מלון אשר בשכר מועט ובחדרים מרווחים נקיים וטהורים. חסרון בית מלון זה בירושלים נרגש מאוד בימים אלה

אשר רבו העולים ציונה, ביחוד על ימי החג אשר בם יעלה מספר עולי הרגל לכמה מאות (כה ירבו!) ובזמן שבני אמונות אחרות מוצאים בבואם ירושלימה בית מלון כללי פתוח לרווחה נכון לפניהם בשכר מצער מאוד ואשר יוצאים עוד לקראתם לקדם את פניהם בכבוד ולהביאם איש איש אל מקומו ואל מנוחתו יתעו היהודים בבואם אל עיר קדשם בראש כל חוצות איש וצרור חפציו על שכמו מבלי לדעת אנה לפנות ואיה מקום מנוחה והם נכשלים על הרוב בבתי מלון שאינם מהוגנים.

כן עומדים שני הצעירים האלה על המשמר בדבר קניית קרקעות בארץ ישראל שלא יפלו הבאים מחו״ל לקנות ברשת הרמאים ולהורות להם את הדרך להגיע למחוז חפצם, והכל בלי קבלת פרס רק למען אהבת עמם וארצם הקדושה. במעט הזמן שהתמהמהתי בוואדי חנין שבעה נפשי עונג רב לראות את אנשי המושבה חיים חיי מנוחה, חיים של שמחים בחלקם המעט אשר נפל להם לנחלה על אדמת ישראל, ברגש אהבת אחים ברכתים בשם ה׳ השוכן בציון ועשיתי את דרכי הלאה ובחצות היום באתי בשלום אל המושבה לחברת בני בילי״ו הנודעים לשם ״גדרתה״.

<u>חלק י״ג – גדרה:</u>

כל איש המתחקה לדעת את כל הנעשה להרחבת היישוב והקולוניזאציאן בארץ ישראל, בכלל כל קורא עברית יודע קורות החברה בילי״ו ואת כל המוצאות את הנשארים נאמנים בבריתה, הלוחמים מלחמת קיומם זה שמונה שנים ברוח גבורה נמרצה זאת לא ישליכו את דגלם מידיהם, אבל אין דומה שמיעה לראיה, כל איש אשר נשאו לבו לבקר את מושבות אחינו בארץ הקדושה ומבקש לראות עובדי אדמה מאחיו המתכונים לשם אהבת עמם וארצם בלבד לא ימצא בכל המושבות אשר יעבור בהנה במדה מרובה כאשר ימצא בגדרה. בחוץ לארץ מספרים נפלאות על האיכרים הראשונים כי סבלו צרות ותלאות רבות עני ומחסור ופגעים רבים עד שתקעו יתדם בארץ, ואת השם ״איכרי ארץ ישראל״ קנו להם במלחמת תנופה ובשום נפש בכף, הנה כל השמועות והסיפורים האלה אמת המה בלי שום הפרזה על המדה כלל, אבל רק על שלושת עשרה הצעירים היקרים מבני בילי״ו אשר בגדרה מכונים כל ספורי אמת אלה, ונקל איפא לך קורא נכבד להבין כי בבקרי את המושבה הזאת העומדת בנס ובהתבוננני אל חיי איכריה הצעירים אשר עשו להם שם בגבורי ישראל אל ארחם ורבעם, עבודתם בשדה וחייהם בבית אשר עני ומחסור מנת חלקם, והם – שותקים ומקבלים ייסוריהם באהבה נשבר לבי מאוד בקרבי, וכלימת עולם כסתני לראות כי בעת אשר שאר המושבות בנויות על תילן, והמושבה הזאת הקטנה אשר אחת היא לאמה חובבי ציון מושפלת מאוד, שטח אדמתה מעט מזעיר רק שלושה בתי אבן להם והשאר יושבים בבתי קרשים שהקימו בידיהם למעון להם, אין רפת בקר לכולם ובעיני ראיתי לדאבון ליבי בבית אחד האיכרים שמאפס אורווה לסוסים פינה מקום לסוסו חדר אחד מחדרי ביתו. הסירו דאגתכם מלבכם אחי!! אמצתי את לבם בתקווה – הנה אחינו חובבי ציון נתנו את ליבם לדאוג למענכם, ובאספה הראשונה לחברה הפלשתינית באדעסא החליטו כי ראשית מעשיה הוא לתת יד לעזרתכם בפעם אחת, להעמיד אתכם על בסיס נכון וקיים באופן שלא תצטרכו עוד לעזרת אחרים, אבל הגידו נא לי אחי את אשר עליהם לעשות לרווחתכם ולישועתכם, וסכום הכסף אשר בדיוק עליהם לפזר למענכם?

אין אנו חסרים מאומה כי אם קרקע ענו אותי כולם פה אחד – עוד כמאה דונאם אדמה לכל אחד מאיתנו ורפת בקר ובתי מעון לאלה מאתנו החסרים אותם, אם הדברים האלה ימלאו לנו, רב לנו

רב! אך אין לנו כל משפט כלל לדרוש מאת חובבי ציון למלא לנו את החיסרון הזה אשר אין לנו כל שטר חוב כנגדם על זה. אנחנו לא בני חלוקה הננו כי נבא בקולי קולות להשמיע קולנו ברמה הבו כסף ואם אין מתים אנחנו! אם תשכיל החברה חובבי ציון אל ענינו ומרודנו ותקם לעזר לנו באלה הדברים אשר לא נוכל להתקיים בלעדיהם טוב, וברכת אובדים כמנו על ראשם תחול, ואם לא, נשב בדד ונדום, עד טפת דמנו האחרונה נלחום בעד קיומנו בארץ אשר נושאים אנחנו את נפשנו עליה עד אשר נפול כלנו שדודים לרגלי המחסור הרובץ לרגלנו. מהרתי לתת להם את ידי לשלום ולהיפרד מהם בברכת הפרידה, כי נפעמתי מאוד מדברי אנשי הרוח האלה עד שבקשתי לבכות מהתרגשות הלב במידה מרובה מאוד. ויהי בדעתי ללכת הלאה ולבקר את המושבה קאסטינא הרחוקה מגדרה מהלך כשתי שעות, אך האנשים אשר הלכו עמי עצרוני מזה באמרם לי כי לא אמצא מכל הששים חניכים שבאו שמה להתרגל בעבודה ולעשות אותם איכרים כי אם שנים שלושה, וכל הבתים שנבנו שם פנויים באין יושב כי כולם הלכו להם איש אל אשר נשאו רוחו ללכת, בהיותם קטני אמונה ולא נפתה לכם להאמין בהשיחה הנאה המתהלכת בארץ כי להבאראנעסא בית יתומות בפריז אשר בו היא מגדלת ששים יתומות עבריות ובדעת הבאראן להתחתן איתה, כי תהיינה ששים יתומותיה להם לנשים ולנדוניא יתן להם אדמת קסטינא. שמעתי לדברי יועצי ושבתי בדרך שיצאתי ואבוא ביום ב׳ בבוקר (י״ד סיוון) ליפו.

<u>חלק י״ד – מזכרת בתיה (עקרון) ויפו</u>

ביפו מצאתי את הגאון מהרש״ם עם אחדים מבני השיירא נכונים ללכת ראשונה לציון ולשאר המושבות אשר באתי משם, כן מצאתי ביפו חדשים מקרוב באו להתאחד עמנו : את הגביר האדיר הרב זאקס מדינאבורג, הרב טעמקין מיעלאפטוועטגראד ואת ה׳ לעווין עפשטיין מוואַרשא אשר מסיבות לא תלויות בהם לא יכלו לצאת מאדעסא עמנו יחד באניה השניה.

אל המושבה עקרון לא מצאתי לנחוץ כי אלך שמה לבקרה פעם שנית, כי בפעם הראשונה להיותי שמה נתתי את לבי למצא חשבון מכל אשר בתוכה.

שבע עשרה משפחות ישבו בהמושבה הזאת, והם בנעריהם וזקניהם יצאו מדי יום ביומו אל השדה לעבוד עבודתם על שטח אדמה של 2700 דונם בעקרון, ובנחלת עננִיה הרחוקה מהם מהלך שעה אחת 1700 דונאם.

בתי דירה מרווחים ובנינים לבהמות וכל צרכי העבודה לכל משפחה. בעננִיה לא ישב מהם איש, יש שם בית אוסם לתבואה, אבל יחזיקו שם רק כלי מחרשה וכדומה, התבואה תובל משם לעקרון על הרוב, כי יתפשרו תמיד עם בעלי המעשר לסלק לו בכסף ולא בתבואה. לכל איכר גן ירק קטן לכל צרכו ובהם תעבודנה הנשים והבתולות, בשדה לא תקחנה חלק בעבודה.

המושבה עקרון היא אדמת זריעה, חטים שעורים דורא שומשום וכו׳.. כרמים מעט מזעיר, רק 10000 גפנים בערך, האדמה נחלקת לשבעה עשר חלקים וכל אחד עושה אשר בחלקו אשר נפל לו לנחלה, והם אינם עוד זקוקים לשום תמיכה והם שמחים בחלקם.

בית תפילה מפואר בעקרון לאנשים ונשים, רב לדון בענייני אסור והיתר וכו׳.. שו״ב ומלמד דרדקי. גם בית ספר של חמש מחלקות ללמוד תנ״ך תלמוד שפת עברית ודקדוקה, חשבון מחקרי ארץ ישראל וכו׳ אשר הרב חומה ומשנהו ה׳ גראזובסקי עושים את מלאכתם באמונה וברב כישרון להצלחת התלמידים והתלמידות.

עד יום ה׳ בבוקר (י״ז סיוון) חיכיתי על שייראַ יוצאת מיפו לזכרון יעקב, ובין כה וכה הלכתי לבקר ביפו את כל המקומות הראוי לשים אליהם לב. ביקרתי את בית אוסף דברים עתיקים אשר להבאראן פאן אוסטאנאוו, בבית אוסף הזה מצאתי שתי מצבות אבן שנמצאו בשנת תרמ״ב (1882) ביפו תחת ככר רוסיא ועליהן חרותים בכתב אשורית שמות הנפטרים על אחת חרות בזו הלשון: הדא קבורתא דיודן בריה דרבי טרפון בורבי נוח נפש זכרונו לברכה שלום. ועל השנייה היה כתוב: הקבר הזה של רבי יודה הכהן ברב נוח נפש שלום. מצבת אבן שלישית ראיתי שם ועליה חרות ״תחום גזר״, פשר דבר המצבות האלה אני מוסר בזה לחוקרי קדמוניות כי לי אין כל עסק בנסתרות כאלה.

כן בקרתי ביפו את בית הספר משלש מחלקות ללמוד תנ״ך משניות, דברי הימים לישראל, עברית, ערבית, צרפתית וכו׳ אשר לה׳ בעלקינד בחנתי שם את התלמידים בכל ענפי הלמודים ומצאתים זרע ברך ה׳, וראוי ונכון מאוד לחובבי ציון לתמוך את בית הספר הזה אשר ברכה בו למען יוכל עמוד, בבית הספר הזה תשמענה לקח בשעות מיוחדות כחמש עשרה נערות: עברית ערבית צרפתית תפירה ומלאכת יד. ביום ה׳ בבוקר יצאתי מיפו וכעבור שתי שעות הגעתי להמושבה ״פתח תקווה״.

<u>חלק ט״ו – פתח תקווה:</u>

כל הבא בהמושבה פתח תקווה ידמה כי באחת מערי ישראל שבליטא ופאלען בא. המושבה תראה לפניו כתבנית עיר נושבה ולה רחובות אשר בשמות נקראים, רחוב יפו, רחוב הבור, רחוב פינסקער, רחוב חובבי ציון. ובתוך המושבה גן שעשועים מכל עץ עושה פרי לטהר את האוויר ולשיח בו בעתות המנוחה.

המושבה פתח תקווה נוסדה בראשונה ע״י ה׳ גוטמאן, וכעת יעבדו בה עבודת שדה וכרם על שטח אדמה של 13,000 דונאם שלושים ושלוש משפחות אשר שמונה ועשרים מהם עומדים תחת מחסה הבאראן ומקבלים תמיכה עשרה פראנק לנפש והשאר אינם מקבלים תמיכה כלל. כן נמצא במושבה הזאת נחלת שדה וכרם על שטח האדמה של 500 דונאם שקנה האדון לאכמאן בבערלין והושיב בה לפקיד איש אחד והוא יושב בתוך המושבה בבית אשר בנה לו הרב לאכמאן אדון הנחלה.

מלבד משפחות האיכרים האמור למעלה ישבו במשפחה עוד כעשרים ושבע משפחות בעלי מלאכות ופרנסות שונות, חוץ גננים ונושאי משרות בבית הפקודות (אדמיניסטראציאן) המתפרנסים מעמל כפיהם ומפרי תבונתם.

בתי דירה ובנינים לבהמות וכל צרכי העבודה לכל משפחה, מהם אשר בנו להם מכספם, ומהם אשר תמכו בידיהם חברת חובבי ציון ע״י פקידה ה׳ פינס נ״י. בית תפילה כמו בשאר המושבות אין עוד בפתח תקווה, והם מתפללים בבתי יחידים.

שלושה בתי ספר בהמושבה. אחד לחומש רש״י וגמרא בהוצאת החברה הנכבדה דגל תורה בירושלים, ושנים לנערים לבד ונערות לבד ללמוד תנ״ך שפת עברית ודקדוקה שפת ערבית וכו׳ על חשבון הבאראן. בחנתי את התלמידים שם בכל פרטי הדקדוקים ומצאתי ברכה בהם. גם הרב היושב בהמושבה לדון ולהורות בדיני אסור ומותר וכו׳ מקבל שכרו מבית הפקודות על חשבון הנדיב.

רופא חולים אין בפתח תקווה, כי אם בית סמי רפואה (אפאטהעק) ועל הרופא ד״ר מזה היושב בראשון לציון לבוא לפתח תקווה בכל עת הדרשו.

אויר המושבה יוטב מעת לעת, על ידי עצי הקאליפטוס ושאר מיני הנטיעות המתרבים בה מיום ליום. מים לא יחסר בהמושבה. להבור שכרו מיסדי המושבה עשה בית הפקודות גלגל ומכונה למשוך ממנו מים לתוך המושבה. גם חברת חובבי ציון כרה בריכת מים על יד הבור.

<u>חלק ט״ז - יהוד:</u>

כמהלך שעה אחת מפתח תקווה מושבה קטנה בשם יהוד, שטח אדמתה קטנה רק מאה ושלושים דונאם לנטיעת כרמים, תשעה בתי חומה בה ושתים עשרה נפשות מאכרי פתח תקווה שבחרו להם מושבם ביהוד מפני אוירה הטוב. ביהוד הקים לו איש אחד בית חרושת מעשה האדרות שלובשים הערבים, בית אופה לאנשי המושבה, גם באר מים ומקוה לא יחסר ביהוד.

את המקום הזה בחר למושב לו הרב הגאון ר׳ מרדכי גימפל נ״י מראזינאי, ובבית מדרשו שמנה צעירים מירושלים יושבים ולומדים בהתמדה ומוצאים פרנסתם מקופת החברה דגל תורה בירושלים.

בצאתי את המושבה פתח תקווה פגשתי בדרכי עגלה מלאה לה עמיר הולכת אל אחת הגורנות, נער אחד קטן הולך ונוהג בסוס בעצם שנותיו יושב למעלה על העגלה להשגיח שלא יפול מאומה מעליה, בראותי את המחזה ברכתי ברכת שהחיינו לראות את אחי בני עמי מתחנכים מקטנותם בעבודת האדמה.

ביום ההוא בערב יצאתי מפתח תקווה וביום המחרת לפני הצהריים באתי לזכרון יעקב ואמצא שם אחרים מאנשי שיירתנו, את הגבירים ברוידא, קורלאנדסקי דודזאהן ולעווין עפשטיין שבאו גם הם לבקר את המושבה הזאת.

<u>חלק י״ז – זכרון יעקב:</u>

המושבה זכרון יעקב בנויה בנאוה, יתר שאת ויתר עז לה גם על ראשון לציון כן בשטח אדמתה העולה לעשרת אלפים דונם וכן במספר בתיה ואכריה ושאר הדברים הנכבדים אשר ישימיה עליון על כל שאר המושבות ביהודה ובגליל, מספר המשפחות הלוקחות בה חלק בעבודת שדה וכרם עולה לששים ושש, חמישים ושש מרומניה, אחת ספרדית ואחת אשכנזית מירושלים הרי ששים וחמש, ועוד משפחה אחת העומדות על נחלתה ורשות עצמה, תחת אשר הראשונות אשר הראשונות עומדות כולן תחת מחסה הבאראן ומקבלות תמיכה חדשית מבית הפקדות מלבד שלוש שהתפטרו מחצי תמיכה ואחת מהתמיכה כלה בשביל שהם עוסקים גם במאלכה ובמסחר ואינם נזקקים לעזרת אחרים כהראשונים.

ע״י המושבה זכרון יעקב כמהלך שעה אחת ממנה יסד לו הבאראן בשלושה מקומות עוד שלוש מושבות במסבי הכפרים מודזימאל שוועה, ונעזלא, במודזימאל כבר בנה שמונה בתים והושיב בם שמונה צעירים מאלה שכלה להם שלוש שנות עבודתם בחנוך העבודה בשדה ובכרם לעבוד שם עבודתם על שטח האדמה של שני אלפים דונם בערך הנמצא בנחלה ההיא, בשוועה ובנעלזא לא נמצא מאכרי ישראל כעת גם אחד, ולהרבות קולוניסתים בישראל מרבה בית הפקודות אשר בזכרון יעקב לקבל כל מוכשר לעבודה לעבוד לפי שעה בזכרון יעקב. שכר עבודתו יינתן לו מן ששה

עד שמונה פיאסטער ליום (עד שישים קא״פ בכסף רוסיא) ואם יעמוד שלוש שנים ויתרגל בעבודה יינתן לו נחלת שדה וכרם והיה לאיכר בישראל, וכבר נמצא בזכרון יעקב כעשרים ושבעה נערים צעירים מרוסיא ורומניה שכלה להם שלוש שנות עבודתם והם מקווים להתנחל בימים האלה בארץ. ועוד כששים צעירים וביניהם גם ספרדים העובדים בתור שכירי יום ברצונם ללכת בדרך הראשונים.

דבר גדול ונכבד עשה הבאראן בזכרון יעקב כי הקים במושבה הזאת למען הצעירים האלה בית גדול רחב ידיים (ובו מיטות מיצעות לחמישה ועשרים נערים) להיות להם מקום ללון וגם מבשלים למענם שם בתמחוי כללית שיעלה להם צורך מאכלם ומשתיהם בזול, בקרנו את הצעירים בבית ההוא ושמחנו למצוא ביניהם רבים הקובעים להם עתים לתורה ולהשכלה בשעות הפנויות מעבודה.

בית תפילה מפואר בנוי לתלפיות בהמושבה, והוא מתנהג במשטר וסדר ככל בתי הכנסיות הגדולים שבאיירופא, מדי שבת בשבתו יתפלל בו אחד האכרים עם מקהלות משוררים (קאהר) על פי חקי השיר, ושמש קבוע עומד על משמרתו לפקח על כל צרכי בית התפילה ומחסוריו. בתי ספר לנערים ונערות בהמושבה ללמוד תנ״ך, עברית, ערבית, צרפתית וכו׳ הנערות לומדות גם מלאכת התפירה והרקמה, בית הספר לנערים עומד תחת השגחת הרב ה׳ יעבץ והוא קובע עמהם ישיבה גם בתלמוד.

כבכל עיר נושבה לא יחסר גם בה חנָונים ובעלי מלאכות שונות, גם רופא, בית סמי רפואה (אפטעהק) בית לחולים, בית מרחץ וכו׳, בקרוב יגמור בנין בית גדול ומפואר לחולים ולבית הסמים אשר לפי שעה הם בבית פרטי, גם חברה למעשה הצדקה לא תחסר בזכרון יעקב לתמוך ביד אורחים עניים העוברים דרך המושבה, מספר הבתים בזכרון יעקב עולה לשמונים ושש, והם בנויים במשטר וסדר לשמחת לב כל איש הבא מחוץ לארץ ורואה בישובה של ארץ ישראל בתמונה נהדרה מאוד.

מזכרון יעקב נכספתי ללכת הלאה לבקר את המושבות ראש פינה ויסוד המעלה, אך רבים ממכירי עצרוני מזה באומרם כי הדרך שמה רחוקה וקשה מאוד ובלי שייראַ אין יכולת כלל ללכת בדרך ההיא. ובראותי כי הגבירים מבני שיירתנו הנזכרים שבים גם הם בדרך שבאו יצאתי גם אני ביום א׳ לפני אור הבוקר (כ׳ סיוון) מזכרון יעקב ואבאֹ ביום ההוא בלילה דרך פתח תקווה חזרה ליפו.

בבואי ליפו שמחתי מאוד להתבשר כי אדמת דוראן הידועה בשמה החדש ״רחובות״ קמה לנחלה לחברת מתנדבים מארצנו להתאחז בארצנו הקדושה לעבוד עבודת שדה וכרם על הרי ישראל, ובדעתי חשבתי ללכת שנית ירושלימה. אך ענייניים שונים היו במונעי חפצי זה, ואצא לשוב לביתי ביום ג׳ (כ״ב סיוון) באניה הרוסית (ראסטיא) אשר ירדו בה לשוב לביתם גם הגבירים הנכבדים ה׳ זוסמאן קורלאנדסקי דודזאהן. ובאניה השנייה (ער״ח תמוז) יצאו שאר אנשי השיירה ובראשם הגאון מהרש״ם נ״י.

<u>חלק י״ח - סיכום</u>

הנה כליתי קורא נכבד את מלאכת מלאכתי החשבון מכל המושבות שעברתי עליהן, ונפשך כעת בשאלתך לשמוע מפי משפט חרוץ אם יש אחרית ותקווה לאלה היושבים על אדמתם תחת מחסה הבאראן ונזונים מהתמיכה החדשית שהם מקבלים מאת הנדיב ביד פקידיו, כי יבאו לאחר איזה

זמן אל המנוחה והנחלה לעמוד ברשות עצמם לאכול מפרי אדמתם ועמל כפיהם מבלי להיות תלויים בדעת אחרים ואם יתנדב הבאראן או יקום איש אוצרות אחר כמהו לקנות עוד קרקעות בארץ ישראל ולכונן מושבות חדשות למען אחינו עפ״י התנאים שנתחדשו במשך הזמן בבתי הפקודות בשם הבאראן היש לנו להשתמש באמצעים כאלו להרחבת הישוב ותחית עמנו? ומשפט הארץ בכלל מה הוא? אם ככחה אז כחה עתה להשביע לחם לעובדים אדמתה ואם יש בה גם מקום, גם למסחור לאלה מאחינו אשר רק אל המסחר עיניהם נשואות.

כי טובה הארץ במאוד מאוד ויש בכחה להחיות עם רב מאחינו אם יבאו להתאחז בארץ אבותם לעבוד אדמתה כבר נוכחו בני עמנו לדעת את הדבר הזה לאשורו מפי תרים רבים שקדמוני אשר תהילת הארץ מלא פיהם וקולם ברמה נשמע כי כל איש הרוצה לחיות חיי מנוחה שאננה, שקט ושאנן מפחד אויב ומתנקם, וחרפת מנאץ כבוד עמו ודתו לא תשמענה אוזניו, אין לו מקום אחר למצוא בו מנוחה לכף רגלו כי אם בארץ ישראל היושבת זה אלפיים שנה שוממה גלמודה ומצפה דרך כי ישובו בנים לגבולם לפתח ולשדד אדמתה ואכלו לחמם לשבעה ויין ענבים ישתו לרוויה. כי ארץ לחם וכרמים היא, אין אמה אחת בארץ ישראל אשר לא תתן פרי תבואה, ואין עץ אשר לא יעשה פרי הלולים, ואם אך ישכיל העובד לדעת איזה חלקה טובה לזרוע תבואה איזה למטע גפנים אז יאושר חלקו בארץ, גם לא על עבודה בשדה ובכרם לבדה יכול בני עמנו לכונן מושבו בארץ הצבי. בתי העבודה וחרושת אין כמעט בארץ ישראל, המסחר רובו ביד תושבי הארץ ויש איפה מקום גדול ורחב ידיים לאחינו להקים שם בתי עבודה וחרושת המעשה ולשלוח ידיהם במסחר ובמלאכה, וימצאו את היתֿ ידם בכבוד גם העניים והאביונים שבעם.

אפס לא בנדבות בארנים תִוָּשע יהודה ולא מתמיכות חדשיות ישכון ישראל לבטח על אדמתו בארצו.

הבאראן ראטהשילד כשהוא לעצמו רבות פעל ועשה להתפתחות הקולוניזאציאן בארץ הקדושה. ברוחו הכביר וכפזרונו הגדול העולה על כמה מיללִיאן פראנק הפך אדמת חול לגני עדנים ומקומות ציה ושממה לשדות תבואה ולכרמי חמד, ויבן בהם ערי מושב לכמה מאות משפחות מאחינו המצטיינים מאוד בעבודתם וקונים להם את השם איכרים במלוא מובן המילה. אבל כל המתבונן במצחות האנשים האלה לקרוא את הרשום עליהם, יראה עד מהרה אותות דאגה מסתרת על פניהם, למי הם עמלים ולמי תוחלתם מעבודתם אשר הם עובדים מן הבוקר עד הערב בנעריהם ובזקניהם. הן כל אשר בשדה ובכרם וכל אשר אתם בבית קנין כספו הוא של הבאראן, ואם שבעים הם לחם וצורך מחייתם יינתן למו מדי חדש בחדשו לאיש ואיש לפי מכסת אנשי ביתו, אבל מי יודע מה יולד יום. כפי הנודע לרבים מסר הבאראן את כל דבר הישוב ביד פקידי וכאשר יגזרו אומר כן יקום. והם בשמרם את המשטר והסדר – לפי דבריהם – הם מתהלכים עם האכרים כאדנים קשים ומדקדקים עמהם כחוט השערה, וכבר קרה כי גורשו איכרים ממקומם מבלי תת אותם לשוב עוד, ואיך איפו יוכלו לשקוט במכונם ולהינות מחירות הארץ שחסר להם במקום שבאו משם בעת שחייהם תלויים להם מנגד וקול עלה נדף יחרידם מרבצם פן כמקרה האנשים המגורשים יקרה גם אותם? אמנם יודעים כל האיכרים העומדים תחת מחסה הבאראן את חובתם כי עליהם לשמור בכל שמירה מועילה את עמדתם בארץ ולהקריב גם את חירותם על מזבח קיומם, ככל איש שנטל עליו גורלו להיות עומד ברשות אחרים, ועיני ראו ולא זר כי הם נזהרים מאוד בכל דרכיהם ומעשיהם מבלי עשות קטנה או גדולה אשר יוכלו הפקידים להתרעם עליהם, אבל קשה מאוד להאמין כי ימצא ביניהם אף אחד שישמח בחלקו ולא יהיה לו במה להתאונן על

גורלו, כי הידיעה הפנימית האחת כי גם מאה שנים יעברו והמיליאנים הרבים שהניח הבאראן בהמושבות לא יעצרו לו כוח לסלק אף את הרבית מהם ותמיד ישארו הם ובניהם אחריהם עובדים נאמנים לפקידים קפדנים כה׳ בלאך וחבריו, הידיעה הזאת האחת דיה לגזול מהם מנוחת נפשם ולמרר את רוחם במאוד מאוד היש לנו איפו חשבון להרחבת הישוב ותחית העם בדרך זר ומוזר כזה.

<u>חלק י״ט – המשך הסיכום</u>

חלילה לנו לבוא בטרוניא עם הבאראן אשר לא קם נדיב כמוהו בישראל ולהרהר אחר מעשיו אשר בלי ספק יש לו בהם כונה רצויה לטובת עמו וארצו אשר אהב סלה, מטרת חפצנו בזה הוא רק להעיר את רוח בני עמנו אשר רעיון היישוב פילס לו נתיב אל כל פינות העם ותנועת היציאה להתיישב ולהתאחז בארצנו הקדושה התגברה מאוד בקרבו בכל עזם עוזה, כי חלילה וחלילה לנו לצאת בידיים ריקנות ולהשלות את נפשנו בשקר כי יתנו לנו שם נחלת שדה וכרם וכל צרכי חיינו במשך הזמן בטרם תתן האדמה את יבולה יספיקו לנו פקידי המושבות על חשבון הבאראן ביד נדיבה, השמועה הזאת שנפוצה בעם על משאות שוא ומדוחים שמועת שקר היא ומצווה גדולה על כל נשיא ובעל בעמיו להוציא מלבם של כל אלה שנפתו להאמין בשמועות כאלה שאין להן שחר, ואם בית הפקודות בזכרון יעקב מקבל כל הבא לעבודה והיה כאחד האיכרים במושבות הבאראן הוא מקבל רק אנשים צעירים פנויים מאישה ובמשך כל שלושת השנים אסור להם לקחת למו נשים באיזה אופן שיהיה וגם אז כאשר יבאו על נחלתם וגם יישאו למו נשים ויולידו בנים ובנות יתיחשו תמיד אל אדמתם רק בתור שכירי יום ולעולם יהיו תלויים ועומדים ברשות אחרים.

אולם האיש אשר צרור כספו בידו למצער שלושה אנשים רו״כ איש כזה יכול להתנחל ולהתאחז בארץ קודשנו, כי בהשתדלות ועד הפועל הנוסד בימים האלה ביפו ימצא לו על נקלה בכסף הזה די אדמה ועוד וכל הדברים הדרושים לנחלת שדה וכרם, ואחר מספר שנים למטע כרמים ושנה אחת לזרע תבואה ימצא את לחמו בכבוד וברוח וישב בחוג משפחתו על המנוחה והנחלה בארץ המבורכת. אך אל נא יחפז ללכת ואל ימהר לעזוב מקומו ומקור לקיומו בארצו בטרם יתקע יתדו בארץ במקום נאמן כי אם ישלח שמה אחד מאנשי ביתו לשבת שם לבדו ולפקח על צרכי העבודה עד כי תתן אדמתו את יבולה ועצי כרמו בכרו את פרים. ובדרך הזה לא יצטרך להוציא את הסכך הנזכר בפעם אחת כי אם על יד על יד ובשעורים קטנים, אשר באופן כזה יכול ללכת בנקל להגיע למטרתו גם איש שלא חלק לו ה׳ בהון ואושר.

בתנאים ואופנים כאלה קנתה חברת ״חובבי ציון״ את אדמת דוראן (רחובות) הידועה. ובמקומות רבים רבה התנועה ליסד עוד חברות כמוה להתנחל ולהתאחז בארץ אבותינו על פי הדרך שהתותה לה היא במועצות ודעת, מי יתן ותצמצם התנועה רק בין בעלי הכסף שבקרבנו ושיתרבה הישוב אז רוח והצלה יעמוד גם להבינונים והעניים שבעמנו המקבלים תמיד את השפעתם מהעשירים ובאורם נראה להם אור.

אכן יש דרך סלולה גם לעניים כי יוכלו למצוא את חית ידם מעבודת האדמה בארץ הצבי. והוא, כי יתנדבו איזה עשירים מבני עמנו אשר ליבם לציון לקנות קרקעות ולכונן מושבות בארץ ישראל לא על מנת לתת אותם במתנה לעניים כי אם יושיבו בהם מספר בחורים פנויים מאישה צעירים מוכשרים ופקיד ממונה עליהם להשגיח על עבודתם בשדה ובכרם ולנהל אותם בלחם ולהספיק להם את מחסורם במשך כל שנות העבודה כי עוד תוציא הארץ את צמחיה והגפנים יתנו את

אשכולותיהם ענבים ואח״כ יתנו לכל אחד שיעור קרקע וכרם שיוכל להתפרנס מהם עם אישה וילדים ולסלק על יד על יד ובשיעורים את הקרן עם איזה רבית עפ״י חשבון הפקיד הנאמן אשר ימנו להמוציא והמביא במושבות ומה טוב כי יבחרו להם למושבות את האדמה השמנה והפוריה אשר מעבר לירדן, שם מחיר הקרקעות עודנה בזול מאוד, ובעבור שהאדמה שם היא רק לזרע תבואה לא יארכו ימי התיסדות המושבות ובעבור שנה אחת ימצא כל אחד את לחמו נכון לפניו.

רבים ישאלו מדוע לא תעשה את הדבר הנשגב הזה החברה הפלשתינית באדעססא? אבל שאלה היא שלא מדעת את הסכומים הגדולים אשר עליה לפזר על המושבה גדרה, וכעת נוספה עליה גם המושבה פתח תקווה שהוציאה הבאראן מתחת רשותו, ועל החברה להעמיד אותם על בסיס נכון וקיים בפעם אחת שלא יצטרכו עוד לעזרת אחרים ורק מעמלם ופרי אדמתם יאכלו את לחמם, ושנית הכל יודעים כי אין בחוקי החברה כלל לכונן מושבות חדשות כי אם לתמוך ביד הקולוניסטים ובעלי המלאכות אשר יושבים בארץ הקדושה מכבר ולהתערב בדבר היציאה נאסרה להם מטעם הרשות באיסור מפורש, נשארה הצעתינו הנכונה להקבל רק מאנשים פרטים מעשירי עמנו שיעשו זאת לשם עסק, ושמם ישאר לברכה לדור דורים כי גאולה נתנו לעמם ולארצם הקדושה.

<u>חלק כ׳ – ההפלגה חזרה לאודיסה – דרך ביירות, טריפולי ועוד</u>

במחשבות כאלה לענות את אחי בני עמי מבלי הסתר דבר על המון השאלות אשר יקיפוני בהן בשובי למקומי ולארצי למצב הארץ בכלל ולשלום אחינו העובדים על הרי ישראל בפרט עליתי על האונייה ביום ג׳ (כ״ב סיוון) לשוב לביתי. בשעה הרביעית בצהריים נעתקה האנייה מעל חוף יפו, ואנחנו עמדנו עצבי רוח מאוד על הסיפון ורואים בעיניים מלאות דמע את הכוכב המאיר ההולך הלוך ומתרחק מאתנו מבלי לדעת מתי נזכה לראותו שוב ולהתענג מאורו. ביום המחרת בבוקר באה אנייתנו לחוף ביירוט [=ביירות] ונמהר לבוא לעיר הגדולה הזאת אשר לא עברנו עליה בלכתנו לארץ ישראל.

בבואנו העירה סרנו לאחד מבתי מכרינו הרב מענדלזאהן אשר שמח מאוד לקראתנו בביתו התפללנו ואכלנו את ארוחת הבוקר ונמהר לקחת לנו מרכבות וסוסים עם מתורגמן ומורה דרך (יהודי ספרדי) ונסע לראות את הרי הלבנון הגבוהים אשר שלג עולמים על ראשו. במעלה ההרים מסביב ראינו כרמי חמד וגני עדנים הנטועים ביד היונים הרבים אשר התיישבו והתאחזו שם במספר רב ויבנו להם ערים וכפרים כמו רמים וחיים שם חיי עושר ומנוחה. בראותנו את המחזה הזה עלו על לבנו דברי רבי עקיבא הידועים (מכות כ״ד) ואמרנו מי יתן ונראה במצבם הטוב את אחינו בני עמנו לשבת כמהם איש איש על אחוזתו על המנוחה והנחלה בארץ הצבי.

העיר ביירוט היא עיר גדולה רבתי במחסר ובחרושת המעשה, מאחינו ישבו בה כשש מאות משפחות ספרדים, מאחינו האשכנזים נמצא בה רק איזה משפחות. וכולם מוצאים את מחייתם בכבוד ולא ידעו חסר בעיר הזאת כמו בכל הערים מערי תוגרמא אשר לחוף הים תשכונה מצאנו מקום גדול ורחב ידיים למען רבים מאחינו להתיישב שמה ולשלוח במסחר ובחרושת המעשה שם את ידיהם אם אך יקנו להם את הלשונות המתהלכות במקומות ההם.

כל היום ההוא הלכנו בעיר ולא שבעה עינינו מראות את רוח המסחר השורר בה בעצם עוזו, לעת ערב שבנו אל האנייה לנסוע הלאה וביום ה׳ בבוקר (כ״ד סיוון) באנו לחוף טריפאלי, אך לא ירדנו

כי האנייה לקחה עמדתה רחוק מהחוף ורוח הסערה ההיה על הים נתן מורך בליבנו לעבור בסירות הדוגה הקטנות מהאנייה ולשוב אחר כן אל האנייה.

בטריפאלי נלווה אלינו נוסע נכבד רב ספרדי ממדינת אורפא היא אור כשדים העומדת תחת ממשלת תוגרמא שנסע בחברתנו עד סמירנא ומשם פניו היו מועדות לוויען להדפיס את ספרו בית אהרון דרושים על התורה, שמו רבי אהרון דין, והוא חכם באשי בעיר הבירה אורפא וגם קונסול לממשלת פרס. שמחתי מאוד להשתעשע עמו בדברי התורה ולשמוע מפיו בשורות טובות ממצב אחינו שם כי טוב הוא ב״ה. מאה וחמישים משפחות ספרדים שם באורפא, להם בית הכנסת, בית תלמוד תורה, בית המדרש וכולם מתפרנסים בכבוד ממסחרים שונים במיוחד ממסחר בצמר רחלים היוצא משם עשרת אלפים באלל לשנה.

עוד ביום ההוא עזבנו את טריפאלי, ביום השבת לעת ערב עברנו על פני חוף חיאם, ביום א׳ בבוקר (כ״ז סיוון) באנו לחוף סמירנא, ונשאר בעיר עד יום המחרת בצהריים. בשעה הרביעית עזבנו את סמירנא והלכנו הלאה, ביום ג׳ (ער״ח תמוז) עברנו על פני הדארדאנעללען וביום ד׳ בבוקר באנו לחוף קאנסטאנטינאפל, על החוף מצאנו את בעל בית המלון ״סאלוניק״ אשר הכרנו אותו עד מהרה ונסור לביתו ללון הלילה.

בלוית מורה דרך ומתורגמן הלכנו שנית לבקר בכל חלקי העיר הגדולה הזאת וגם נסענו במסילת הברזל לבקר את הכפר סאן סטעפאנא הנודע ממלחמת רוסיא ותוגרמא בשנת 1877 והוא כפר בתבנית עיר קטנה רחוק מקאנסטאנטינאפל מהלך שעה במסילת הברזל.

ביום ה׳ (ר״ח תמוז) בשעה השלישית בצהריים שבנו אל האנייה לעשות דרכנו הלאה בעוברנו על פני הבאספורוס והתכסו השמיים בעבים ומלחי האנייה נבאו לנו כי רוח סערה מתעתד לבוא על הים, אך נבואתם הייתה נבואת שווא. אחר מטר עז שירד כשעה וחצי הטהרו פני השמיים, והאניה הלכה במנוחה שאננה עד בואנו שלום לחוף אדעסא ביום השבת לפני עלות השחר (ג׳ תמוז).

בבואנו לאדעסא הוגד לנו כי באה תלגרמה מאת הגאון מהרש״ם נ״י כי יצא גם הוא (בהאנייה השנייה ביום ג׳ ער״ח תמוז) בלוית הד״ר חזנאוויטש, והגביר החכם המהולל ה׳ מיידאנסקי לשוב לביתם, ובפגוש אותי אחד מחברי הועד להחברה הפלשתינית החכם הנכבד ה׳ אייזענשטארט שמח מאוד לקראתי, וימשוך אותי אחריו לביתו לספר לו מכל אשר ראו עיני בארץ ישראל בכלל, ואת אשר פעלה ועשתה השיירא הנכבדה למטרת דרכה בפרט, ובהעבירי לפניו את תוכן דברי הפרקים י״ח י״ט מספר מסעי זה, מצא את כל השקפותיי נכחות ונאמנות מאוד, והן מתאימות עם השקפת הועד על פי המכתבים שקבל בימים האחרונים מנוסעים זולתי, ויבטיחני כי הועד יחגור בעוז מותניו לשים את כל המעקשים למישור ולפעול ולעשות לתחיית העם והארץ בכל אשר יהי לאל ידו.

האדון הנזכר ועוד רבים זולתו בקשו ממני להישאר עוד באדעסא כיום או יומיים עד שיתאספו אנשי הועד לאסיפה, אך בהיותי נחפז לדרכי השארתי את הדבר הזה לגדולים וטובים ממני מאנשי שיירתנו ובאותו היום במוצאי שבת יצאתי מאדעסא, וביום ב׳ בבוקר (ה׳ תמוז) באתי בשלום לביתי לשמחת לב כל אנשי עירי כי אהיה להם מקור נפתח לחדשות ונצורות מארץ ישראל.

אחר עבור שבוע ימים כבר שבו אנשי שיירתנו איש איש אל מקומו מלבד הרב הגביר הנכבד ר׳ יעקב ברוידא בלווית הרב לעוון עפשטיין שנשארו בארץ הקודש בדבר נחלת דוראן. ומה שפעלה

ועשתה השיירא הנכבדה למען עמנו וארצנו הקדושה ואת הנדבות הגדולות שנדב כל אחד למעשה הצדקה והחסד בארץ ישראל הלא הם כתובים בספרי דברי הימים לאחינו בני ישראל, ומי ייתן ויתעוררו גם שאר גבירינו לארח לשיירות ולעלות בכל פעם לארץ הקודש וראו בעיניהם את הטוב הצפון בה גם למסחר וחרושת המעשה, ונהרו אליה גם אילי הכסף ובעלי ההון שבקרבנו אשר רק מהם יתד רק מהם פנה לגאולת הארץ.

תם

נספח מס׳ 27: פרוטוקול האסיפה בוועד הכללי בירושלים

בתוך: חיים מיכל מיכלין, **בראי הדורות**, תל אביב תש״י, עמ׳ 56–62

ירושלים ח׳ סיון. – האורחה הכבודה מרוסיה, אשר מלאכות קודש עליה תשא, באה ירושלימה ביום ו׳ העבר, בראשה הה״ג המפורסם מוה״ר שמואל מוהליבר נ״י, רב בעי״ת ביאליסטוק, ועמו הרבנים הגבירים הנכבדים ה׳ יעקב ברוידא מוורשא, ד״ר יוסף חזנוביץ מביאליסטוק, ה׳ אייזיק, בן טובים, ה׳ ראובן שאדסקי, וה׳ פייבל יעקבזון ממוסקבא, וה׳ יחיאל מיכל מאדיאנסקי, מיקטריניסלאב, הרס״א זוסמאן מאוסטרא בווהלין, הר״צ קורליאנדסקי מגראדנא ועוד. ואתם עלה גם הרב הגאון המפורסם מוהר״מ גימפל יפה נ״י, אשר מושבו ביהודה, לחוג את חג השבועות בירושלים. האורחה מתארחת במלון המפואר ״ירושלים׳, אשר לה׳ אליעזר-ליפא קמיניץ. וכבר שטו בחוצות ירושלים ולקטו ידיעות שונות על אודות הליכותיה ומצבה וישימו עין בוחנת על הרבה ממפעליה הטובים והנכבדים, ואף גם לא קפצו ידיהם מהרים תרומתם ונדבותיהם למטרות שונות. ובכלל עשתה השיירא הכבודה הזאת רושם גדול על ירושלים, שמם נישא על שפתי כל יושביה, ובכל מקום מוקטר ומוגש תהילה וכבוד לכבודם ולכבוד שליחותם ומשרתם.

ביום השבת העבר התפללו רוב בני האורחה בבית תפילת ׳מזכרת משה׳ ושם אתם הגרש״מ נ״י. ויהי אחרי כלות המפטיר לקרוא דברי החוזה (הושע ב׳) עלה הרה״ח ר״י ריבלין נ״י סופר ומזכיר לבית הועד הכללי, הבמתה ויטף דברים אחדים לכבוד האורחים הנעלים.

*

ביום הרביעי לשבוע החולף (ט׳ בסיון) נסעו רבים מן האורחה הכבודה, אשר עלו ירושלימה, חברונה.

ביום החמישי בערב שבו הנוסעים ירושלימה.

ביום הששי נכנסו כל האורחים לאסיפה בבית הוועד הכללי יחד את רוב ממוני הכללות, לטכס עצה ע״ד עניני העיר, ושם אתם הרב הגאון מוהר״ש סלאנט, נ״י, והרב הגב׳ מוהר״מ גימפל יפה נ״י והרב החכם מוהרו״מ פינס נ״י.

*

הרב ה״ח יוסף ריבלין, מזכיר בית הועד וסוכנו, פתח האסיפה בדברים האלה:

״לשמחתנו אין קץ לראות אורחים כבודים ומאד נעלים כאלה בצל קורתנו. עתה עיניכם תחזינה מישרים את ירושלים בבנינה, עפעפיכם תבחינינה כל משטריה וסדריה, עתה תראו ותשפטו! ואנחנו מקווים, כי על ידכם ימירו גם כל אחינו ברוסיה את הלך נפשם על אודות ציון ובניה״.

האדון מאיידאנסקי בשם כל האורחים:

״מה נאמר ומה נדבר, לא פיללנו ולא דמינו למצוא את ירושלים במצבה הנוכחי, המלא תורה ואהבת הצדק, חיבה נאמנה לכל רעיון מועיל ונטיה עצומה לתנועת ישוב ארצנו. לא עלה על לבנו מעולם לראות מפעלים נעלים ונכבדים בארץ הזאת, אשר שמה ושיאה יוכת שעריה - לפי דעתנו מאז. אמרנו בלבנו בעת שָׂחרו אותנו לבקר את הבקור חולים כי בתוך אהלים רעועים, גדרות דחויות, מעונות צרים ואפלים, ורצפה לחה ונגאלה עוד מעט נכניס את ראשנו, ומה נשתוממנו

לראות, כי שגינו, כי בתוך בתים גדולים ויפים, בנויים כנוה, תצעדנה רגלנו, את אפנו לא נאטום, כי האוויר צח ונקי והנקיות בכל שולטת. כדברים האלה אמרנו גם בלכתנו בדרך לשחר את בית התלמוד תורה וישיבת עץ-חיים, כי אל ת״ת ממין הידוע בערים הקטנות, הננו הולכים, ומה אורו עינינו לראות מפעל בהדרו ובתי חסד ביפְיָם, התורה משתעשעת בחן ונועם, והנערים שוקדים על לימודם, וכן גם אל כל מפעל ובית-חסד, על כל פסיעה ופסיעה ברכנו שם ה׳, האומר לירושלים תושב וערי יהודה תבנינה. אמנם לא האמננו למשמע אוזנינו, וגם למראה עינינו לא נאמין: הזאת היא ירושלים החרבה והנשמה? הזאת היא ציון בחורבנה? האלה הם האנשים, אשר שמם מנואץ כל היום? האלה הם אוכלי החלוקה, האומרים עליה כי מושחתת היא כל מידה טובה ונכונה וכל אוכליה יאשמו? מה נוראים מעשיך ה׳!״

ה׳ קורליאנדנסקי: ״אמנם כנים דברי האדון, כי אך לחבר צוענים נחשבו בני ירושלים בעיני בני רוסיה, וכה שגינו עד אשר פני חָרו תמיד, מדי הוכרחתי להרים נדבה לשם ירושלים, בושתי וגם נכלמתי להעלות זכרה על לבבי, ומה זאת עיני תחזינה הפעם? ירושלים ביפיה ובניה עמלים לתורה ולמלאכה.״

ה׳ דודזון: ״אמנם כן, כה שגינו כולנו בהחלטתנו עד אשר לולא חג השבועות הופיע בימים האלה כי עתה לא עלה על לבנו לסור גם אל ירושלים, כי אמרנו: מה נחזה בשלומית, אם לא דברים אשר יהיו למחלת לבנו ולרקב בעצמותינו, גולמים מתים בלי כל תנועה, בטלנים במלוא המובן. מברכים אנו שם ה׳ כי נתן בלבנו לסור גם לחונן עפר ציון, כי בה נוכחנו לדעת כי תעינו, היינו בשוא בשוא נתעים, תעינו תעתענו״.

הר״י ריבלין: ״בשם כל בני ירושלים הנני נותן תודה וברכה לכל המסובים כאן על הדברים הטובים, דברים נחומים אשר הרעפתם כטל. נחמתונו, אחים יקרים! בעת כזאת אשר מבית ומחוץ הננו למטרה לחצי הפורעים פיהם לשפוך עלינו קיתון של חרפות וגדופים, מכל עבר ופינה הננו שומעים אך לעג ושחוק אכזרי מפיות אחינו שונאינו ומנדינו, בעת כזאת מה נעימים לנו דברי נחמה ודברים טובים מפיות אנשים נעלים כמוכם, הנשלחים מטעם חברה נכבדה, ומטרה קדושה בעינינו כמו בעיניכם, הלא תראו ותָנָוחו מה מסוכן הוא הארס אשר הזילו אותם המכה״ע אשר ילעגו למסת נקיים, וביושבי ירושלים ישומו תהילה אשר יבטלו אותה כעפרא דארעא וישללו מהם צורתם האנושית ויתנו למו תחתיה צלם דמות חיה טורפת, חיה בעלת פה פעור, אך לאכול חלוקה ותמיכה, הצועקת בקול גדול ולא יסף: הב, הב! -אנא אחים יקרים מלאו פי אלה חצץ, הקהו נא שניהם לבל יוסיפו לדכא בקסתם עינוי ארץ, לבל יוסיפו עוד לערוץ את בני ציון אשר שמו נפשם בכפם לסול מסילה לפניהם, להרים את ירושלים משפל מצבה ולנערה מעפרה. הרימו נא בכוח קולכם להגיד לירושלים ישרה, היו נא מליצים אחדים מני אלף, אשר לא תעפרו עלינו בעפר, אולי ישמעו אחינו בקולכם – ׳קול שלוחיהם - ולא יזידו עוד לעולל בעפר קרננו ללא צדק״.

האורחים כולם: כן דברתם! נכונים אנו למלא שאלתכם (בפנותם אל ה׳ פינס): הואל נא וכתוב מכתב, אשר כולנו נחתום עליו בכתב ידנו. (אל הממונים): ואתם תפיצוהו בכל תפוצות ישראל ויהיה לאות ולעד, כי אך שקר חפאו על ירושלים, דברים אשר לא כן. אולם גם אתם תואילו נא לתת לנו מכתב כתוב וחתום בעצם כתב ידיכם, כי נכונים אתם לתת ידכם לרעיון ישוב הארץ. הממונים: בכל לב ונפש הננו ממלאים בקשתכם.

כה הגו כולם איש ואיש בהלך נפשו ובשיחתו והגיונו והתפעלות נפשו, כה שפכו איש איש שיחו בחיק רעהו עד כי נעים היה המחזה הזה, האסיפה הזאת אשר בה האחדות כאזרח רענן תתערה, והשלום חופף בדגלו המתנוסס לרעיון חיבת הארץ ושלום ירושלים.

הרה״ג ר״ש מוהליבר: ״הלא ידעתם אחים יקרים, כי ראשון הייתי לציון, אנכי שמתי נפשי בכפי עדי נתתי לרעיון ישוב הארץ מהלכים בלב הנדיב הידוע, לא חסתי על כבודי וטרחתי, כותתו רגלי ונדחו למקומות שונים, עד כי העירותי לב רבים מגבירינו למטרה הקדושה הזאת, להעיר את האהבה לציון ועריה. ועתה אחרי אשר רב לי, עיני תחזינה צעירי עמנו משדדים אדמת קדשינו, בנינו ובנותינו אוחזים את ומחרשה, עתה אדמה, כי ראוי אנכי לחוות דעה בענין זה. עצתי היא, שגם 'ראשי בית הועד כללי בירושלים' ישלחו איש הראוי ומרוצה להם, להילוות אל הועד המקומי ביפו, איש ירא אלקים, בעל נפש ולב טוב, ומדעתי לא אזוע, ואם לא תקום מחשבתי זאת ועצתי תופר, אז הרי ידי מסולקות... ואף כי נפשי יודעת מאד, כי יש מבני לויתי, אשר יתנגדו לדעתי זאת, בכל זאת בה אחזיק ולא ארפה, כי אויתיה, והפכתי בה וראיתי, כי היא נכוחה, וזאת היא מנוחתי עדי עד...״

אחדים מהאורחים: כנים דברי הרב, ועל בית הועד הכללי להריץ שאלתו ובקשתו אל הועד המרכזי באודיסה, כי יש את נפשו לבחור באיש הרצוי לו להושיבו עם הועד המקומי ביפו.

ה' מאיידאנסקי: ״זאת לא זאת, כי אם ראש בית הועד הכללי יבקש את הועד האודיסאי, אז יוכל היות, כי קולם לא ישמע, אולם אנחנו פה היום עלינו להריץ מכתב-בקשה אל הועד המרכזי באודיסה, ולהודיעם חות דעתנו, שהם יבקשו את הרבנים ראשי בית הועד הכללי בירושלים, שיבחרו הם איש המקובל ומרוצה לבני ירושלים להיות אחד מן בני הועד המקומי ביפו.

כולם בפה אחד: כן יקום!

נהדרה מאוד היתה אסיפה זו, נהדרה בכלל ובפרט. תוצאות האסיפה עוררו לשלום ולשלות השקט. האורחים הנכבדים כתבו מכתב בשם 'שלום ירושלים', אשר הדפיסו פה בחתימת כולם וידיעתם, וגם ראשי הועד הכללי כתבו אל האורחים מכתב כתוב בחתימת כל הממונים אשר בו נאמר כדברים האלה תחת הכותרת 'זמרת הארץ':

ב״ה ירושלים ת״ו י' סיון תר״ן.

ברוך מתייכון לשלום, אחים יקרים, חכמים וגבירים חובבי ציון וערי הקדש, אשר באו להשתחוות בהר הקדש בירושלים, ובראשם הרב הגאון המפורסם לשם ולתהלה כש״ת מוה״ר שמואל מוהליבר נ״י אב״ד ור״מ דעי״ת ביאליסטאק יע״א.

ברוכים הבאים בשם ה'!

מה נכבד היום, בו עליתם לארצנו הקדושה, אלופים יקרים ומאד נכבדים, ורעיון מרום וקדוש עמכם, רעיון ישוב הארץ הקדושה ע״י עבודת האדמה! מה מאד עלץ לבנו, בזכרנו כי יש אנשים כמוכם המוכתרים בנימוסים, באהבת תורה, בצדק, משפט ומישרים, עומדים בראש הרעיון הנשגב הזה, אשר אליו עינינו נשואות, בהתנהגו בדרך הישרה בעיני אלקים ואדם, ואשר תקוה תשעשע נפשנו, כי בעינים פקוחות ובלב זך וטהור, חפץ ה' יצליח בידכם לבנות כמו רמים את ישוב ארצנו על אדני הצדק ומוסדות משפט ומישרים, וידעתם עם לבבכם, וראיתם ושש

לבבכם, כי טועים כל האומרים שבני אה״ק מואסים בלחם עבודה, והם נרפים ועצלים. חלילה לבני ציון היקרים המלאים רגש הלאום ואהבת תורה ודרך ארץ, למאס חייו ביגיע כפיים, ומי יתן, ויותן להם די עבודה בבית ובשדה, ובכל כחם יעבדוה.

ובכן בכל לב נברך את עליתכם הנכבדה, ונברך בואכם וצאתכם לשלום, ויתן ה׳ ותחזקנה ידיכם לעשות חיל באפרתה בהר הקדש, בדרך הקדש, ונדיבי עמנו יתמכו בידיכם וביד כל החברה הנכבדה חובבי ציון, אשר בהתהלכה בדרכה, דרך הקדש, נבטח כי תהי ידם גם עם כל יושבי ארצנו הקדושה, הזקנים והחכמים קצירי ומריעי, אלמנות ויתומים, אלפי נפשות יקרות, שאי אפשר להם לאחוז באת ומחרשה ובכל כלי מעשה וגם זרועם תאמצם בכל אפשריותם כיד ה׳ הטובה עליהם, והיה מעשה הצדקה שלום, בעתירת וברכת הדורשים שלומם, ראשי ומנהלי הכוללים אשכנזים פרושים וחסידים הי״ו.

״אברהם יעקב שובאצקי, שמואל מוני זילברמאן, זיסקינד שחור, שמעון אלעזר כהנא, אלעזר היילפרין, אלימלך פערלמאן, מיכאל ברוך רייזעס, אר׳ ליב הכהן, יוסף ריבלין הסופר והמזכיר״.

״גם אנכי דור״ש ידי״נ עז הרב הגאון מוה״ר שמואל מאהילעבער נ״י רב דביאליסטאק, וכל העולים אתו לטובת ישוב אה״ק ובכל לב אברכם, כי חפץ ה׳ ורעיון הישוב דאה״ק יצליח בידם בדרך טובה וישרה ובהחזקת ידי היושבים בקדש למען יתקיים ישובם ולמען יחזקו בתורת ה׳ כעתירת הדור״ש וחותם בברכה, שמואל סלאנט״.

כבוד האורחים הנכבדים קבלו ברצון את דברי הרבנים הממונים הי״ו, ויביעו להם תודתם ותקותם כי שאלתם לא תשוב ריקם.

*

לא לשפת יתר נחשוב להביא בזה גם דברי הברכה, אשר הגישו כבוד שלוחי עדת ירושלים לכבוד האורחים במסעם לקבל פניהם על האניה:

״ב״ה כ״ט אייר תר״ן.

כיצד מעלין את הבכורין, כל העירות שבמעמד מתכנסות לעירו של מעמד, ולנין ברחובה של עיר, ולא היו נכנסין לבתים, ולמשכים היה הממונה אומר: קומו ונעלה ציון אל בית ה׳ אלקינו. - הגיעו קרוב לירושלים, שלחו לפניהם ועטרו את בכוריהם, והגזברים יוצאים לקראתם, לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים, וכל בעלי אמנויות שבירושלים עומדים מפניהם ושואלין בשלומם: אחינו אנשי מקום פלוני, באתם לשלום (בכורים פרק ג, משנה ב-ג).

בדברי משנתנו אלה, אשר שנו החכמים במסכת בכורים, בהעלאת בכורים, אנו מקדימים כיום את פני העולים הנכבדים, הנושאים את רעיון חבת ציון כסל של בכורים, ובראשם ידיד ה׳ חובב ציון מאד נעלה, הרב הגאון המפורסם לתהלה מוהר״ר שמואל מוהליבר נ״י, אשר חביבה לנו עליתם המלאה רגש קדש שמעלבת חביבת הלאום והיעוד: ולפי כבוד הנכנסים היה עלינו לצאת לקראתם בהמון חוגג ולהביאם לחצרות הקדש בשמחה ושירים, אכן גם זה כבודם וזה תפארתם לעבור בסך עד בית אלקים, רק בקול רנה ותודה ולא בקול המון חוגג, ובכן יהיו נא אמרינו הנאמרים ברגש, בחן ובכבוד, לעטרה של זית מעולפת ספירים ואבני נזר, ועל ראשם יציץ נזרה, עם הברכה היוצאת מקרב לב כל עדת ה׳ יושבת ציון, ואשר שלוחה היא לכם כיד...

״והיא ברכת: בואכם לשלום, מלאכי השלום!

״דברי מוקיר עליתם וכבודתם ותהלתם, הבאים על החתום בשם כל קהל הקדש עדת ה׳ יושבת ציון: שמואל מוני זילבערמן, שמעון אלעזר כהנא, משה אלעזר דן בהרלב״ג, זיסקינד שחור, אברהם יעקב שובצקי (מפוניבז׳) אלימלך פערלמאן״.

״גם אנכי אברך בואם לשלום ובפרט לכבוד הרב הגאון המפורסם לתהלה מוה׳ שמואל מוהילבר נ״י, בואכם לשלום ולברכה.

כעתירת החותם בברכה, שמואל סלנט״.

נספח מס׳ 28: מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה / הרב שמואל מוהליבר

המאמר נכתב במהלך ההפלגה חזרה לאודסה. המאמר נשלח לר' אברהם יעקב סלוצקי ופורסם על ידו כמאמר הראשון בספרו "שיבת ציון – קובץ מאמרי גאוני הדור בשבח יישוב ארץ ישראל" שנדפס לראשונה בוורשה בשנת תרנ"ב. המהדורה השביעית הודפסה בהוצאת מכון הר ברכה בשנת תש"ס. תודתנו נתונה למכון הר ברכה על העברת הקובץ המוקלד לרשותנו.

הרב שמואל מוהליבר[49]

מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה

ידידי היקר!

א) הנני שולח לך את מאמרי "מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה" אשר רשמתיו בשובי מארץ הקדושה בהיותי באניה על הים התיכון בחדש תמוז שנת תר"נ [1890], ואם כי הוא צריך תקון באיזה מקומות וגם איזו הוספות ושנוים בעקרן של דברים שנתחדשו מאז עד היום, אבל הוסכם אצלי שלא לשנות בו מאומה ולהניחו כמו שיצא מעטי אז בהיותי יושב באניה בלב ים המרחפת על פני תהום, וגם רוחי מרחף אז על פני תהום רעיונות נשגבים וקדושים, מקדושת ויקרת הארץ ערש אבותינו, אשר זה תמול חבקתי את עפרה, בכיתי על חורבנה, ועלזתי על אשר זכני ה' לראות בראשית בנינה, עריה ואחוזותיה, מטעי כרמיה, חוצותיה ופרדסיה, אשר קמו ונתיסדו בשנים האחרונות בהקולוניות [=מושבות] החדשות, ולבבי מלא מתקות ישראל לעתיד ורב טוב הצפון לו, כאשר ילך בדרך הישר והטוב, וכבוד עמו יהיה יקר בעיניו מאהבת עצמו...

והנה יען כי מאמרי הנ"ל מדבר על דבר ארצנו הקדושה רק בנוגע אל מצבה החומרי, ואינו מדבר רק מעט מזעיר בנוגע למעלתה במצבה הרוחני ע"כ אמרתי לדבר פה בנוגע למעלתה הרוחנית: 1) מעלת הישיבה בארץ; 2) מעלת ישוב הארץ.

ב) והנה במעלת הישיבה בארץ נשתוו בעלי התלמוד עם בעלי המדרש ז"ל, והוא אמרם ז"ל בכתובות (ק"י, ב): "לעולם ידור אדם באי"י אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר באי"י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה". והקשה הגאון האמתי בעל ההפלאה ז"ל, דלשון דבריהם מורה דהדר באי"י הוא רק דומה כמי שיש לו אלוה אבל באמת אין לו, והדר בחו"ל הוא **רק דומה** כמי שאין לו אלוה אבל באמת יש לו אלוה, וא"כ עדיף חו"ל מא"י? ותירץ הוא ז"ל שכוונתם כך היא: דבאמת המקבל עליו עול תורה ועול מצות יש לו אלוה, והפורק ממנו עול תורה ומצות אין לו, אמנם מעלת א"י גדולה כל כך שכל הדר בה אפילו אין בידו לא תורה ולא מצות כבר דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל אפילו מקבל עליו עול תורה ומצות ובאמת יש לו אלוה עכ"ז **דומה** כמי שאין לו אלוה. וא"כ לפי הדברים הנ"ל כוונת ראשית דבריהם לעולם ידור אדם באי"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם, ר"ל ועי"ז פורק ממנו עול תורה ומצות, ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל, ר"ל ועי"ז ישמור התורה והמצות בשלימות[50]. וכן אמרו במדרש ילקוט דברים אלו בסגנון אחר. וזה לשון הילקוט איכה ג': "ודכותיה בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותם, אמר הקב"ה הלואי יהיו בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאין אותה".

ג) על פי הדברים אשר נתבארו מה מאד צדקו דברי מהרי"ט ז"ל שכתב בתשובותיו על דברי התוס' שם (כתובות ק"י, ב) בד"ה "הוא" שכתבו בשם רבנו חיים [=מבעלי התוספות]: "דעכשיו אינו מצווה לדור באי"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין להזהר בהן ולעמוד עליהם" עד כאן לשון התוס'. וכתב המהרי"ט על זה דזה אינו דברי רבנו חיים כלל, רק

---

[49]. המאמר נכתב במהלך ההפלגה חזרה לאודסה ופורסם בספר **שיבת ציון** לצד כתבים נוספים של הרב. ראו בחלק ב' את חתימתו באוסף המכתבים "וְנִקְדַּשׁ קִדֻּשׁ" (י', מכתב א), ועל מאמר "קערת כסף" (י"א).

[50]. [הערת המוציא לאור הראשון - ר' אברהם יעקב סְלוּצְקִי: וכן מבואר להדיא בתוספתא פ"ה דע"ז "ישרה אדם באי"י אפי' בעיר שרובה עכו"ם ולא בחו"ל אפילו בעיר שכולה ישראל מלמד שישיבת א"י שקולה כנגד כל מצות שבתורה", ע"ש.

איזה תלמיד טועה כתבו, דכפי מה שכתבנו הלא מבואר מדברי הברייתא דאפילו אם היה לו חלילה איזו מצות התלויות בארץ שאין ביכלתו ליזהר בהן, עכ״ז מחויב לעלות לא״י ולישב בה. והנה כמעט כל הפוסקים, ולכל הפחות רובם ככולם, הסכימו עם דברי מהרי״ט **שגם בזמננו חיוב העליה לא״י במקומו עומד.** ומה מאד נפלאתי על כמה גדולי עמנו המופלגים בתורה וחסידות שהתנגדו לעיקר ישוב אה״ק על ידי קנית שדות וכרמים ולהושיב עליהם אכרי ישראל, באמרם כי האכרים ובפרט הצעירים לימים אינם שומרים את התורה, כי לו היו דבריהם כנים, הנה כבר כתבנו שהקב״ה רוצה יותר שישבו בניו בארצו אע״פ שלא ישמרו את התורה כראוי ממה שישבו בחו״ל וישמרוה כראוי, ובפרט כי אפילו השונא היותר גדול להישוב לא יאמר חלילה שבאה״ק נעשו גרועים ממה שהיו בחו״ל, ואדרבא כולי עלמא יודו, שאף היותר גרועים שבאו לשם שבו מדרכם והטיבו מעשיהם מבתחלה, וא״כ אפילו אם היה אמת כדברי מוציאי הדבה שהם עדיין חוטאים ולא עזבו דרכם הרעה לגמרי, עכ״פ הלא הטיבו את אשר עשו בתרתי: א) שהמצוה הגדולה ישיבת א״י בידם. ב) שגם בשמירת התורה והמצות הוטבו הרבה. אמנם אחרי זכני ה׳ והייתי באה״ק בעצמי ובקרתי בעצמי את רוב הקולוניות [המושבות], רובם ככולם כמעט, הנני אומר בפה מלא, **כי כל מה שדברו עליהם בפריצות מעשיהם הוא דבת שוא ושקר**, יש מהם הרבה אשר הם צדיקים באמת, כי זכו לישב באה״ק ולשמור המצות התלויות בארץ וליהנות מיגיע כפיהם ממש, בלי אונאה ותרמית, וגם לעסוק בתורה ומצות בדחילו ורחימו, וליתן צדקה כפי כחם; ויש מהם בינונים בקיום התורה והמצות כמו אצלנו הבינונים, אבל עכ״פ יש להם שלש מעלות אלה: הישיבה באה״ק, העסק בישוב הארץ, ושמירת המצות התלויות בארץ, ואם אולי נמצאים בהם גם גרועים, הוא רק כדרך כל עיר ועיר, אשר הטבע מחייב להיות בהם גם גרועים, אבל אצלם הם מיעוטא דמיעוטא, ולא יזדמן אצלם כמו אצלנו שיחלל שבת או יעשה עבירה אחרת בפרהסיא.

ד) והנה כמה גדולה שמירת המצות התלויות בארץ נוכל להבין ממאמר אחד בפסיקתא דרב כהנא הובא בילקוט פ׳ לך לך, וזה לשונו: ״לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך שעל ידי מצות העומר זכה אברהם אבינו לירש את ארץ כנען, הה״ד: ״וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ״ (בראשית י״ז, ח) על מנת ואתה את בריתי תשמור, ואיזו זו מצות העומר״ - והנה צריך להבין מדוע דוקא בשביל העומר נתנה הארץ לאברהם וזרעו, הלא בשביל שמירת כל התורה נתנה להם הארץ, כמש״כ (תהלים קה): ״וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאֻמִּים יִירָשׁוּ: בַּעֲבוּר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרֹתָיו יִנְצֹרוּ...״ (תהלים ק״ה, מד-מה), ואיזה ראיה היא מהכתוב ונתתי לך וגו׳ שנתנה בשביל העומר, האם כל התורה אינה בכלל ברית? - והנלע״ד ע״פ מה דאמרינן בר״ה (דף יג, א)״ ״דבעו מיניה חברייא מרב כהנא: עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ מהיכן הקריבוהו? אם תאמר דעייל ביד נכרי, קצירכם אמר רחמנא, ולא קציר נכרי״. ונתקשו שם התוס׳ דהא אמרינן בע״ז (דף נג, ב) על הכתוב: ״... וַאֲשֵׁרֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ...״ (דברים י״ב, ג) ״מכדי ירושה היא להם מאבותיהם ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו?״, ע״ש מה שתרצו ומה שפלפלו בזה המשנה למלך בספרו ״פרשת דרכים״ והשאגת אריה בספרו ׳טורי אבן׳, אמנם זכורני כי ראיתי בתשובת כנסת יחזקאל סי׳ ק״י שכתב לישב קושית התוס׳ שהגמרא דר״ה פליגא אגמרא דע״ז וסברא באמת דא״י אינה מוחזקת מאברהם, אבל באמת אם נימא כמ״ד דא״י מוחזקת לא קשה מהיכן הקריבו העומר, שהקריבוהו משל עכו״ם.

ה) ועתה יתישבו דברי הפסיקתא היטב, דהנה בלי ספק זכו ישראל לירש את הארץ בשביל שישמרו כל המצות ובפרט המצות התלויות בארץ, אבל מדקאמר הכתוב: ״וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ

[אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ]״ (בראשית י״ז, ח) ״אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת״, על כרחך דכבר נתנה לאברהם, מדקאמר ״לך״, וגם לשון **נתתי** מורה שכבר נתן להם, כדאמרינן בירושלמי רפ״ב דחלה: ״תמן עד שלא נכנסו לה [לארץ ישראל], למפרע ירשו, דא״ר הונא בשם ר׳ שמואל בר נחמן: ״לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן״ אין כתיב כאן אלא ״... לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי [אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת]...״ (בראשית ט״ו, יח) ״כבר נתתי״. וא״כ למה נתנה הארץ לאברהם, הלא הוא לא קיים המצות התלויות בארץ, ועל כרחך לאמר דנתנה לו כדי שתיכף כשיכנסו ישראל לארץ יהיה ביכולתם להקריב העומר מתבואת העכו״ם, וזהו שאמר לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך, ר״ל הגם שלכאורה היא מהקלות שבמצות הארץ, בערך מצות תרומות ומעשרות וכו׳, וכמ״ש במגילה (ט״ז, א): ״אתא מלי קומצי קמחא דידכו [ודחי עשרה אלפי ככרי כספא דידי] [= בא מלוא קומץ קמח שלכם ודחה עשרת אלפים כיכרי כסף שלי]״ (ואע״ג ששם מוכח דקאי אמנחת יחיד אמנם בילקוט אסתר מבואר דקאי על מנחת העומר) ואעפ״כ היא גדולה כל כך עד שבשבילה זכה אברהם בעצמו לירש את הארץ. וע״ז מביא ראיה מהא דקאמר הכתוב: ״וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ...״ (בראשית י״ז, ח) וגו׳ וא״כ על כרחך הא דקאמר אחר כך: על מנת ואתה את בריתי תשמור, היינו שיהיה ביכולת ישראל להקריב את העומר תיכף כשיכנסו, דהא למצוה אחרת לא היה שום תועלת מזכיית אברהם בעצמו. והנה אם מצות העומר גדולה כל כך שבשביל הקרבת העומר פעם אחת זכה אברהם לרשת את הארץ, הלא בטוחים אנחנו כי כשנשמור מצות תרומות מעשרות פאה וכו׳ שנזכה בזכות זה לגאולה שלמה.

ו) האמנם כי עיקר מעלת הישיבה בארץ היא כאשר הישיבה בארץ גורמת ישוב הארץ והיא המעלה השניה שחשבנו, אבל היא העקרית, כי הישיבה בארץ לבד זולת העסק בישובה לא תתחשב למצוה גדולה כל כך. דהנה הרמב״ן ז״ל בספר המצות שלפי דעתו שכחם הרמב״ם ז״ל לחשבם, חשב ג״כ **מצות ישיבת הארץ וישובה**, וזה לשונו: ״מצוה ד׳ שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה כו׳ או לשממה, והוא אמרו להם: ״וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ וִישַׁבְתֶּם בָּהּ כִּי לָכֶם נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ לָרֶשֶׁת אֹתָהּ״ (במדבר ל״ג, נג) וכו׳. ואומר אני, כי המצוה שהחכמים מפליגים בה והוא דירת ארץ ישראל עד שאמרו: כל היוצא ממנה ודר בחו״ל כאלו עובד עבודה זרה, וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל ממצות עשה הוא שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה; אם כן היא מצוות עשה לדורות מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה, ולשון ספרי (ראה יב, כט): מעשה ברבי יהודה בן בתירה ורבי מתיה בן חרש ורבי חנניה בן אחי רבי יהושע ורבי יונתן שהיו יוצאים חוצה לארץ והגיעו לפלטיא וזכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה: ״[כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה׳ אֱלוֹהֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם וִירִשְׁתֶּם אֹתָהּ] וִישַׁבְתֶּם בָּהּ: וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת [אֵת כָּל הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם]״ (דברים י״א, לא-לב) אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה״. עד כאן לשון הרמב״ן ז״ל.

ז) והנה מה שכתב הרמב״ן שהיא מצוה לדורות ואפילו בזמן הגלות לרשת את הארץ ולשבת בה, כוונתו מבוארת שהירושה אינה ע״י מלחמה, שאין אנו יכולים ולא רשאים ללחום בזמן הזה, כמבואר בכתובות דף קי״א (עמוד א) שהשביענו הקב״ה שלא נמרוד באומות שאנחנו חוסים בצילם (וכמו שהורו אותנו חז״ל בכמה מקומות לאהוב ולכבד לירא ולעבוד באמת ואמונה את המלך והממשלה אשר בצילה מצאנו מחסה) ושלא נעלה בחומה, פירש״י ז״ל ביד חזקה, וע״כ המ״ע של ירושה שנוהגת גם בזמן הזה אינה כ״א שנשתדל לקנות את הארץ מיד בעליה, וכל כברת ארץ שנקנה הננו מקיימים המצוה של ירושה, וגדולה מצוה זו מכל המצות שבתורה, כמו שכתב הראב״ע ז״ל והובא ברמב״ן בפ׳ וישלח על הכתוב ״וַיִּקַּן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה...״ (בראשית ל״ג, יט)

וזה לשונו: "והזכיר זה הכתוב להודיע כי מעלה גדולה יש לא"י ומי שיש לו בה חלק חשוב כחלק לעולם הבא" עד כאן לשונו. אמנם בקנית קרקע לבד עוד לא קיימנו המצוה בשלימותה, דבמצוה זו יכללו שני דברים: **וְהוֹרַשְׁתֶּם** אֶת הָאָרֶץ **וִישַׁבְתֶּם** בָּהּ..." (במדבר ל"ג, נג), והנה הקניה היא הירושה, אבל הישיבה עוד לא נתקיימה, והישיבה לפי דעת הרמב"ן ז"ל היא ב' מיני הישיבות שבארנו: א) הישיבה בארץ. ב) ישובה של הארץ. וזה שכתב הרמב"ן ז"ל שלא נעזבה כו', או לשממה. שלא נעזבה כו' היא הירושה, ושלא נעזבנה שממה רק לעבוד אותה היא הישיבה, דהיינו שנשב בארץ וגם לעשותה ארץ חמדה בנטיעות וזרעים. וא"כ מאחר שהרמב"ן ז"ל חשב הירושה והישיבה למצות עשה אחת, ומצות הירושה דהיינו הקניה של קרקע הארץ היא החלק היותר נכבד בהמצוה, כמו שהבאנו מהראב"ע והרמב"ן ז"ל, ובחלק המצוה של הישיבה נכללו שני דברים הישיבה בארץ וישוב הארץ, א"כ מובן מאליו שהישיבה בארץ לבד היא רק חלק קטן מהמצוה הגדולה הזאת. ואם חז"ל הפליגו כל כך בחלק קטן הזה, עד שאמרו שהיא שקולה כנגד כל המצות שבתורה וכמו שהבאנו לעיל באות ב' מהגמרא דכתובות והתוספתא ומהספרי שהבאנו לעיל בשם הרמב"ן ז"ל, על אחת כמה וכמה גדולה המצוה בכללה, דהיינו קנית קרקעות בא"י ולייושבה בנטיעות כרמים ועבודת שדה ולדור בה.

ח) והנה בגיטין דף ח עמוד ב אמרו: "הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים, למאי הילכתא? אמר רב ששת לאמר שכותבין עליו אונו (שטר מכירה) ואפילו בשבת, בשבת ס"ד, כדאמר רבא אומר לכותי ועושה ה"נ אומר לעובד כוכבים ועושה, ואע"ג דאמירה לנכרי שבות משום ישוב א"י לא גזרו ביה רבנן". וכתב רש"י: "על ישוב א"י לגרש כותים ולישב ישראל בה". הנה למדנו מדברי הגמ' ורש"י הנ"ל דעיקר ישוב א"י היא הקניה מיד כותי, והיא גדולה כל כך עד שדוחה שבות דאמירה לנכרי בשבת, ואע"ג דלדעת התוס' בשביל מילה אין דוחים שבות דאמירה לנכרי במלאכה דאורייתא, גדולה מעלת הישוב ממצות מילה, אע"ג שמצות מילה היא גדולה מאד מאד. גם נטיעת אילנות הוא בכלל ישוב הארץ, כמו דאמרינן בב"מ דף ק"א (עמוד א): "היורד לתוך חורבתו של חבירו ובנאה שלא ברשותו, ואמר לו: עציי ואבניי אני נוטל, רב נחמן אמר: שומעין לו, רב ששת אמר: אין שומעין לו כו', מאי הוי עלה, אמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו, בשדה מאי טעמא משום ישוב א"י". ופירש"י: "היורד לתוך שדה ונטעה שלא ברשות ואמר נטיעותי אני נוטל" ע"כ. אלמא דבנטיעות איכא ישוב הארץ. אבל לפי זה מוכח דבנין בתים אין בו משום ישוב הארץ, אבל הוא דבר שלא יתכן לאמר כן, והשכל מנגדו, וכי יש איזה עיר או מדינה או כברת ארץ מיושבת בלי בתים. ומפורש אמרו (שם קח, ב): "ארעא לבתי וארעא לזרעי ישוב עדיף ולית בה משום דינא דבר מצרא", ופירש"י: "ישוב דבתי עדיף", אלמא דגם בבתי איכא ישוב. וע"כ הא דקאמר: "בשדה מ"ט משום ישוב א"י", ר"ל דבנטיעות איכא ישוב גדול, ואין ביכלתו לאמר נטיעתי אני נוטל, אבל בבתי ליכא ישוב כל כך, ע"כ לא עשו שם תקנה, וביכלתו לאמר עצי ואבני אני נוטל, אבל פשיטא דגם בבתי איכא ישוב הארץ.

ט) האמנם לכאורה מוכח דבזריעה ודאי ליכא משום ישוב דהא אמר ארעא לבתי וארעא לזרעי ישוב עדיף, אלמא דבזרעי ליכא ישוב, אבל באמת גם זה הוא נגד השכל, דאיך יתכן לאמר שזריעת השדה לא תהיה בכלל ישוב, והלא הם עיקר פרנסת האדם, ובשבח הארץ נאמר בראשונה חטה ושעורה, ועל כרחך שכוונתם ז"ל היא שבתים הם ישוב יותר גדול מזרעים אבל בלא ספק גם זרעים בכלל ישוב, וכמו שאמרו דבבתים אין בהם משום ישוב, והיינו לגבי נטיעות, כמו כן הוא שאמרו בזרעים אין בהם משום ישוב, הוא לגבי בתים, אבל באמת יש גם בהם ישוב. עכ"פ יכולין אנו להוציא דין חדש מדברי הגמרא הנ"ל, שאם ירד לתוך שדה חברו שלא ברשות ואמר זריעתי

אני עוקר שומעין לו, שהרי בבית אם אמר עצי ואבני אני נוטל, אע״ג דישובו גדול מזרעים, עכ״ז שומעין לו, כש״כ בזרעים דשומעין לו. ע״פ זה מיושב היטב קושית התוס׳ בר״ה (יג, א) שהבאנו באות ד׳ מסוגיא דר״ה שם אסוגיא דע״ז (נג, ב), דבאמת שתי הסוגיות סברי דא״י מוחזקת מאברהם, ויש להעכו״ם דין יורדים לתוך שדה חבריהם שלא ברשות, ועל כן באילנות שאם אמר אילני אני עוקר אין שומעין לו, שפיר פריך בע״ז מכדי א״י ירושה היא מאבותיהם, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אבל בר״ה גבי קציר שאם אמר תבואתי אני נוטל שומעין לו שפיר פריך קצירך אמר רחמנא ולא קציר עכו״ם.

י) מכל האמור נתברר לנו, שמה שאמר הכתוב ׳והורשתם את הארץ וישבתם בה׳, **היא מצות עשה אחת השקולה כנגד כל המצות שבתורה, והחלק היותר נכבד הוא הירושה, היינו הזכיה בכברת ארץ באה״ק, בזמן שהיו ישראל לעם בפני עצמם ע״י מלחמה, ובזמן הזה - ע״י קנין כסף**, והוא חשוב כחלק לעוה״ב. וגם הוא דוחה שבות במלאכה דאורייתא, דהיינו ע״י אמירה לנכרי, והחלק השני מהמצוה הנ״ל הוא **הישיבה**, וגם הישיבה מתחלקת לשני חלקים: א) הישיבה בארץ, ב) ישוב הארץ, וחלק ישוב הארץ ג״כ יתחלק לשלש מדרגות: א) נטיעת כרמים ופרדסים הוא הישוב היותר גדול; ב) בנין בתים; ג) זריעת תבואה וירקות. וכן אמרו במ״ר ויקרא פרשה כה: ״מתחלת בריתו של עולם לא נתעסק הקב״ה אלא במטע תחלה, אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה, הה״ד: ״כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וּנְטַעְתֶּם כָּל עֵץ מַאֲכָל...״ (ויקרא י״ט, כג).

דברי התלמוד והמ״ר הנ״ל נתקיימו כעת ע״פ הנסיון, כי לו היו כל הקומוניסטים [=המתיישבים] נוטעים כרמים בראשית ביאתם לארץ זה כשמונה שנים ויותר, כבר היה ביכלתם לישב במנוחה איש תחת גפנו, והיו מתפרנסים בריוח מהכנסת כרמיהם, כאשר אנו רואים בראשון לציון. והא דאמר רבא ביבמות (סג, א): ״מאה זוזי בעיסקא כל יומא בשרא וחמרא, מאה זוזי בארעא מילחא וחפורא״, היינו בשדה זריעה כמבואר שם, ולזאת אמרו שנטיעות הם עיקר הישוב ושעסק הנטיעות קודם לשארי דברים, יען כי מהנטיעות תוצאות לפרנסת האדם בריוח. וכן כתב הרמב״ם ז״ל בפ״ה מהלכות דעות הלכה י״א וזה לשונו: ״דרך בעלי דעה, שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה״ כו׳, הרי שחשב הרמב״ם ז״ל נטיעת כרם למלאכה המפרנסת אותו, וע״כ צריך להקדימם.

יא) אחי ורעי, בני עמי, החביבים ויקרים לי כנפשי, אשר זכיתם לעלות לארץ הקדושה ולקנות כברת ארץ, וגם כבר נטעתם כרמים ובניתם עליה בתים, אשריכם ואשרי חלקכם, עולמכם תראו בחייכם, הנכם חפשים מגלגלי המסחר אשר הייתם אסורים לו בחבלי שוא, ומלא תרמית ואונאה, ובכל רגע ורגע הייתם נכונים שיהפך עליכם אופן גלגליו. עתה איתן מושבכם, ואתם נהנים מיגיע כפיכם, אתם עובדים אדמת הקודש במנוחה והשקט, לא תפחדו עוד משאון המחסר וזעפו, תהפוכותיו לא תדעו, מי יכול להעריך אשרכם וטובכם בזה ובבא! וה׳ יתברך ישים חלקנו עמכם, אמן.

מטרת נסיעתי לארץ הקדושה היתה - לידע על בורין את הדברים האלה:

א) אם אפשר לאיש ישראל לחיות מעבודת האדמה בארץ הקודש, הוא וביתו, ואם אפשר לו לחיות מזריעת תבואה לבד או מוכרח לטעת כרמים ג״כ, או די לו בכרמים לבד, או אולי יותר טוב לזרוע ירקות ולנטוע פרדסים, היינו תאנים, זתים, רמונים, אתרוגים, פאמעראנצען [=תפוזים], ואולי גם שושנים יקרים או עצי תות לגדל תולעת המשי?

ב) כמה כסף צריכה משפחה שלמה עד שתכין די חיותה בבית ובשדה?

ג) אם יש לקנות עדיין קרקעות באה״ק אם יתרבו העולים ברשיון ממשלתנו ירום הודה?

ד) איפה היא הקרקע היותר טובה באה״ק, ואיפה הישיבה טובה ביותר, ומחיר הקרקע אם הוא שוה בכל הארץ?

ה) האם ממשלת תוגרמה [=תורכיה] מבטת על יהודי רוסיא בעין טובה כשהם מתישבים באה״ק?

ו) הקולוניות אשר הן תחת מחסה חובבי ציון ברוסיא איך מצבן, ובמה אפשר לעזור להן ולהעמידן על בסיס נכון וקים?

ז) הקולוניות אשר תחת מחסה הנדיב נ״י איך מצבן, ומתי יצאו הקומוניסטים לרשות עצמם?

ח) אם בדעת הנדיב לקבל עוד קולוניסטים, ואם יוסיף לקנות קרקעות באה״ק?

ט) מה יעשו חובבי ציון בכלל ובפרט?

י) איך הוא מצב ירושלים עיה״ק ברוחניות, ובמה נוכל להועיל לה במצבה הגשמי?

והתשובות על כל השאלות הנ״ל אחר החקירה היטב הן:

א) אם יהיה למשפחה שלמה אדמה טובה ערך 200-250 דונם אדמת זריעה, יהיה ביכולתה לחיות מהאדמה כשיעבוד אדמתו בעצמו. אמנם טוב יותר שיטע ג״כ 40-50 דונם כרמים, אשר מזה יהיה לו בסוף ארבע שנים כעשרת אלפים ויותר גפנים, אשר יכניסו לו בשנה החמישית איזו מאות רו״כ ובשנה הששית וכו׳ עוד יותר. אמנם אם יזרע ויטע ג״כ גן ירק ופרדס כשתהיה האדמה מוכשרת לגן ופרדס, היינו שיהיה סמוך לו באר ומתוכו חפירות נמשכות להגן והפרדס, אז יחיה בריוח בלי ספק, ברצות ה׳. ובדבר נטיעת תותים ושושנים וכדומה, יתכן להיות כי ישאו הרבה שכר אבל צריכים אנו להמתין איזו שנים עד שנדע מה הורה הניסיון לאנשי הנדיב.

ב) כשיתאספו כעשרים או שלשים משפחות ביחד ויקנו חבל אדמה ויחלקו אותה בגורל ולא יסעו כולם בבת אחת לאה״ק, רק יסעו כשנים או שלשה אנשים בריאים ומוכשרים לעבודה גם בקיאים בדבר, והחברה תשלם להם והם יחרשו ויזרעו את האדמה (מובן מאליו שישכרו עולי ימים לסייע להם בעבודתם או שישכירו האדמה העומדת לזריעה למחצה לשליש ולרביע) ויטעו עבור כל אחד 40-50 דונם גפנים גם יחפרו באר או בארות, ויזרעו לכל אחד גן ירק ופרדס, אזי במשך ארבע או חמש שנים יהיה לכל אחד שדה, גן וכרם, אשר יהיה ביכלתו לחיות מזה בריוח ובהוצאות מועטות, וכשיבנה לו בית ורפת ויקנה לו סוסים ושוורים ופרות, יכנס הוא וביתו לאה״ק ובאופן זה די בערך 3,500 – 3,000 ולכל היותר 4,000 רו״כ. אמנם כשיאבו כלם ליכנס תיכף ולעשות הכל בבת אחת, אזי יצטרך כל אחד בערך 6,000 – 5,000 רובל כסף.

ג) יש עדיין הרבה קרקעות לקנות ביהודה, בגליל ובעבר הירדן. ועצתי אמונה לגבירי עמנו שיחישו וימהרו לקנות אדמה בארץ הקדושה, ויקנו הרבה כפי יכלתם, כי מלבד הגאולה אשר יתנו לארץ, יעשו מסחר גדול וטוב מאד, אשר עוד לא נראה ריוח כמוהו, כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם יאמרו לאה״ק מאין כמוך, וכל אחד מהם רוצה לקנות אדמת הקודש, וע״כ עלינו להיות זריזים בדבר, למען לא נצא בפחי נפש וידים ריקניות אח״כ כשנאבה להשיג אדמת קודש. ממילא מובן כי שדות יהודה קודמות לשדות גליל, ואם תהיה חבורה גדולה ממאה משפחות ויותר, שלא

יהיה מוראם של הבעדואינים [=בדואים] עליהם, אזי יותר טוב לקנות אדמה בעבר הירדן מפני שני טעמים: א) מפני שהיא בזול למאד. ב) מפני שהאדמה טובה מאד.

ד) כבר נתבאר בתשובה שלפני זה שהאדמה היותר טובה הוא אדמת עבר הירדן, אבל גם ישיבתה היא היותר מסוכנת, כי הבעדואינים הם פראים ועזי נפש ובלא חבורה גדולה ממאה משפחות ושיהיו גבורים ואבירי לב אשר לא יחתו מפני כל, א"א לדור שם בלא סכנה. אמנם עוד נמצאת אדמה טובה סביב טבריא וים כנרת, סביב צפת ויסוד המעלה, ואם אינה כל כך בזול כמו בעבר הירדן, עכ"ז היא בזול נגד יהודה, וגם על הרוב רוצים בעליהם למוכרם במקח השוה. ממילא מובן כי הדבר הזה צריך להיות טמיר ונעלם מהסרסורים שידיעתם מזקת מאד, וע"כ מחויב אנכי להאריך מעט בענין זה, והוא כי חובה עלינו שיהיו לנו ביפו אנשים נאמנים נבונים וידועים, ועל ידם תהיה קנית הקרקעות, וכל איש אשר יבוא מחו"ל ליפו לקנות אדמה באה"ק יפנה אל האנשים הנ"ל, וחלילה לו לגלות סודו לאיש זר.

ה) השולטן טוב מאד לישראל, והוא איש מלא חסד, ואם הבאים שם יבנו בתים ויזרעו שדות ויטעו כרמים, וארץ שממה תהפך למטעי כרם וערים חרבות יבנו, והם ישליכו את המסחר אחרי גוום ויאכלו מיגיע כפיהם - בלי ספק כי יתקבלו מהממשלה באהבה ועין יפה.

ו) הקולוניות אשר תחת מחסה חובבי ציון הן "פתח תקוה" ו"גדרה". והנה בשנה שעברה קבל הנדיב תחת מחסהו כשמנה ועשרים משפחות מפתח תקוה ולא נשארו על חשבון חובבי ציון כ"א כתשע או עשר משפחות, אבל כפי הנראה מהמכתב שקבלתי מה' שייד [=אליהו שייד, מפקח על המושבות מטעם הברון] בשם הנדיב לא קבלם לחלוטין אבל רק על בחינה ידועה והבחינה לא עלתה יפה, וע"כ אינו רוצה להחזיקם עוד. והנה אם באמת ימשוך הנדיב ידו מן הכ"ח משפחות מפ"ת וישארו ערך שבע ושלשים משפחות על חובבי ציון לשכללם ולגומרם. והנה כפי החשבון אשר הראו לנו יושבי גדרה, שהם רק שמנה או תשעה בחורים וחמש או שש משפחות קטנות ואעפ"כ להעמידם ברשות עצמם צריך להוציא עליהם סך מאת אלף פרנק, עפ"י חשבון זה צריך להוציא על פ"ת להעמידם ברשות עצמם כפליים מסך הנ"ל, ולעת עתה לא יתכן שימצא להם אף מאה אלף פרנק, דהיינו שליש מסך שלש מאות אלף פרנק הנ"ל. ולו היה בידם מאה אלף פרנק מה היו עושים עמהם? ידעתי כי בני דור החדש לא יתמהמהו אף רגע אחד להשיב לתת את המאה אלף פרנק לבני גדרה, אבל אנכי לא אוכל להסכים על זה, כי במה נתעלו בני גדרה על שאר המושבות, אשר פתח תקוה תשאר תלויה באמצע ועל גדרה יוציאו מאה אלף פרנק בבת אחת, וע"כ לפי דעתי ראוי ונכון הוא או לתקן שניהן כאחת אם באפשר לעשות כן, ואם הוא בלתי אפשר אזי יעזרו לשניהן עזר זמני, עד אשר יהיה ביכולת חובבי ציון לעזור לשניהם כאחד. והנה ה' פרנק [=אמיל פרנק] מביירות המשגיח הראשי על כל הקולוניות של הנדיב כן הדירקטור [=מנהל] במקוה ישראל, ה' הירש [=שמואל הירש], שניהם הבטיחו לי להשתדל שיחזיק הנדיב גם להבא את הכ"ח משפחות בפ"ת.[51] מסופקני הרבה אם יהיה ביכלתם לפעול הדבר הזה, ואם יפעלו לא יפעלו להחזיר הדבר לקדמותו, רק שתהיה התמורה באופן אחר, ואז נהיה מוכרחים ג"כ לתומכם, כי לא יהיה סגי בלאו הכי, וגם תמיכה זאת לא תהיה תמידית, ע"כ הננו מוכרחים לבקש עצות ולהוציאם ממצוקתם.

---

[51]. הברון רוטשילד תמך במושבה "פתח תקוה" שנוסדה בשנת ה'תרל"ח [1878] החל משנת ה'תרמ"ח [1888], ובסוף שנת ה'תרמ"ט [1889] החליט הברון לעזור רק לעשרים ושמונה משפחות מתוך שלושים ושבע משפחות של עובדי אדמה, תשע המשפחות שלא זכו לסיוע פנו לעזרת חובבי ציון.

מאליו מובן שהעצה היותר פשוטה היא שכל אחינו כעשיר כאינו עשיר, כנדיב לב כאשר איננו נדיב יתנו כולם נדבותיהם לטובת הארץ וישובה, ואז יוכלו חובבי ציון לתמוך בידי בני גדרה ובני פ״ת כאחד.

מדי דברי לא אוכל להתאפק מלדבר נגדה נא כל עמי: העוד לא תראו אצבע אלוהים בכל אשר קרה לנו? הן זה קרוב לעשר שנים אשר השקנו ה׳ כוס תרעלה ברוב מדינות אירופא ויקומו עלינו בני בלי שם (אנטיסעמיטים [=אנטישמים]) ברדיפות ועלילות שונות, ויש אשר הרעו לנו הרבה בפועל. והנה בעת אשר כסה חשך ארץ וערפל לאומים בפתע בא לנו אור המאיר ממערב והאיר ממזרח צדק, וקול קורא ואומר: שובו בנים לגבולכם, השליכו אלילי כספכם ואלילי זהבכם ובואו וחסו בצלי בארץ אבותיכם, אחזו איש איש אתו ומחרשתו ועדרו בלא לב ולב, כי כל טוב הארץ לפניכם! והנה במשך שש שנים קמו מעפר ערים וכפרים, בארות ועדרים, השדות מלאים חטים ושעורים, ענבים וגפנים מכסים כל ההרים. ארבע עשרה קולוניות נתיסדו במשך זה ובם יעבדו יותר משלשת אלפים נפש מאחינו, ותחת אשר דרך הקודש היתה מלאה קמשונים וחוחים ולא היה כמעט ביכולת רגל אנוש לדרוך בה, ואף כי לנסוע בעגלת צב, וכעת נוסעים מיפו לירושלים, לחברון, לפתח תקוה, לראשון לציון, למקוה ישראל, לזכרון יעקב הכל בדרך ישרה בדרך המלך במרכבה רתומה לשלשה סוסים. וירושלים השוממה והחרבה מקדם חדשה כנשר נעוריה, ומחוץ לחומת ירושלים הישנה נתוספו בה רחובות ישרות ומהודרות ובהן נבנו בתים למאות, ובקרוב עד אלפים יגיעו, וכל אחת מהממשלות אשר באירופא משתדלת לרכוש לה חלק בארץ הקדושה וניר בעיר ירושלים. האם אין זה אות ומופת, כי זכר ה׳ את עמו ואת ארצו ולא מאס בירושלים עיר קדשו, וכל אשר הכינו מידו היתה זאת לנו לטובתנו להעלותנו למרומי הר ציון? אחי ורעי היקרים וחביבים עלי כנפשי ממש, בינו והשכילו היטב, כי כל אשר חזינו במחזה הדמיון לפני שש שנים ולא האמין שום איש אשר לו שכל בריא וישר, כי במשך קצר כזה יצא דמיון גדול כזה לאור, עתה זכינו לראות בפועל, ועוד על צד היותר נעלה, האם במקרה היתה כל זאת? האם יש מי שימצא עוז בנפשו לאמר כי לא יד ה׳ היתה בכל אלה? האם אפשר להכחיש עוד כי נר המערבי - הנדיב מצרפת - עדות הוא שהשכינה שורה בישראל?

ואתם גבירי ונכבדי עמי! אתם אחי ורעי אהובי נפשי כל המון בית ישראל, מדוע אתם מחשים עד כה ועומדים מרחק מבנין הארץ וישובה? אתם גבירי ומחמדי סעו קדימה, ראו ובחנו בעיניכם את כל הגדולות אשר פעל ועשה כמעט נדיב אחד בעזר ה׳ עליו, ומה יהיו הגדולות והנצורות אשר תעשו כלכם ביחד בכחכם הגדול כח הכללי? התאמצו אחי היקרים להניח כל אחד אבן בבנין ישראל, אז תראו לפניכם בזמן קצר בנין גדול ונשגב עד לב השמים יגיע בעזר אבינו רוכב שמים בגאותו. ממילא מובן שחובה עלינו להחיש ולקנות קרקע באה״ק כל מה דאפשר, כי במשך עשר השנים או לכל היותר ט״ו שנה, כבר עלה מחיר האדמה עשר פעמים בלי גוזמא, ומי יודע כמה יעלה המחיר בעוד איזו שנים, ואולי לא תהיה עוד קרקע לקנות, כי כל העמים מכל הארצות מתחילים לקנות קרקעות באה״ק, ע״כ כל מה שיהיה ביכלתנו לקנות עלינו להחיש ולקנות תיכף.

ז) הקולוניות אשר תחת מחסה הנדיב, אם כי עוד הן באמצע מלאכתן, ואם יעזוב הנדיב את הקולוניסטים לא יוכלו עמוד, אבל יען כי הוא דבר ברור שהנדיב לא יעזוב אותם, וע״כ אין ספק בדבר כי בעוד איזה זמן, שנה או שנתיים או שלש שנים, יהיו הקולוניסטים לברכה בקרב הארץ, כי יחיו על אדמתם איש תחת גפנו בהשקט וריוח. ובדבר התנהגות הפקידים עם הקולוניסטים לא נוכל להרשיע את הפקידים לגמרי, ולא כצעקתה הבאה עליהם כן הוא, כי באמת כל הפקודות

יוצאות מהנדיב בעצמו, והוא בעצמו מתבונן בכל פרט ופרט, ובלי ספק שהוא מתכוין לטובת הקולוניסטים ולהצלחתם, כי כמעט ברור הדבר שכל המיליאנען [=מליונים] שהוציא אף שהיא הלואה על מנת שישלמו לו מעט מעט, אבל לא יקבל לעצמו, רק שישוב לקנות קרקע ולהושיב עליה קולוניסטים חדשים. עם כל זה לא נוכל ג״כ לזכות את הפקידים לגמרי, כי פקודות הנדיב באות לפי ההודעות שמודיעים לו הפקידים מהנהגת הקולוניסטים, וביד הפקידים היה לשלוח הודעות יותר טובות. הקולוניסטים בעקרון[52] אינם רוצים עוד להשאר תחת ידי הפקידים, כי אומרים הם שמהיום בכחם לפרנס את עצמם ואינם צריכים עוד לחסדי הנדיב, רק בכדי שיהיה להם במה לשלם את נשים להנדיב, רוצים הם, שהנדיב יתן להם על נטיעת גפנים וכדומה עשרים דונם אדמה לכל אחד ועל הוצאות הנטיעות, וכאשר יתנו הכרמים את פרים, יפרעו לו את החוב מעט מעט בכל שנה. ודברתי מזה עם ה׳ שייד והגיד לי שגם הוא מסכים לזה, ובקש אותי כי כשאבוא לביתי אי״ה אכתוב להנדיב את רצונם, וגם הוא יהיה אז בפאריז וימלא אחרי בקשתי, והוא בטוח שהנדיב יתרצה לזה. אמנם עוד דבר אחד יש בזה שיכול להרע למאד להקולוניסטים, כי עפ״י פקודת הנדיב מחויבים הקולוניסטים לתת כל תבואתם תחת יד הפקידים, והם אומרים שאינם מאמינים להפקידים ולא יתנו להם בשום אופן, ולא יכולתי לפעול אצלם שיאמינו בחסדי הנדיב, כי הם אומרים שהפקידים יעשו כרצונם, וע״כ הייתי בבירוט ודברתי עם המשגיח הראשי ה׳ פראנק והבטיחני לפעול אצל הפקידים שיניחו התבואה בידי הקולוניסטים. בהקולוניא פתח-תקוה אין רוצה הנדיב להחזיק את הכ״ח משפחות, כפי הדעפעשע [=אגרת] מהברון ומכתבו של ה׳ שייד אלי, עכ״ז הבטיח לי ה׳ פראנק שהוא ישתדל שיחזיקם עוד גם בשנה זו. האמת אגיד ולא אכחד, כי לו היה באפשר לחברת חובבי-ציון להחזיק את הקולוניא פתח-תקוה היה זה טוב מאד בכל הפרטים, כי באמת מהנהגת האדמיניסטראציע [=פקידות] עמהם כעת לא יהיה שום תכלית, ורק יעשו אותם לעצלים ובטלנים, כי כל אחד אומר שהוא אינו יודע למי הוא עמל. אבל אם אין זאת באפשרות הועד לעת עתה, צריכים לכתוב תכף ומיד להנדיב, אשר הועד הוא לעת עתה בראשיתו ואין לו מוצא לכסף עד אשר תעבור שנה והנדבות תתאספנה מכל המדינה, ע״כ בשנה זו יחזיקם הוא בחסדו, אך עכ״ז חובה על הועד להוציא על פתח תקוה את הדברים היותר מוכרחים, בלי שום עכוב.

ח) **אם לדעת הנדיב לקבל עוד קולוניסטים ולקנות עוד קרקעות?** בלי ספק בדעתו לקבל עוד קולוניסטים ולקנות עוד הרבה קרקע, ועל קניית קרקעות כבר נתן פקודות. אמנם מובן מאליו, כי גם הנדיב ברוב עשרו אשר חננו ה׳ וטוב לבבו, עכ״ז איננו כמעיין שאינו פוסק להשפיע כסף וזהב באין שיעור וגבול, וע״כ הכל צריך להיות בחשבון, לפי הזמן והיכולת; אבל נדע ברור, כי כמעט כל רעיוניו נתונים הם להקולוניזיציאן ובכל נפשו יעשה בזה, ויש תקוה גדולה כי בעוד שנתים ימים תכניס את עצמה בזה כל משפחתו הרמה, ואז ממילא יגדל הענין בכפלי כפלים.

ט) **מה יעשו חובבי ציון בכלל ובפרט?** כבר כתבנו לעיל שירבו לקנות קרקע בזריזות. וזאת צריך לדעת כל חובב ציון אשר ברכו ה׳ בהון ועושר, כי לא נדבתו להועד היא העיקר ואף אם ינדב מאות רו״כ לשנה, אבל העיקר הוא שיקנה כברת אדמה גדולה במחיר כמה עשרות אלפים רו״כ וימכרנה אח״כ לאחדים, וגם אם ירצה להרויח לא יפסיד מאומה להענין. זה לא כבר קנה ה׳ חאנקין [=יהושע חנקין גואל האדמות] כברת אדמה גדולה במחיר כמה עשרות אלפים רו״כ ומכר אותה

[52] בסוכות ה׳תרמ״ג [1882] נוסדה מושבה זו, מתוך רעיונו של הרב שמואל מוהליבר בסיוע הברון רוטשילד, במהלך שנת השמיטה - שנת ה׳תרמ״ט [1889] היו עימותים בין אנשי עקרון שרצו לשבות לפקידי הברון שרצו לכפות עליהם לעבוד בשמיטה ולכן מנעו מהם תמיכה כלכלית. [מ.ה.].

כעת בריוח שנים עשר אלף פרנק, וכל הקונים מחזיקים לו תודה רבה, כי בכל יום ירבו הקופצים לקנות קרקע, והועד הכללי באדעסא הוא יעזור להקולוניסטים את אשר יחסר להם וגם יתמוך בידי בעלי מלאכה להושיבם בערים שונות. ואם יתן ה׳ שיתרבו הנדבות אזי יקנו גם הם קרקע. וכל זה צריך להיות על ידי הועד אשר נבחר כעת ביפו.

על הועד ביפו חובה היא לדעת את מחסור כל קולוניסט בפרט, ואיזה קולוניסט עובד בחריצות ובלי עצלות, כי קולוניסט חרוץ ראוי לתמיכה ביתר שאת למען יראו האחרים ויהיו כמוהו. גם מוטלת החובה על הועד ביפו לדעת את כל המקומות שאפשר לקנות קרקעות, וגם כשיבוא אורח מחו״ל ישגיחו עליו שלא יפול בידי הסרסורים שלא ירמו אותו ושלא יגרמו לו הוצאות יתירות.

י) **איך הוא מצב עיה״ק ירושלים ברוחניות ובמה להועיל לה במצבה הגשמי?** מצבה ברוחניות טוב מאד ורק חסר מעט תקון. מצאנו בה אנשים לאלפים יראים ושלמים מופלגים גדולים בתורה, צנועים ומתונים, ואינם מהקנאים לשם שמים, והם סבלנים צנועים ומעולים, טובי לב עד כי ממזונותיהם המצומצמות מאד יפרסו לעני, אמנם חסרון גדול יש בירושלים והוא האמונה כי אסור גמור הוא ללמד שפת ערבית וצרפתית לנערי ישראל, אשר באמת הוא הכרח גדול בזמננו לדעת לשון המדינה, ובפרט בארץ ישראל אשר שם אין מבינים כלל לשון המדינה, ורובם ככולם הם כאלם לא יפתח פיו, וזאת היא סבה גדולה לביטול המסחר וההכרח לצפות ללחם הקלוקל לחם החלוקה. ע״כ החובה על גדולי ירושלים אשר דבריהם יהיו נשמעים וגם יש להם דעת בעניני העולם, להשתדל שתתבטל האמונה הזאת שאסור ללמוד השפה המוכרחת לחיות האדם ופרנסתו. ושתי שפות אלה ערבית וצרפתית הן הכרחיות באה״ק, כי ההמון מדבר ערבית וגדולי הממשלה מדברים צרפתית. אמנם לעת עתה חלילה לגרום איזה בטול או פחת בכסף החלוקה, ואדרבה עלינו להשתדל שיבוא ויגיע יותר כסף מדי שנה בשנה, כי הכסף המעט הבא כעת לא יספיק רק לדמי דירה. גם עלינו לראות ולהשגיח היטב שהחלוקה תהיה כראוי, היינו לתת להלומדים והזקנים והחלושים כפי צרכם, ולבעלי מלאכות וכדומה אשר יכולים להתפרנס ממעשה ידיהם לא לישא פנים להם ולא לתת כלל לאלה שאינם צריכים. כללו של דבר אם נשתדל שבני ציון היקרים ידעו לדבר בשפות המדוברות כראוי וגם נשתדל להרבות בעלי אומנות ומלאכות שונות ולחלקם בערים שונות, אזי נרים מצבם הגשמי ונעמידהו על מצב טוב ונכון.

עוד זאת כאשר ראיתי דרך עברי בעיר ביירוט אשר בסוריא והנה היא עיר גדולה ורבת המסחר, וגם סביב לה שדות וכרמים ופרדסים נחמדים, א״כ אפוא מהראוי לנו לעשות בה ישוב גדול מאחינו ולתמוך בידם שיתחילו לעסוק שם במו״מ ובמלאכות ואומנות שונות וכו׳, אזי נוכל לקוות כי בזמן קצר יהיה שם ישוב נכון וקים. ואם יבואו איזה עשירי עם לעשות שם עסקים גדולים אין ספק שיצליחו בעז״ה. גם נוכל לקנות שם קרקעות לגנות ופרדסים שדות וכרמים, ואז יש תקוה כי נצליח במעשינו.

עיקר הדבר וחתימת מאמרי היא, **שכל אחד האוהב שערי ציון וירושלים באמת לא יסתפק במחשבה בלבד אבל יעשה ויפעול בגופו ובממונו**, אז יצליח ה׳ לנו בכל מפעלינו, והארץ החרבה והשוממה תהפך לגן ה׳ והעיר הבזויה והשפלה תהיה לכבוד ותפארת אמן.

שמואל בהרב מוהרי״ל מאָהליווער